socialno delo

letnik 34 - junij 1995 - št. 3

LJUBLJANA

visoka šola za socialno delo
ljubljana

socialno delo

Izdaja Visoka šola za socialno delo Univerze v Ljubljani

Vse pravice pridržane

Izdajateljski svet

Vika Bevc

Vito Flaker

Anica Kos

Blaž Mesec (predsednik)

Pavla Rapoša Tajnšek

Marta Vodeb Bonač

Marjan Vončina

Glavni in odgovorni urednik

Bogdan Lešnik

Uredništvo

Darja Zaviršek (knjižne recenzije)

Srečo Dragoš (raziskave)

Jo Campling (mednarodni stiki)

Naslov uredništva

Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana

tel. & faks (061) 133-7011

e-pošta: vssdelo@uni-lj.si

Strokovni svet

Franc Brinc

Gabi Čačinovič Vogrinčič

Bojan Dekleva

Andreja Kavar Vidmar

Zinka Kolarič

Mara Ovsenik

Jože Ramovš

Tanja Rener

Bernard Stritih

Časopis Socialno delo objavlja teoretske članke, poročila o raziskavah s področja socialnega dela, interdisciplinarne študije in prispevke z drugih znanstvenih in strokovnih področij, kritike in komentarje, poročila o strokovnih srečanjih in dogodkih, pisma, knjižne recenzije in druge prispevke, relevantne za teorijo in prakso socialnega dela. Časopis izhaja v šestih številkah na leto.

Znanstveni prispevki so recenzirani (anonimno).

Rokopisi: teoretski članki, raziskovalna poročila in druge poglobljene študije so lahko dolgi do ene avtorske pole (30.000 znakov); daljši so lahko le izjemoma in s privoljenjem uredništva. Druga besedila imajo lahko do pol avtorske pole. Kako naj bo urejeno besedilo za objavo, piše na zadnjih straneh časopisa. Rokopisi so lahko vrnjeni avtorju ali avtorici v dopolnitev ali popravek z uredniškimi in/ali recenzentskimi pripombami.

Avtorske pravice za prispevke, poslane uredništvu, pripadajo časopisu Socialno delo. Uredništvo si pridržuje pravico preurediti ali spremeniti dele v objavo sprejetega besedila, če tako zahtevata jasnost in razumljivost, ne da bi prej obvestilo avtorja ali avtorico.

Knjige za **knjižne recenzije** v Socialnem delu je treba pošiljati v dveh izvodih na naslov: Darja Zaviršek, VŠSD, Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, s pripisom: Za recenzijo v Socialnem delu.

Oglasi: za podrobne informacije pokličite ali pišite na uredništvo. Oglas, ki naj bo objavljen v naslednji številki, je treba poslati uredništvu vsaj mesec dni pred napovedanim izidom številke. Če je oglas že oblikovan, ga oddajte (nezloženega) na formatu A4.

Naročnik na Socialno delo postanete, če se s pismom uredništvu naročite nanj. Na enak način sporočite morebitno spremembo naslova in druge spremembe. Študentje imajo popust, zato priložite dokazilo.

Slika na naslovnici: Bruce Nauman, *Zavezan, da se mu ponesreči* (1967-1970)

Časopis finančno podpirata Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve in Ministrstvo za znanost in tehnologijo.

Po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo (415-1/93, 28. 1. 1993)
sodi ta izdelek med tiste, za katere se plača 5% davek od prometa.

Tisk: Paco, Ljubljana.

II470094

Iz urednikove beležke

Kaj je antirasistično socialno delo, nam predstavi ***Lena Dominelli*** *v prispevku, ki je bil napisan za mednarodno številko SD. Da je ta pojem relevanten tudi v naših okoliščinah, ne dvomimo. Rečemo lahko, da se pri nas pojavljajo zelo podobni — dobro znani — problemi kot v Evropi, o kateri piše avtorica, in da ima zato socialno delo v tej zvezi zelo podobne naloge. Mislimo sicer, da jih kar dobro tudi že izpolnjuje, čeprav še brez posebne refleksije, in prav temu streže članek, ki smo ga uvrstili v pričujočo številko.*

Ključna za gornji koncept je teza, ki jo razdeluje tudi ***Vesna Leskošek*** *— namreč, da je socialno delo "političen poklic". Avtorica, ki to tezo (sicer v obliki vprašanja) postavlja že v naslov svojega prispevka, zadene prav v jedro stvari: socialno delo je politično tako zato, ker sledi (mora slediti, je zavezano slediti) vsakokratni politični ureditvi problematike, s katero se ukvarja, kakor — in za tukajšnji kontekst še pomembneje — zato, ker tudi sámo vpliva na to ureditev. Kako in koliko vpliva, je resda odvisno zlasti od tega, koliko besede ima, pa vendar tudi od tega, kako sámo (v svojih strokovnih okvirih) dano problematiko zastavi.*

"Tradicionalne vrednote" so, kakor vemo, dvorezen meč: po eni strani se je mogoče v njihovem imenu upirati sodobnejšim (in včasih tudi pravičnejšim — tradicionalne vrednote se pogosto ne ujemajo z načelom človekovih pravic) pristopom k družbenim problemom, po drugi strani pa sodijo k pojavu "diverzifikacije kultur" in včasih ponujajo izvirne rešitve za nekatere probleme. Na to, sicer docela stransko, a ne nepomembno razsežnost opozarjamo ob prispevku ***Franca Hribernika*** *o reprodukcijski sposobnosti slovenskega kmečkega prebivalstva.*

Naše teme so marsikdaj povezane na nenavadne in ne najbolj očitne načine. Tako lahko o gornji ugotovitvi precej zanesljivo rečemo, da sodi v kontekst sociologije kulture, s katero se ukvarja prispevek ***Milka Poštraka****. Seveda pa je treba tej vedi, da bi bila v pravem pomenu besede uporabna, najprej določiti splošne koordinate, in prav s temi se ukvarja avtor v tem prispevku.*

Veliko je razlogov, da se v socialnem delu vse bolj uveljavlja skupinsko delo, in v nekaterih vidikih je mogoče to delo primerjati tudi s psihoterapevtskim, ali natančneje, nekateri psihoterapevtski elementi so navzoči tudi v socialnem delu s skupino. Da se socialni delavci seznanijo z njimi, pa je koristno že zato, da se izognejo nekaterim pastem, ki se skrivajo v takem delu in ki jih vsaj nekatere teorije psihoterapije že poznajo. Zato uvrščamo med članke tudi prikaz pogovorne skupine starejših, ki jo vodi avtorica ***Andreja Grom****, z veseljem pa bomo objavljali tudi druge prikaze takih skupin (družinske terapije, samopomočne skupine ipd.).*

Vrsto esejev spod peresa ljudi, ki jih najrazličnejše obravnave najbolj neposredno zadevajo, se pravi, samih uporabnikov storitev, nadaljujemo s prispevkom ***Bože Napret****. Skoraj odveč je poudarjati, da gre pri tem za najrelevantnejši pogled na "obravnave" — s tem pa, če se vmemo k tradicionalnim vrednotam, za odmik od tradicionalnega odnosa, ki ga imajo stroke pomoči do svojih uporabnikov, namreč, odnosa do objekta obravnave.*

*

Naj na tem mestu še popravimo napako, ki se je v prvi letošnji številki zapisala avtorju Bernardu Stritihu, za njim pa še uredniku pri pisanju teh vrstic: znani brazilski pedagog Freire se imenuje Paolo in ne Pablo.

Lena Dominelli

ANTIRASISTIČNE PERSPEKTIVE V EVROPSKEM SOCIALNEM DELU

Evropa je v devetdesetih letih na kritični točki razvoja. Radi bi jo napravili bolj enovito, integrirano in koherentno, kakor je videti iz pritiskov, da bi razširili Evropsko Unijo. So pa tudi sile, ki jo grozijo reducirati na niz kaotičnih in razdrobljenih delov, če jih bomo upoštevali. Trenda sta povezana in sta v zadnjih desetletjih pripeljala do vznika skrajne desnice. Kajti kakor so se okrepila prizadevanja za tesnejše sodelovanje med deželami in ljudstvi, tako so se okrepile zahteve, da bi vsaka dežela, ponekod pa tudi vsaka etnična skupina zadržala neodvisnost in enkratnost. Kolikor je to pričakovanje v zvezi s spoštovanjem raznolikosti evropskih ljudstev in s prizadevanjem, da bi izboljšali življenjski standard vseh na tej celini, gre za zdrav pojav in ga je treba opogumiti. Kadar pa krepi ksenofobične poteze evropskih družb in vztraja pri tem, da je ena skupina več vredna od druge, ga je treba zaustaviti (o rasti skrajne desnice v Evropi gl. Cheles *et al.* 1991). Ta naloga zavezuje vse, ki si prizadevajo za enakopravnost in socialno pravičnost. Socialno delo je poklic, katerega naloga je dobrobit ljudi, in bi moralo biti pri takem razvoju dogodkov v prvih bojnih vrstah.

Žal socialno delo ne dosega vselej svojih idealov. Pri tem ne mislim samo na »normalno« socialno kontrolo, ki jo izvaja profesija, ko išče pravo mero med družbeno disfunkcijo in individualno krivdo. Da želi ostati v okviru družbenih interakcij, je razumljivo, čeravno je predmet stalnih diskusij in pomikanja meja, ki meri na izboljšanje življenjskih okoliščin. Tu pa mislim manj ugledni del zgodovine socialnega dela, na primer njegovo aktivno udeležbo v genocidu in »etničnem čiščenju« v nacističnem režimu (Lorenz 1994). Ko omenjam ta morda najbolj znan primer, nočem reči, da v zgodovini te profesije ni drugih težko prebavljivih obdobij. Zgodbo o tem, kako je socialno delo med drugo svetovno vojno v raznih deželah podpiralo vojaške aktivnosti, je treba šele napisati, kakor tudi zgodbo o njegovem prispevku na področju nekdanje Jugoslavije.

Socialno delo potemtakem ni nevtralna dejavnost, temveč je še in še politična. V spreminjajoči se Evropi, kjer se je to, kar je bilo nekoč samoumevno, zlomilo in se poskušajo uveljaviti nove samoumevnosti, lahko pričakujemo, da bo hotela vsaka stran pritegniti socialno delo k svojim ciljem. To, da je mogoče uporabiti socialno delo tako za dobro kakor za slabo, je poglavitni razlog, zakaj tisti, ki želimo podpreti napredek človeštva, potrebujemo analizo in prakso, ki nam bo omogočila odgovoriti na izziv skrajne desnice. Ta članek torej prinaša argumente za antirasistično prakso socialnega dela, ki bi jo bilo mogoče podpreti po vsej Evropi. Da bi se lahko taka praksa v Evropi prijela, mora spoštovati raznolikosti in podpirati socialno pravičnost tako na individualni kakor na kolektivni ravni.

RAZNOLIKOST IN SPREMEMBE

Evropa je celina številnih ljudstev, kultur, zgodovin in tradicij. Toda med deli, ki jo sestavljajo, vladajo težavni odnosi. Vojne, nestrpnost in diktature so v njenih kronikah pogoste. Prav tako pogosti pa so ideali svobode, solidarnosti in demokracije. Zaradi pisanega socialnega tkiva je na tej stopnji nemogoče govoriti o viziji, ki bi obsegala Evropo v celoti. Evropska Unija, ki se je izoblikovala iz Evropske gospodarske skupnosti, se je razširila na

dvanajst držav, pa še te niso enotne (Faist 1994). Druge, npr. skandinavske in vzhodnoevropske dežele, so izključene iz njenih vrst, čeprav nekatere upajo, da se jim bodo kmalu pridružile. Raznolikost bi morala biti moč Evropske Unije, vendar je pogosto razumljena kot šibkost. To še zlasti drži v razpravah o »temnopoltih«, ustaljenih »etničnih manjšinah«, popotnikih, sezonskih delavcih, beguncih in azilantih, ki žive sredi nje. Politični govor o teh ljudeh se je osredotočil na nevarnost, ki da jo vnašajo v vse bolj integrirano Evropo. Kot »drugačne« in v postmoderni družbi nezaželene jih opredeljujejo tako na skrajni desnici kakor politiki iz »uglednih« strank, ki bi radi nadzirali njihovo število in gibanje. Za opis sovražne reakcije na ljudi, ki izvirajo iz »tretjega sveta« in živijo v Evropi, je v rabi izraz »evropska trdnjava« (gl. Gordon 1989; 1992; Bjorgo, Witte 1993; Solomon 1989).

Ljudi, ki imajo korenine v »tretjem svetu« in so zakonito naseljeni v Zahodni Evropi, je kakšnih 12 do 17 milijonov (Cohen 1992; Gordon 1989). Domneva se, da je še precejšnje, neznano število tistih, ki niso prijavljeni. Poleg njih so tu še potencialni sezonski delavci iz Vzhodne Evrope (Garcia 1994). Na te skupine — na njihovo število, na to, kako zlorabljajo sistem socialnega varstva dežele, v kateri so se naselili, in na potrebo, da bi nadzirali njihov vstop — so usmerjene uradne razprave in pozornost skrajne desnice (gl. Gordon 1992; Dominelli 1992; Bjorgo, Witte 1993). Položaj teh ljudi, ki jih bom imenovala deprivilegirani državljani,[1] saj žive, delajo in umirajo tukaj, je zelo negotov. Davke in prispevke za socialno varstvo plačujejo kakor vsi drugi državljani, vendar nimajo avtomatičnega dostopa do socialnovarstvenih uslug, kaj šele, da bi lahko pravico do njihovega uživanja prenesli kam drugam. Tako, na primer, temnopolta oseba, ki ima državljanstvo dežele iz britanske skupnosti narodov in pravico do zdravstvene oskrbe v Britanski državni zdravstveni službi, ne more tega prenesti v Francijo, če ni hkrati tudi britanski državljan ali državljanka. Prav tako nima nobenih pomembnejših socialnih ali političnih pravic. Naprej, temnopolte osebe, ki imajo na podlagi državljanstva v Skupnosti pravico voliti na britanskih lokalnih in državnih volitvah, izgubijo to pravico, če se preselijo v drugo evropsko državo.

Da bi opisala ljudi, ki padejo v katero izmed gornjih kategorij, raje uporabljam izraz »deprivilegirani državljani« kakor »temnopolte osebe«, čeprav je slednji v Britaniji tradicionalno v rabi kot politični izraz, ki vključuje vse, ki trpijo zaradi rasizma, ne glede na barvo kože, kajti v nekaterih delih Evrope se izraz temnopolte osebe nanaša zgolj na ljudi afriškega izvora. Prav tako jim ne pravim *denizens*,[2] kakor predlaga Hammar (1990), ker ta izraz predpostavlja, da nimajo državljanstva. Prav temu oporekam. Ti ljudje so državljani, se pravi, ljudje s polnimi in neodtujljivimi socialnimi in človekovimi pravicami, vendar so jim te odtegnjene, če pogledamo, kako je državljanstvo tradicionalno definirano. Državljanstvo je postalo oblika izključitve, dosežene tako, da je tistim, ki jih njegova definicija ne vključuje, odtegnjen dostop do socialnih, političnih, ekonomskih in človekovih pravic.

Koncept državljanstva, ki so ga iznašli v Evropi ob nastanku nacionalnih držav, je spočetka vključeval zlasti bele moške zgornjega razreda (gl. Marshall 1949). Pozneje se je razširil na moške delavskega razreda in še pozneje na bele ženske. Ženske še vedno niso povsem vključene v ta koncept, zlasti kar zadeva gospodinjsko delo, ki ne omogoča pristopa do socialnega zavarovanja in socialnovarstvenih pravic. Temnopolte osebe, še zlasti, ko njihova navzočnost v Evropi še ni bila tako opazna, so bile na področju državljanstva izključene.

Deprivilegirani državljani živijo na robu in so pravno izključeni iz normalnih političnih procesov demokratične družbe na podlagi priseljenskega statusa. Depriviligiranih državljanov ne smemo mešati z revnimi (belimi) »pravimi« državljani, se pravi, z revnimi Evropejci. Kajti ti imajo vsaj teoretsko dostop do političnih procesov, čeprav jim je lahko v praksi zaradi ekonomske marginalizacije onemogočeno uveljavljati svoje pravice. Nič nenavadnega ni, da socialni delavci redko opazijo deprivilegirane državljane, ne glede na njihovo

[1] Avtorica uporablja izraz *disenfranchised citizens*, ki pomeni, da so ljudem, ki so formalno sicer državljani, nekatere državljanske pravice odvzete; v nasprotju s temi so *enfranchised citizens*, kar prevajamo kot »polnopravni državljani«. (Op. prev.)

[2] Tujci, ki imajo v adoptivni deželi nekatere pravice. (Op. prev.)

revščino, težave in rasistične napade nanje. Vrhu tega se učitelji in praktiki socialnega dela ne potrudijo kaj dosti obravnavati problematike, ki bi jo bilo treba obravnavati, da bi se profesionalci v socialnem skrbstvu ustrezno odzivali na potrebe deprivilegiranih državljanov. Ta naš spodrsljaj je treba takoj popraviti, sicer obstaja nevarnost, da bo socialno delo še podkrepilo izključenost deprivilegiranih državljanov iz družbenega življenja. Antirasistično socialno delo ponuja enega izmed načinov, kako se lotiti te problematike.

Preden preidem k naslednjemu delu članka, moram izreči določeno svarilo. Glede na raznolikost Evrope, neobstoječo »evropsko« narodnost in »evropsko« stališče do tega vprašanja je treba posplošitve na vso celino jemati precej previdno. Zato se bom raje kot na celo Evropo sklicevala na določene dežele; sklepe in nauke pa je treba uveljaviti povsod, če naj to, kar poganja »evropski« socialnodelavski program, ostane dobrobit ljudi.

Veliko sprememb v Evropi poganja globalizacija ekonomije in internacionalizacija države. Po tej shemi se svet deli na ekonomske bloke, Evropsko Unijo, Severnoameriško svobodnotrgovinsko področje in azijsko-pacifiško regijo, od katerih vsaka tekmuje z drugima v nižanju produkcijskih stroškov, trenutno pa v tem zmagujejo t. i. »tigrovske ekonomije« iz Azije. Ekonomska situacija, ki terja vse večjo tekmovalnost, je v razvoju socialne politike zelo pomembna (Dominelli, Hoogvelt 1994). Evropski javni socialnoskrbstveni sistemi se vse bolj krčijo, saj zahteve po cenejši delovni sili omejujejo dostopnost socialnovarstvenih uslug. Zasebne, komercialne usluge so iz te enačbe izključene, ker zasebne socialnovarstvene sheme odpirajo nov prostor akumulacije kapitala in ustvarjanja dobička.

V tem kontekstu postane rasizem pripomoček za to krčenje, saj ga je mogoče uporabiti za to, da se iz dostopnih javnih socialnoskrbstvenih storitev izloči določene, zlahka prepoznavne kategorije ljudi (Dominelli 1988). Ko se to zgodi, se zniža povpraševanje. Deprivilegirani državljani so izločeni iz socialnoskrbstvene enačbe, pripadniki evropskih narodov pa ostanejo v njej. Slednji tako pridobijo materialno prednost pred soljudmi (o zvečanju pravic pripadnikov evropskih narodov gl. Gordon 1992; Faist 1994).

Rasizem je »vera v to, da je ena rasa sama po sebi več vredna od druge in ima torej pravico do nadvlade« (Lorde 1984). »Rasa« je problematičen izraz. Dajem ga v narekovaje, ker ga rabim v pomenu družbene, ne biološke formacije. V Evropi ima izraz celo vrsto rab. Lahko pomeni fenotip. Opisali so naslednje človeške »rase«: kavkaško (belo), negrotidno (črno), indijansko (rdečo) in azijsko (rumeno) (za natančno razlago teh kategorij gl. Gobineau 1953). Znanstveno govoreč, človeštvo (*homo sapiens*) pripada eni rasi (Taguieffe 1990). V drugih primerih ljudje rabijo izraz »rasa« kot sinonim za etnično pripadnost ali etnično skupino ali narodnost. Včasih je v rabi za ljudi, ki živijo na določenem geografskem področju in jih morda povezuje skupna religija, jezik ali kultura. Tako so na primer nacisti imeli nemško etnično skupino za »arijsko raso«. Od združitve Vzhodne in Zahodne Nemčije se politiki ukvarjajo s tem, koga natanko vključuje nemška etnična skupina. Severna liga v Italiji definira prebivalce južne Italije kot drugo »raso« in je pripravljena razdeliti italijansko nacionalno državo, da bi dosegla svoj cilj, čisto etnično skupino na severu (Scarpino 1991). V Franciji obravnavajo kot »raso« ljudi arabskega porekla (Lefort, Nery 1984; Jazouli 1986). V Evropi že stoletja obravnavajo kot »raso« ljudi, ki so povezani z Judi, ne glede na njihovo narodnost ali etnično pripadnost (Bjorgo, Witte 1993). Enako se dogaja nomadskim ljudstvom. V Britaniji je Margaret Thatcher povzdignila angleško kulturno in jezikovno skupino na raven »rase« (Barker 1981). Ne glede na to, katero skupino obravnavamo, je tako, da vodilna skupina, ki ima oblast, definira svoje vrline in stališča kot večvredna, vrline in stališča drugih skupin pa kot manjvredna. V rasistično dinamiko so potemtakem nujno vključena razmerja podrejenosti in nadrejenosti.

Rasizem je družbeni konstrukt, v katerem gre za pripisovanje negativnih vrednosti določenim biološkim in kulturnim značilnostim, ki pripadajo določeni »rasni« skupini, in pripisovanje pozitivnih vrednosti drugim. Tisti, ki so na oblasti, definirajo, katere so cenjene in katere ne. Rasizem obstaja v treh ključnih oblikah: kot osebni (ali individualni), institucionalni (ali organizirani) in kulturni (gl. Bromley, Longino 1972; Dominelli 1988).

Osebni rasizem izvira iz drž, verovanj in predsodkov, ki jih imajo posamezniki. Ti negativno vrednotijo deprivilegirane državljane in vzdržujejo stališče o večvrednosti lastne »rase« tako na individualni kakor na kolektivni ravni. Institucionalni rasizem je rutinska politika in praksa izključevanja deprivilegiranih državljanov, da niso v celoti udeleženi v življenju nacionalne države, v kateri živijo. Ima ključno vlogo pri krepitvi socialne kontrole nad deprivilegiranimi državljani in zavzema osrednje mesto v državi blaginje. Osrednje mesto ima tudi v imigracijskem sistemu, ki določa, kdo bo dobil status državljana in kdo ne. Kulturni rasizem izhaja iz družbeno sprejetih vrednosti in norm, ki pripisujejo nižji status deprivilegiranim državljanom in razvrednotijo vse, kar so ti prispevali ali prispevajo družbi. Te samoumevne domneve pripisujejo značilnostim svoje skupine rasno večvrednost, idealizirajo njen način življenja in podpirajo tako individualni kakor institucionalni rasizem.

Rasistična dinamika deluje na vseh treh ravneh in skozi njih. Vsaka raven je v interakciji z vsako od preostalih in to sproži kompleksen interakcijski proces med tistimi, ki zatirajo, in zatiranimi.

Interaktivna shema ravni in oblik rasizma

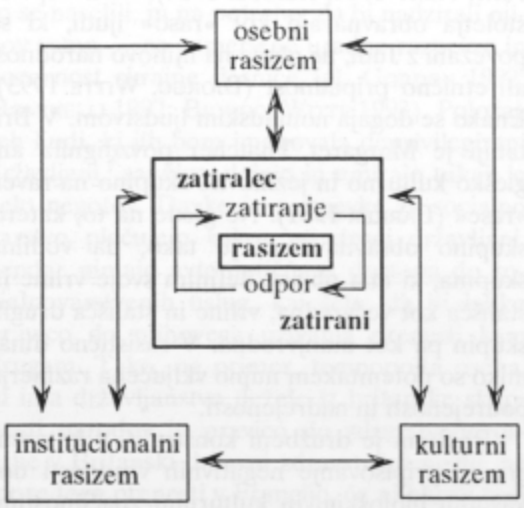

Rasizem je ponavljajoča se tema v razvoju evropskih nacionalnih držav. Njegova oblika se v času spreminja. Danes se rasizem na novo definira in rasistična razmerja dominacije in podrejanja se na novo strukturirajo, da bi se bolje prilegla potrebam postmodernega sveta in njegovi globalni ekonomiji. Sezonski delavci niso več potrebni, da bi poganjali industrijski razvoj na Zahodu, saj se lahko industrija in kapital preselita v dežele »tretjega sveta« in tam delujeta na cenejši način. Ta možnost je pripeljala do deindustrializacije na Zahodu in do rastočega procesa industrializacije v »tigrovskih ekonomijah«, kajti mednarodne firme na veliko investirajo tam, kjer je delovna sila poceni in kjer ne obstaja draga država blaginje. Sezonski delavci lahko dobesedno »ostanejo doma«; največ, kar je včasih treba, je, da se preselijo z dežele v mesto. Današnji rasizem se ne ukvarja več toliko z biološkimi značilnostmi kakor s kulturnimi, jezikovnimi in verskimi. Drobljenje »rase« v vse manjše skupine se ujema z globalizacijo ekonomije, ki uničuje večje skupnosti, to pa je del procesa, s katerim se ustvarja bolj individualizirana in mobilnejša delovna sila, ki jo je lahko izkoriščati. V Britaniji je Margaret Thatcher govorila o tem, kako »domačini tonejo v tujo kulturo« (Barker 1981). Mislila je na angleške belce, pri tem pa je povsem zanemarila dejstvo, da angleški belci, kakor jih danes poznamo, niso domačini na teh otokih, in realnost, da so Angleži tudi temnopolti ljudje, ki so se tu rodili in odrastli. Jacques Chirac in Charles Pasqua sta napravila podoben hrup v Franciji (Bjorgo, Witte 1993). Podoben ideološki pomik je napravil Umberto Bossi v Italiji (Bossi 1992).

RASNO OPREDELJEVANJE DEPRIVILEGIRANIH DRŽAVLJANOV

Rasno opredeljevanje deprivilegiranih državljanov v Evropi se opira na percepcijo, politiko in prakso, ki črpajo iz naslednjih načel:

- načelo, da gre za sezonske delavce,
- načelo omejenega števila in
- načelo odpravljanja stroškov.

Načelo, da gre za sezonske delavce, temelji na tem, da evropski državljan ne sprejema tega, da ljudje iz »tretjega sveta«, ki živijo in delajo v Evropi, sodijo sem, se pravi, da bodo tukaj ostali. Prav toliko so del Evrope kakor beli državljani evropskih držav. V praksi načelo, da gre za sezonsko delo, pomeni: »Vsi deprivilegirani državljani so sezonski delavci«. To pomeni, da nikoli ne bodo pripadali Evropi, se pravi, nikoli ne bodo postali polnopravni Evropejci kakor beli evropski državljani, ne

glede na to, kako dolgo že živijo tu. O njih bodo govorili kot o sezonskih delavcih prve, druge, tretje generacije itn. Njihova pravica, da se naselijo v Evropi, ostaja sporna. Logična posledica tega stališča, ki jo zagovarja skrajna desnica, je deportacija vseh deprivilegiranih državljanov (Dominelli 1992). To hkrati pomeni, da bodo nenehno preverjali imigrantski status — in s tem pravico, da smejo biti tu — deprivilegiranih delavcev, ki so že v Evropi. Tako lahko pričakujemo ostrejši nadzor in »vzdrževanje reda« med naseljenci v Evropi, kakor se je zgodilo v Britaniji (gl. Gordon 1985).

Načelo omejenega števila temelji na verovanju, da nadzor nad številom ljudi, ki prihajajo iz »tretjega sveta« v Evropo, »prispeva k dobrim medrasnim odnosom« (Mullard 1973). K temu cilju so usmerjene vse imigracijske politike, ki so se nekoč oblikovale posamič v vsaki evropski deželi, zdaj pa se vse bolj centralizirajo, kar je posledica schengenskega sporazuma (Cohen 1992; Gordon 1992). Načelo omejenega števila vsebuje perverzno logiko, kakor se je pokazalo na skrajni desnici. Logika tega stališča je, na kratko, ta: deprivilegirani državljani so v Evropi nezaželeni, torej bi moralo biti njihovo število nič. Idealno bi bilo, ko deprivilegiranih državljanov v Evropo ne bi niti spustili. Tako lahko britanski minister ne odobri vstopa šestih bosanskih beguncev, ker jih je »preveč«. Ukrepi za nadzor priseljevanja na nadnacionalni osnovi, za katere si prizadeva Skupina Trevi (Cohen 1992; Gordon 1989; 1992), kažejo podoben interes: da bi karseda zmanjšali njihovo število v vsej Evropi, in sicer s pomočjo usklajenega nadzora nad priseljevanjem. Igra »omejenega števila« ima implikacije tudi za deprivilegirane državljane, ki so že v Evropi. Tudi skrajna desnica se je oprijela te logike. Če deprivilegirani državljani, ki so že tu, nočejo oditi na lastno pobudo, jih je treba do tega pripraviti s prisilno repatriacijo. Če vztrajajo, jih je mogoče v skrajnem primeru tudi ubiti, kakor so na srhljiv način pokazali umori turških žensk in otrok v Nemčiji (Wallraff 1986; Bjorgo, Witte 1993; La Rose 1992).

Načelo odpravljanja stroškov temelji na zagotovilu, da evropske države deprivilegirani državljani nič ne stanejo. Njegov vpliv je zelo pomemben pri ugodnostih države blaginje — pri socialnem zavarovanju, reševanju stanovanjskega problema, izobraževanju. Tega imperativa so se lotili na dveh frontah: stroške za izobraževanje zmanjšujejo tako, da uvažajo samo deficitarno, visoko izobraženo delovno silo, katere izobrazbo so že plačali v deželah »tretjega sveta«; druge tako, da nimajo dostopa do ugodnosti države blaginje. Očiten zgled take politike na delu je zahteva, da vzdrževani svojci ne obremenjujejo državnih skladov. Po shemi za vzdrževane svojce so deprivilegirani državljani, ki so že v Evropi, odgovorni za socialnovarstvene potrebe oseb, ki jih vzdržujejo. V Britaniji, na primer, veljajo visoke kazni za nespoštovanje te obveznosti, ne glede na razlog. Celo nepredvidene težave, da bi se tega držali, na primer vzdrževalčeva nezaposlenost, imajo lahko za posledico kazenski pregon in deportacijo. Pojavljajo pa se še druge oblike izključitve, ki zadevajo vzdrževance. V Britaniji ni otroškega dodatka za vzdrževane otroke, ki živijo drugje. Taka obravnava razkriva stališče, da so nekatere družine dragocenejše od drugih. Pri delu z deprivilegiranimi državljani lahko socialni delavci opazujejo obup, ki ga povzroča taka politika, in škodo, ki se dela družinam. Imajo torej informacije, s katerimi se lahko uprejo tako nepravičnemu sistemu.

ODZIV NA NAVZOČNOST DEPRIVILEGIRANIH DRŽAVLJANOV

Odziv Evrope na navzočnost deprivilegiranih državljanov se spreminja. Castles in Kosack (1972) dokazujeta, da so se evropske vlade močno potrudile ustvariti izkoriščano sezonsko delovno silo, ko so njihove ekonomije še cvetele. Sprejem v deželi, kamor so ti delavci prišli, je nihal od tega, da so imeli na razpolago precej storitev (npr. Surinamci na Nizozemskem), do tega, da so jih imeli zelo malo (npr. ugandski Azijci v Britaniji). Poglavitni namen vlad je bil preseči pomanjkanje delovne sile, zato pa se je njihova politika spodbujanja zaobrnila, ko je ekonomija začela šepati (Miles, Phizacklea 1984; Castles, Kosack 1972). Ko sezonska delovna sila ni bila več potrebna, so si začele evropske vlade na različne načine prizadevati, da bi se deprivilegirani delavci vrnili domov (Castles, Kosack 1972; Miles, Phizacklea 1984). Pri nekaterih je bila vrnitev

predvidena v pogodbi o delu; drugim so plačali povratne vozovnice.

Filozofsko in moralno opravičilo za ta negostoljuben odziv je v verovanju, da se različne skupine ljudi počutijo bolj doma v svojem »naravnem« okolju. Po splošnem mnenju naj bi se temnopolte osebe ali deprivilegirani državljani, ki pridejo v Evropo, dejansko nikoli ne imeli za stalne naseljence — so le gostje, ki bodo nekoč »šli domov« v svoje dežele, kjer imajo svoje družinske mreže in kulturne navezave.

Teoretska predpostavka tega stališča je pojem asimilacije. To pomeni, naj se deprivilegirani državljani (gostje) bodisi vrnejo domov, kjer lahko obdržijo svojo kulturo in tradicijo nespremenjeno, ali pa naj ju opustijo in sprejmejo kulturo in tradicijo dežele, kjer živijo. To bi pomenilo izgubiti lastne kulturne, verske in jezikovne atribute in sprejeti tiste, ki jih imajo t. i. gostitelji. Nekaterim deprivilegiranim državljanom pa niti izguba identitete ne bi zagotovila sprejema. Naj poskusijo karkoli, zaradi barve kože jih bodo vedno imeli za nedržavljane, ne glede na to, kako dolgo so sami ali njihovi predniki živeli v Evropi. Čeprav asimilacija kot možnost v razmišljanju nekaterih pripadnikov evropskih narodov še vedno obstaja, je danes v glavnem ne sprejemajo niti deprivilegirani niti privilegirani državljani.

Drug način, kako se spoprijeti s problematiko precejšnjega števila deprivilegiranih državljanov, je pojem integracije. Ta je deloma odgovor na ponesrečen koncept asimilacije, a tudi poskus, kako doseči, da bodo beli Evropejci sprejeli multikulturalizem v svoje družbe. Integracionisti dokazujejo, da je raznolikost legitimen del družbenega življenja. Različne kulture lahko obstajajo druga ob drugi. Implicitni element v tej politiki je bil, da »novodošli« ne bi smeli spreminjati obstoječih družbenih razmerij. Zato je številnim prepovedano vstopiti v aktivistične organizacije s takim ciljem, na primer v sindikate ali politične stranke. Ne dovolijo voliti ali dobiti državljanstvo, celo če so rojeni v državi, na primer otroci turških staršev v Nemčiji. Vrhu tega se integracijski politiki ni posrečilo vzpostaviti mehanizmov, ki bi omogočali, da različne kulture enakopravno delujejo ena ob drugi. Dominantna nacionalna kultura belcev še vedno velja za najboljšo, pa še dovolj »široka« je, da prenese kakšen »tuj« festival ali dva. Ker ta pristop sloni na pojmih več- in manjvrednosti, je povzročil smrt multikulturalizma kot veljavnega načina preseganja rasističnih reakcij na navzočnost deprivilegiranih državljanov. Kljub temu je integracija v številnih evropskih državah še vedno poglavitno teoretsko in formalno sprejeto izhodišče za odnos do deprivilegiranih državljanov.

Asimilacija in integracija sta propadli, in tako je zadnja teoretska kulisa, ki so jo številni pripadniki evropskih narodov in njihovi politiki sprejeli kot ustrezen odgovor na deprivilegirane državljane — repatriacija. V okviru te domnevne rešitve naj bi država finančno pomagala deprivilegiranim državljanom, da se vrnejo v svojo domačo deželo. In ta rešitev se ne zdi sprejemljiva samo skrajni desnici. V nekem smislu je obveljala tudi na britanskem sodišču, ko je mladega temnopoltega moža, ki se je rodil v Britaniji, sodnik obsodil zaradi vloma in mu ponudil, da bodisi odsedi kazen bodisi ga deportirajo na Jamajko, kjer še nikoli ni bil, pač zato, ker je jamajškega izvora. Socialni in drugi delavci, ki v takih primerih posredujejo, bi morali biti zmožni osvetliti nepravičnost, ki jo vsebujejo taki odzivi, in najti argumente proti njej.

Vendar deprivegirani državljani ne pravijo, da hočejo »domov«. Pravijo: »Evropa je naš dom; tu bomo ostali.« Nekateri, zlasti iz britanskih aktivističnih skupin temnopoltih, zahtevajo pluralističen sistem, ki bo sprejel raznolikosti, ne da bi jih podrejal razmerjem nadrejenosti in podrejenosti. Z drugimi besedami, zahtevajo polno udeležbo v socioekonomskih in političnih procesih dežele, kjer živijo (La Rose 1991). To pomeni, da hočejo biti sprejeti kot polnopravni državljani, ki lahko sami odločajo o svojem življenjskem stilu, o svojih izbirah, pa tudi o tem, da vpeljujejo spremembe, kjer se jim zdi potrebno. Nekateri polnopravni državljani so dojeli to sporočilo, vendar so evropske države še daleč od tega, da bi ga vključile med svoje socioekonomske in pravne procese. Na ljudski, populistični ravni je številnim belim Evropejcem še vedno ljubša asimilacija. Niso navdušeni, da med njimi živijo deprivilegirani državljani; če pa že morajo živeti med njimi, raje vidijo, da se čim manj razlikujejo od njih. To je razločno sporočilo Le Pena in francoske Nacionalne fronte (Taguieffe 1990) in drugih v gibanju skrajne

desnice nasploh. Boj, da bi ovrgli lažno pojmovanje, da obstaja homogena evropska populacija, in za polno udeležbo deprivilegiranih državljanov tako teče naprej.

ČRNE PERSPEKTIVE

Deprivilegirani državljani se nenehno bojujejo, da bi pridobili polnovredno mesto v evropskih družbah. Čeprav so bili stoletja žrtve rasizma, je njihova zgodovina zgodovina odpora, preživetja in prilagajanja v težavnih in pogosto nečloveških življenjskih okoliščinah (Gilroy 1987; Fryer 1984; Scarpino 1991; Jazouli 1986). Njihove zahteve so se v času spreminjale, in po daljšem času bivanja v Evropi so si začeli prizadevati, da bi dosegli polne državljanske pravice. V Britaniji sta dobila razvoj zavesti temnopoltih deprivilegiranih državljanov iz »tretjega sveta« in teoretska pozicija, ki jo je povzročil, ime »črna perspektiva« (Ahmed 1990). Črne perspektive odražajo vizijo o družbi in svetu, ki zagotavljata spoštovanje vseh, ne glede na barvo kože. Za temnopolte ljudi iz Britanije črne perspektive pomenijo sprejem temnopoltih kot prebivalcev dežele, svobodo gibanja brez nadlegovanja, zlasti policijskega, in polno udeležbo v družbenem socioekonomskem in političnem življenju. To vključuje pravico, da so, kar so, da obdržijo svojo kulturo, vero in jazik. V zadnji instanci črne perspektive govorijo o načinu, kako temnopolti nasprotujejo razmerjem podrejenosti in nadrejenosti. Črne perspektive v glavnem izvirajo iz izkušenj temnopoltih v družbi, kjer prevladujejo belci. Z antirasističnimi perspektivami jim je skupno prizadevanje, da bi odpravili rasizem.

ANTIRASISTIČNI PRISTOPI

V Evropi obstaja cela vrsta antirasističnih organizacij in vsaka ima vsaka svoje analize in programe delovanje. Posledica tega je, da so razdrobljene in razcepljene, ne le od dežele do dežele, temveč tudi v posameznih deželah. Zaradi tega težko koordinirajo akcije, ki podpirajo njihov skupni cilj, odpraviti rasizem. So pa poskusi, da bi v ta kaos vpeljali nekaj reda, in sicer s pomočjo mreže, ki sega čez nacionalne meje, skupnih konferenc in medsebojnega posredovanja informacij (gl. La Rose 1991). Tako, na primer, obstaja razcep med *SOS-Racisme* in *France Plus* v Franciji, v Britaniji pa med drugim med *Anti-Nazi League* in *Rock Against Racism*. Čeprav si vse te organizacije prizadevajo odpraviti rasizem, se ne strinjajo o sredstvih, ki se jim zdijo za boj proti rasizmu primerna (Jazouli 1992; Bjorgo, Witte 1993; Solomos 1989). Bistvena razlika zadeva analizo in razlago vzpona rasizma in njegovih vzrokov. To je pripeljalo do različnih pogledov o ustreznih načrtih akcije in o verodostojnosti tistih, s katerimi bi se bilo treba povezati. Druga razlika zadeva rabo nasilja v odgovoru na licemerje skrajne desnice.

ODGOVORI SOCIALNEGA DELA NA RASIZEM

Čeprav se posamezni socialni delavci vključujejo v antirasistične organizacije, morajo šele ustanoviti organizacije, ki se bodo dotaknile rasizma v njihovi lastni disciplini. Poskus, da bi sprožili to problematiko in ji dali mednarodni profil, je na 27. kongresu Mednarodne zveze šol za socialno delo v Amsterdamu julija 1994 propadel. Do tega je prišlo kljub temu, da je precej delegatov izrazilo strinjanje s stvarjo. Doslej je le Britanija uveljavila zahtevo po vključitvi antirasističnega socialnega dela v učni načrt in po njegovem preverjanju v praksi (za opis procesa, kako je do tega prišlo, gl. Dominelli, Patel, Bernard 1994). Toda celo tu je prišlo do reakcije in vlada namerava revidirati pravila, ki določajo mesto antirasistične prakse v izobraževanju za socialno delo (gl. Dominelli, Patel, Bernard 1994; Jones 1994).

Pa vendar se socialni delavci že dolgo ponašajo s tem, da so razmeroma osvobojeni predsodkov. Raziskave to stališče potrjujejo. V Britaniji, na primer, sta Bagley in Young odkrila, da ima le 3% socialnih delavcev rasne predsodke, medtem ko jih ima v celotni populaciji 20% ljudi (Bagley, Young 1982). Toda s proučevanjem zgolj individualnega ali osebnega rasizma ta študija zanemarja pomen, ki ga imata pri ohranjanju rasističnih struktur institucionalni in kulturni rasizem. Osebni rasizem je sicer pomemben, vendar je le del zgodbe. Ljudje, ki niso odkriti rasisti, lahko podpirajo rasistična družbena razmerja s svojim delom, če to temelji na institucionalnem in kulturnem rasizmu. Tako je njihovo delovanje rasistično po učinku, če že ne po namenu.

Osvobojenost osebnih predsodkov ne onemogoča, da bi bili ljudje prenašalci institucionalnega in kulturnega rasizma. Če posameznik ni licemeren, to ni cepivo, ki bi preprečilo bolezen v kakšni virulentnejši obliki. Ohranjanje rasističnih družbenih razmerij je lahko tudi pretanjeno in nenamerno, ne le odkrito in namerno, v obeh primerih pa vključuje interakcije med osebno, institucionalno in kulturno obliko rasizma. Socialni delavec, ki osebno nima predsodkov, lahko izvaja rasistično politiko, če ta ne omogoča storitev v skladu s potrebami deprivilegiranih državljanov. Zgled tega je, kadar namestimo starejšega muslimana v ustanovo, ki mu ne dovoljuje verskih obredov in kjer mora jesti svinjino. Antirasistični socialni delavec bo prepoznal in ocenil take potrebe, preden bo namestil starega človeka (za nadaljnje zglede gl. Ahmed 1990; Dominelli 1988; 1989). Socialni delavci lahko ustvarijo celo vrsto socialnih situacij in strategij, ki jim onemogočajo prevprašati, kakšno vlogo igrajo sami ali kot profesija pri reprodukciji rasističnih družbenih razmerij. Korenine imajo v poklicni ideologiji socialnega dela in v posameznikovem osebnem vrednostnem sistemu, pa tudi v družbenih razmerjih in kontekstih, v katerih se izvaja socialno delo. Klasificirane so tako (Dominelli 1988):

- spregledovanje,
- zanikanje,
- barvna slepota,
- dekonteksualizacija,
- prelaganje,
- pokroviteljstvo,
- izogibanje.

Te strategije zabrišejo naravo odzivov na rasizem in strežejo temu, da se rasizem nadaljuje. Socialni delavci, ki želijo razviti antirasistično prakso v socialnem delu, morajo razumeti njihovo dinamiko in način, kako delujejo. Toda te strategije se na številnih mestih prekrivajo in lahko soobstajajo. Zaradi tega jih je včasih težko izolirati in prepoznati. Da bi jih lažje ugotovili in razpravljali o njih, jih bom pojasnila.

Strategije spregledovanja delujejo bodisi tako, da ne priznamo prisotnosti rasizma, ali pa tako, da v večini situacij zmanjšamo njegov pomen. Socialni delavci to pogosto izrazijo tako: »V tej pisarni ni rasizma,« in tudi delujejo v skladu s to predpostavko. To stališče predpostavlja, da je vsak rasizem odkrit in oseben. Učinek tega je, da so zanemarjene potrebe deprivilegiranih državljanov kot deprivilegiranih državljanov. Strategije spregledovanja se močno opirajo na asimilacionistični pogled na svet.

Trenutno povsod po Evropi prakticirajo to strategijo. Socialni delavci se ne zanimajo kaj dosti za življenje deprivilegiranih državljanov kot deprivilegiranih državljanov. Naj gre za begunce, azilante ali naseljence — ni poskrbljeno za storitve, do katerih bi imeli pravico. Njihova izključitev iz političnega telesa naj bi bila politična zadeva in naj ne bi imela nobenega opravka s socialnim delom kot takim, čeprav se posamezni praktiki včlanjajo v antirasistične organizacije, da bi se lotili te problematike. Socialni delavci se lahko odzovejo na kakšno specifično potrebo, npr. napišejo poročilo o beguncu, ki prosi za pomoč, ali obiščejo koga, ki v zaporu čaka na izgon. Vendar je to zgolj odziv na osebno bolečino. Socialni status osebe ne velja za relevantnega.

Tudi zanikanje se v svoji teoretski osnovi navezuje na asimilacionizem. Protagonisti tega pristopa mislijo, da v njihovem osebnem in socialnem vedenju ni rasizma, hkrati pa sprejemajo, da obstaja pri drugih ljudeh in v drugih družbah. Zgled za to je veliko število ljudi v različnih evropskih deželah, ki so menili, da je apartheid v Južni Afriki rasističen, niso pa hoteli videti najrazličnejših oblik rasizma v svojih nacionalnih državah, ki v nekaterih pogledih niti ni tako zelo drugačen. Tako v Evropi porast skrajne desnice ne velja za problem, ki bi zadeval socialne delavce kot socialne delavce. Toda prošnje deprivilegiranih državljanov za socialno pomoč bodo šle skoz njihove roke. Drug primer je to, kako imajo socialni delavci »temnopolte ljudi« za začasne naseljence v Evropi. Tako bodo vprašali v Franciji rojenega človeka arabskega izvora, ali je z Bližnjega Vzhoda ali iz Alžirije. Večina polnopravnih državljanov tega vprašanja nima za rasističnega. Za deprivilegiranega državljana pa je to isto, kakor če bi mu rekli: »Ne sodiš sem.«

Barvna slepota pomeni, da obravnavate ljudi, kakor da so »vsi enaki«. Način, kako deluje ta pristop, temelji na asimilacionistični in integracionistični percepciji. Ljudje veljajo za homogen del večje celote. Barvna slepota v socialnem delu izvira iz našega poklicnega

vrednostnega sistema in jo lahko imamo za prvino naše poklicne ideologije o »enaki obravnavi«. Ta pristop omogoča socialnim delavcem, da ne upoštevajo potreb deprivilegiranih ljudi kot ljudi, ki so deprivilegirani, se pravi, ne-državljani. Tako, na primer, otroci afro-karibskega in afriškega izvora v oskrbi ne dobijo kreme za kožo in lasnega olja, ki ju potrebujejo, saj so njihovi lasje in koža drugačni kakor pri belih Evropejcih. Da je lahko tako zdravorazumska potreba spregledana, odraža nižji status, pripisan ljudem afro-karibskega izvora. Očitno niso dovolj pomembni, da bi jim preskrbeli, kar potrebujejo. In očitno je tudi pomanjkanje spoštovanja do teh ljudi.

Naslednji primer, v katerem se kaže pogubni učinek barvne slepote, je iz socialnega dela z otroki in njihovimi družinami. Ker socialni delavci ne razumejo raznolikosti in kompleksnosti družinskih oblik, vzgojnih praks in sorodstvenih razmerij, razumejo vzorce, ki se ne skladajo z dominantnim stereotipom — z nuklearno dvostarševsko heteroseksualno družino, kjer oče služi kruh, mati in otroci pa so vzdrževani —, kot deviantne in patološke. V Britaniji je bila posledica patologizacije raznolikih, od dominantne norme odstopajočih načinov življenja ta, da je v varstvu nesorazmerno število otrok iz deprivilegiranih družin in da z njimi ne ravnajo ustrezno (*Black in Care* 1984). Opredeljevanje deprivilegiranih državljanov kot »deviantnih, patoloških in nevarnih« je — ne glede na svoj namen — pomemben mehanizem, s katerim se vzdržujejo rasistične akcije.

Dekontekstualizacija pomeni, da priznamo obstoj rasizma na splošno, vendar ga nočemo videti v dnevni rutini in praksi, v katero so zapleteni posamezniki, institucije in družbe. V socialnem delu se kaže v trditvah, da v teh vrstah ni licemernih posameznikov. Če v neki službi ni simpatizerjev nacizma in fašistov, potem rasizem »ni problem«. Institucionalni in kulturni rasizem nista opažena. Tako se, na primer, v taki službi nihče ne bo vprašal, zakaj precejšnji del deprivilegirane populacije v okolici ne zahteva pri njih nobene storitve. Prav tako se nihče ne bo čudil, kako da nobeden izmed njihovih uslužbencev ni iz te skupnosti.

O dekontekstualizaciji lahko govorimo tudi v situaciji, kjer prepoznamo, da gre za deprivilegirano osebo, potem pa ravnamo, kakor da ni. Ta pristop je asimilacionističen v posledicah, če že ne po namenu, ker zanemarja posebne potrebe deprivilegiranih oseb. Na primer, socialni delavci lahko dobijo prošnjo za pomoč od staršev, katerih otroci so v oskrbi v drugih deželah. Namesto da bi se odzvali na potrebe, ki so jim predstavljene, se socialni odzovejo na temelju birokratskih intervencij, tako da včasih z njimi igrajo pravi pingpong, se pravi, pošiljajo jih od ustanove do ustanove, in sicer brez ustrezne pomoči, npr. prevajalcev. To se pravi, od deprivilegiranih »strank« se pričakuje, da se bodo problema lotile enako kot polnopravne.

Prelaganje se nanaša na to, da polnopravni državljani pričakujejo od deprivilegiranih, da se bodo sami spopadli z rasizmom in z njim povezanimi problemi. Tako, na primer, so lahko temnopolti delavci v socialnodelavskih timih v Britaniji ob svojih vsakdanjih delovnih obveznostih prisiljeni nastopati tudi kot strokovnjaki za antirasizem, delati skoraj izključno s temnopoltimi in pomagati belim kolegom, da premagajo svoje rasistične predsodke (Rooney 1987). Tu ne gre zgolj za to, da prelagamo odgovornost za soočanje z rasizmom na same žrtve. Poleg tega tudi odvezuje tiste, ki so odgovorni za nastanek rasistične strukture, da lahko še naprej počnejo, kar so vedno počeli. S to izjemo, da zdaj verjamejo, da so »napravili nekaj« proti rasizmu. Temnopolti delavci ne dobijo priznanja za dodatno delo, hkrati pa se od njih pričakuje, da bodo poleg drugega dela skrbeli še za boj proti rasizmu. To stališče predpostavlja superiornost polnopravnega socialnega delavca in je asimilacionistično, kolikor abstrahira deprivilegiranega socialnega delavca ali socialno delavko od njegovega ali njenega družbenega konteksta in ga ali jo jemlje kot enega ali eno »izmed njih«, medtem ko se prakticira nasprotno.

Pokroviteljski pristopi kažejo, kako se poskušajo belci lotevati multikulturne družbe. Ko opazijo, da so njihovi dosežki pri delu z rasistično problematiko skromni, njihova sposobnost, da bi izrazili spoštovanje do drugih kultur, pa šibka, si začnejo neznansko prizadevati, da bi se potopili vanje. Tako bodo jedli v kitajskih restavracijah, obiskali festival Diwali ali praznovali Eid (slavje ob koncu ramadana, muslimanskega obdobja posta). V Britaniji se takim odzivom reče »trije S« — *samosa, sari &*

steel band.[3] Vendar tem kulturnim atributom ne pripisujejo tako visokega statusa kakor svojim. Javni in šolski prazniki so vezani na krščanski koledar, in socialni delavci se mirno dogovorijo za sestanek z muslimansko družino na petek. Z drugimi besedami, razmerja moči in vrednotenja različnih kultur ostajajo še naprej hierarhična. Sporočilo med vrsticami je asimilacionistično — če hočeš resnično enakopravnost, postani kakor mi, polnopravni državljani.

Strategijo izogibanja pogosto prakticirajo ljudje, ki imajo sami sebe za »antirasiste«. Ti ljudje se pojavljajo v prvih vrstah na demonstracijah in pohodih, ko gre za »politično« akcijo. Ko pa se soočijo z rasističnimi praksami na lastnem dvorišču, se umaknejo. Včasih ne napravijo ničesar zato, ker ne vedo, kaj storiti, včasih zato, ker so prepuščeni samim sebi in doživljajo zahtevo, naj kaj storijo, kot prehud pritisk; in včasih so preutrujeni, da bi jim bilo mar. V nekaterih okoliščinah je to sicer mogoče razumeti, toda taka reakcija je znamenje eksternalizacije problema. Poleg tega kaže, kako so kot beli pripadniki evropskih narodov privilegirani. Deprivilegirani državljani nimajo te priložnosti, čeprav so lahko spričo rasističnih napadov prav tako prestrašeni, preutrujeni, da bi se soočili s problematiko, ali pa doživljajo vse to kot prehud pritisk. Toda rasistični napadi nanje se ne nehajo, naj se bodo pripravljeni spopasti z njimi ali ne. Z drugimi besedami, nimajo niti moči niti pravice, da bi izbirali, kaj je bolj v skladu z njihovimi željami. Ne morejo ignorirati rasizma in upati, da bo izginil, vsaj danes še ne. Tudi ta pristop je povezan z asimilacionizmom, saj predpostavlja, da ima deprivilegirana oseba enake možnosti izbire kakor polnopravni ljudje.

V socialnem delu je še polno primerov izogibanja. Na primer, »stranka« v pisarni izrazi rasistično razpoloženje, tako da jo vsi slišijo. Socialni delavci se ne bodo strinjali s povedanim, ne bodo pa storili ničesar, da bi javno nakazali svoje nestrinjanje pred zbrano skupino. Prav tako se ne bodo lotili problematike s samo »stranko«. Pač pa bodo razpravljali o občutkih nemoči z bližnjimi kolegi, od katerih pričakujejo sočutje in razbremenitev svoje krivde.

POT K ANTIRASIZMU

Učitelji in praktiki socialnega dela morajo vzeti rasizem in porast skrajne desnice v Evropi resno. Da bi se to zgodilo, je pomembno prepoznati politično naravo nalog socialnega dela. Šele to bo omogočilo socialnim delavcem, da z vso pozornostjo raziščejo položaj deprivilegiranih državljanov tako v službah, ki so že na voljo, kakor v tistih, ki jih je treba šele vzpostaviti. Da bi se lahko skozi antirasistično socialno delo dotaknili rasizma na različnih ravneh, so potemtakem potrebne spremembe. Antirasistično socialno delo je oblika socialnodelavske prakse, ki se neposredno loteva strukturnih neenakopravnosti, ki jih vzdržuje rasizem. Njegov cilj je priskrbeti deprivilegiranim državljanom potrebne storitve, in sicer tako, da se ukvarja z njihovimi potrebami, kakor jih sami definirajo, v profesionalnem razmerju, ki je usmerjeno k temu, da jim omogoča prevzeti nadzor nad odločitvami, ki zadevajo njihovo življenje. Nekatere dejavnosti, potrebne, da bi antirasistično socialno delo postalo realnost, predstavljam v nadaljevanju. Pokrivati morajo osebni, institucionalni in kulturni rasizem.

OSEBNI RASIZEM

Vsak socialni delavec in vsaka socialna delavka sta odgovorna za svoj prispevek k vzdrževanju rasizma v vseh njegovih vidikih. K temu pripomore zavedanje o tej problematiki. Tečaji o antirasistični zavesti so koristni, da pridobimo globlje razumevanje o tem, za kaj gre. Enako pomembna pa je odločitev, da je treba odpraviti vse oblike rasizma. Želja po tem, da bi se zavzeli za spremembe, mora nastati v posamezniku. Ni je mogoče vsiliti. Vendar lahko opolnomočimo posameznike, da zavestno sprejmejo potrebo, da bi obdelali svoj lastni rasizem, če ima njihova služba antirasistično politiko z jasno opredeljenimi postopki, ki jih je mogoče uporabiti za potiskanje stvari naprej. Taka politika pripomore k vzpostavljanju vzdušja, ki bo podpiralo antirasistično akcijo, ne pa rasizma. Posamezni antirasisti lahko uporabijo svojo energijo, da identificirajo probleme, ki se jih je treba lotiti; da se povežejo z upravo in v enačbo vnesejo svoje

[3] Samosa je indijska jed, sari indijska obleka, »steel band« pa je skupina glasbenikov, pogosto z antilskih otokov, ki igrajo na kovinske sode. (Op. prev.)

spretnosti in prizadevanje, da zagotovijo sredstva za antirasistično socialno delo; in da preoblikujejo neenakopravna družbena razmerja.

INSTITUCIONALNI RASIZEM

Pridobiti službo socialnega dela, v kateri delajo, za to, da postavi antirasistično socialno delo na vrh svojih prioritet, je za posameznike, ki se zavzemajo za antirasistično socialno delo, pomemben posel. Njihovo delo bo moralo zaobjeti vrsto dejavnosti, vključno z naslednjimi:

- pridobiti druge za stvar,
- doseči, da bo organizacija sprejela antirasisitično politiko in razvila strategije za njegovo uveljavljanje,
- razpravljati v svoji službi o naravi rasizma,
- usmerjati sredstva v izvajanje antirasističnih pobud, od usposabljanja v sami službi do oblikovanja ustreznejših služb,
- novačiti in obdržati zaposlene iz vrst deprivilegiranih državljanov,
- najti načine, da bi zagotovili take delovne pogoje v pisarni, ki bodo odražali zavzemanje službe za antirasistično prakso,
- odpraviti rasistično rutino in prakso.

To delo bo nujno vključilo tudi »stranke« — njihove interakcije z osebjem in drugega z drugim, kakor tudi delavce v organizaciji. V razvoju antirasističnega socialnega dela je pomembna vloga deprivilegiranih državljanov, naj gre za »stranke« ali delavce. Nadaljnji ključni element pri preoblikovanju institucijske rutine in prakse je povezan s premislekom o potrebah tako polnopravnih kakor deprivilegiranih državljanov. Te se med seboj razlikujejo in se jih je treba lotiti v okviru njihove specifičnosti in pomembnosti v vsaki skupini. Šele potem se je mogoče teh različnih potreb lotiti enakopravno. Z drugimi besedami, doseganje istega rezultata enakopravnosti lahko zahteva zelo različen pristop.

KULTURNI RASIZEM

Da bi se lahko dotaknili kulturnega rasizma, je potreben jasna in natančna obdelava poklicne ideologije, ki je temelj socialnodelavske prakse. Zavzemanje za to, da bi priskrbeli vsakomur enako storitev, mora računati na to, da je to cilj, ki ga je treba doseči, ne dana realnost. Na tem je treba delati in za začetek priznati, da deprivilegirani državljani nimajo toliko zaledja in pravic, ki so pri polnopravnih državljanih samoumevne. Začeti je treba tudi sprejemati različne kulture, ne da bi jih podredili merilom, s katerimi beli pripadniki evropskih narodov presojajo o svoji večvrednosti. To bo zahtevalo koordinirane napore medijev, šol, politikov, posameznih članov družbe itn. Učitelji in praktiki socialnega dela lahko zavrnejo številne mite, ki jih širi skrajna desnica, in črpajo iz svojega gradiva primere, ki bodo spodbudili navadne ljudi, da se vključijo v razpravo o naravi družbe, v kateri živijo. Socialni delavci so pri delu z deprivilegiranimi državljani nakopičili veliko podatkov, s katerimi lahko spodbijajo stereotipe in razkrijejo strukturne neenakosti, ki so značilne za evropske družbe.

SKLEPI

Porast skrajne desnice v Evropi je simptom tega, da ima deprivilegiranost tu naseljenih pripadnikov neevropskih narodov in njihovih skupnosti vse večjo legitimnost. Da je tako, je za humano in demokratsko perspektivo resen problem. Medtem ko globalna ekonomija vse bolj zbližuje usode različnih dežel, morajo pripadniki evropskih narodov premisliti o svojih nacionalističnih in ksenofobičnih stališčih in razširiti občutek pripadnosti in sprejetosti na raznolika ljudstva in kulture v svoji sredi. Žal veliko sedanjih političnih trendov potiska stvari v nasprotno smer.

Socialno delo se odvija v političnem kontekstu, torej ima to, kar se dogaja v političnem telesu v zvezi z rasizmom in protirasističnim bojem, implikacije za praktike. Socialni delavci kot profesionalci, ki se ukvarjajo s potrebami prebivalcev v okciru nacionalne države, morajo pri svojem delu vzeti rasizem kot resen problem in delovati za njegovo odpravljanje tako, da postanejo antirasistični praktiki in učitelji.

To pomeni:

- določiti antirasizem kot prioriteto in zaobljubo pri delu,
- prepoznati navzočnost deprivilegiranih državljanov v svoji sredi in aktivno delati, da bi pri delu podprli, da postanejo polnopravni; to vključuje:
  - oblikovanje in izvajanje ustreznih storitev,

- zaposlovanje ljudi na tak način, da bo odražalo sestavo lokalnega prebivalstva, in
- soudeleženost pri preoblikovanju obstoječih družbenih razmerij, da bi tako zagotovili odpravo strukturnih neenakosti;
- na novo definirati profesionalno ideologijo in etiko, tako da bosta odražali pričakovanja tistih, ki so deležni njihovih uslug; posredovanje pri njih in v njihovo korist, ko država prekrši njihove človeške, ekonomske, socialne in politične pravice;
- resno vzeti politično naravo nalog socialnega dela in zagotoviti, da bo meja med skrbjo in nadzorom, kakorkoli jo že sami kot profesionalci začrtajo, uveljavila socialno delo kot poklic, ki je posvečen zagotavljanju blagostanja najbolj ranljivim ljudem v družbi,
- delati z drugimi, da bi dosegli uresničitev antirasističnega socialnega dela.

Te splošne smernice identificirajo antirasistično socialnodelavsko prakso in so relevantne v vsaki evropski deželi. Če jim bodo sledili, potem socialni delavci, ki prakticirajo v Evropi, ne bodo le izboljšali storitev za deprivilegirane državljane, temveč jih bodo izboljšali tudi za revne polnopravne državljane. V zadnji instanci gre pri antirasistični praksi socialnega dela za kvaliteto prakse. In dobra praksa je pravica vsake stranke socialnega dela. Prispevale bodo tudi k redefiniranju pomena državljanstva. To bi moralo vključevati vse, ki so naseljeni v Evropi, ne glede na barvo kože, vero, jezik ali tradicije. Od prakse antirasističnega socialnega dela lahko vsi le pridobijo.

Literatura

B. Ahmed (1990), *Black Perspectives in Social Work*. Venture Press.

C. Bagley, L. Young (1982), Policy dilemmas in the adoption of black children. V: J. Cheetham (ur.), *Social Work and Ethnicity*. Allen & Unwin.

T. Bjorgo, R. Witte (1993), *Racist Violence in Europe*. Macmillan.

Black and In Care Steering Group (1984), *Black and In Care*. Blackrose Press (Conference Report).

U. Bossi (1991), *Vento Dal Nord: La Mia Lega, La Mia Vita*. Milan: Sperlieg & Kupfer Editori.

D. Bromley, C. F. Longino, Jr. (1972), *White Racism and Black Americans*. Cambridge, Mass.: Schenkman.

S. Castles, G. Kosack (1972), The function of labour immigration in Western European capitalism. *New Left Review*, 73 (maj/junij): 8-21.

L. Cheles, R. Ferguson, M. Vaughan (1991), *Neo-Fascism in Europe*. Longman.

S. Cohen (1992), *Imagine There's No Countries: 1992 and International Immigration Controls Against Migrants, Immigrants and Refugees*. Greater Manchester Immigration Unit.

L. Dominelli (1988), *Anti-Racist Social Work*. BASW/Macmillan.

——— (1989), *An uncaring profession: racism in social work practice*. New Community.

——— (1992), Invisible clients: migrants, refugees, and asylum seekers in the European Community. (Referat za Margaret Wood Blake Lecture, Northampton, 27. november.)

L. Dominelli, A. Hoogvelt (1994), The Taylorisation of intellectual labour: the making of a new intellectual class. (V tisku.)

L. Dominelli, N. Patel, T. Bernard (1994), *Anti-Racist Social Work: Models for Practice*. Sheffield University.

T. Faist (1994), Transnationalizing labour markets and social rights in Europe. (Referat za Conference on the Market, States and Social Citizenship at the New School for Social Research, New York, maj.)

P. Fryer (1984), *Staying Power: The History of Black People in Britain*. Pluto.

S. Garcia (1994), Europe's fragmented identities and the frontiers of citizenship. (Referat za PERC Seminar, Sheffield University, julij.)

P. Gilroy (1987), *There Ain't No Black in the Union Jack*. Hutchinson.

J. A. Gobineau (1953), *Essai Sur L'Inégalité des Races Humaines*. Paris: Frimin & Didot (4. izd.)

P. Gordon (1989), *Citizenship for Some? Race and government policy 1979-1989*. The Runnymede Trust.

——— (1992), *Fortress Europe? The Meaning of 1992*. The Runnymede Trust.

A. Gurnah (1984), The politics of racism awareness training. *Critical Social Policy*, zima.

S. Hall *et al.* (1978), *Policing the Crisis: Mugging, the state and law and order*. Macmillan.

T. Hammar (1990), *Democracy and the Nation-State: Aliens, denizens and citizens in a world of international migration*. Avebury.

A. Jazouli (1986), *L'Action Collective Des Jeunes Maghrebins De France*. Paris: CIEMI & L'Harmattan.

——— (1992), Les Années Banlieues. Paris: Seuil.

C. Jones (1994), Dangerous times for British social work education. (Referat za 27th Congress of the International Association of Schools of Social Work, Amsterdam, julij.)

J. La Rose (1991), *Racism, Fascism and Racial Attacks: The European response*. International Book Fair of Radical Black and Third World Books.

L. Lefort, M. Nery (1989), *Émigré dans Mon Pays*. Paris: CIEMI & L'Harmattan.

W. Lorenz (1994), *Social Work in a Changing Europe*. Routledge.

T. H. Marshall (1949), *Citizenship and Social Class*. Cambridge University Press.

R. Miles, A. Phizacklea (1984), *Migrant Workers in Britain*. Routledge & Kegan Paul.

C. Mullard (1973), *Black Britain*. Allen & Unwin.

B. Rooney (1987), *Resistance and Change*. Liverpool University.

S. Scarpino (1992), *Tutti A Casa, Terroni*. Milano: Leonardo Editore.

A. Sivanandan (1985), RAT and the degradation of black struggle. *Race and Class*, 26 (4): 1-33.

D. Smith (1976), *The Facts of Racial Disadvantage: PEP report*. Penguin.

J. Solomos (1993), *Race and Racism in Britain*. Macmillan.

G. Wallraff (1986), *Faccia Da Turco*. Salerno: Tullio Pironti Editore.

Vesna Leskošek

SOCIALNO DELO NI POLITIČNO (ALI PAČ?)

UVOD

V zadnjih letih smo priča vedno hujšim kritikam klasičnega koncepta države blaginje, ki so spremljajoč pojav združevanja zahodnoevropskih držav. Najpogosteje izhajajo iz iskanja ustreznega koncepta socialne politike, ki bi bil v skladu s konceptom skupnega evropskega trga. Eno od pomembnejših vprašanj pri tem iskanju je, kako v polje zagotavljanja socialnih pravic vnesti delovanje tržnih principov in kako vnesti koncept skupnega trga nastajajoče Evropske unije. V razpravah o novih konceptih socialne politike zasledimo še naslednje izraze: privatizacija, decentralizacija, levica, desnica, neokonservativizem, intervencija itn. Naštela sem le nekaj najpogostejših, ki so pomembni za pričujoči tekst.

Ob razpadu družbenega sistema in nastajanju novih konceptov pomoči ljudem v stiski se tudi naša država pridružuje iskanju ustreznejših odgovorov, ki pa so v marsičem neprimerljivi z dogajanjem zunaj naših meja. V nekaj primerih nas z državami Zahodne Evrope druži skupna terminologija, ki pa v stari maniri pomeni »nekaj popolnoma drugega«. To drugačnost lahko pojasnimo s specifičnostjo političnega dogajajnja ob razpadu enega sistema in nastajanju drugega in seveda s pomanjkanjem skupne politične tradicije z zahodnimi državami. Lahko pa bi jo razlagali tudi s pomanjkanjem strokovnih in političnih razprav in refleksij v preteklosti in s tem pojasnili napake v iskanju novih odgovorov. Kot primer naj navedem človekove pravice. Novi koncept socialne politike v tujini išče ustrezne odgovore na zagotavljanje socialnih pravic; pri nas izdelujemo koncepte za ustreznejšo pomoč v stiski.

Ta koncepta (prvi je zagotavljanje pravic, drugi pomoč v stiski) sta si v nasprotju, če razumemo prvega kot spoštovanje pravic posameznika. Intervencija v okviru tega koncepta je mogoča le tedaj, ko jo posameznik zahteva ali z njo soglaša. Drugi koncept pa razumemo tako, da ima država, ki posamezniku pomaga v stiski, pravico oceniti stisko in intervenirati, ko se ji zdi ustrezno. Po svoji presoji oceni težave ljudi, pogosto brez njihovega soglasja.

Če tako razumemo pristopa, lahko v drugem konceptu prepoznamo državni paternalizem, v prvem pa spoštovanje človekove volje in odločitev. Posledice uveljavljanja enega ali drugega so diametralno nasprotne. V prvem primeru je lahko strokovnjak, ki zagotavlja usluge, le pomočnik ali zagovornik ljudi v stiski. V drugem primeru pa je strokovnjak edini kompetenten definirati stisko. To mu omogoča tako strokovno znanje kot položaj, ki ga ima. Spričo pomanjkanju spoštovanja človekovih pravic v bivšem političnem sistemu pogosto ne znamo opredeliti njihovega pomena v vsakdanjem življenju, čeprav ne moremo trditi, da se jih ne zavedamo. Gre torej bolj za problem uveljavljanja pravic v vsakdanji praksi, ob tem pa tudi za to, da z upoštevanjem pravic zmanjšujemo moč institucij in možnosti manipuliranja s pravicami. Kot primer naj navedem pravico, ki jo imajo ljudje po Zakonu o varstvu osebnih podatkov: vsi uporabniki ustanov imajo pravico vpogleda v osebne spise, vendar s to pravico niso nikjer seznanjeni. V svoji praksi sem naletela na en sam center za socialno delo, kjer so ljudje ob vstopu v ustanovo seznanjeni s to pravico.

Državi in političnemu sistemu je veliko lažje preživeti, kadar intervenira po lastni presoji; s tem izvaja socialno kontrolo ter si zagotavlja

moč. Na tak način se lažje izogne izpostavljanju pred javnostjo. V tem smislu problema razumevanja novih konceptov socialne politike ne moremo več iskati samo v pomanjkanju diskurza o njih v preteklosti, temveč v zavestni politični odločitvi tistih, ki socialno politiko določajo. To pa so najpogosteje predstavniki strank na oblasti. S tem nikakor nočem zanemariti vloge in pomena stroke. Nasprotno, poudariti želim dejstvo, da je socialna politika področje, kjer imajo tudi različne politične stranke močan interes, kar je razvidno iz parlamentarnih razprav ob temah, kot so splav, otroški dodatek in drugo.

Tukaj pa se že lahko dotaknemo odvisnosti socialnega dela od konkretne socialne politike. Če je koncept socialne politike odvisen od tega, kakšna je odločitev vladajočih političnih strank, in če je socialno delo odvisno tudi od socialne politike, potem je socialno delo politično vsaj v dveh smislih: tako, da je odvisno od politike, in tako, da more in mora vplivati nanjo. V tem smislu je dilema o nevtralnosti in znanstveni distanci do vplivov vsakdanjega življenja popolnoma lažna. Odgovor je preprost. Socialno delo, ali bolje, praksa socialnega dela je politična in pristranska, če to hočemo ali ne. Ali je politična na prvi, torej odvisni način, ali na drugi (na način aktivnega vplivanja), je odvisno od samega koncepta socialnega dela oz. od modela, iz katerega izhaja. Pristranska pa je zato, ker je naloga socialnega dela zagovarjati potrebe in interese uporabnikov storitev.

Od koncepta socialne politike je odvisen tudi model socialnega dela. Najpogosteje omenjeni modeli so: tradicionalno (psihodinamsko) socialno delo, radikalno, feministično, ekološko ali sistemsko in skupnostno socialno delo. Te modele lahko delimo tudi na tiste, ki zagovarjajo profesionalizem pred aktivizmom, in na tiste, ki zagovarjajo nasprotno. Prvi popolnoma zavračajo politično vlogo in podarjajo samo spreminjanje posameznika. Izhajajo iz prepričanja, da je treba ljudem v stiski omogočiti individualne usluge, ki morajo biti opravljene učinkovito, humano in ekonomično (Clark, Asquith 1985: 87). Socialni delavci se po njihovo ne smejo ukvarjati s politiko, ker zanjo niso usposobljeni. Do politike so cinični in se jim ukvarjanje z njo zdi »pod nivojem«.

Tisti socialni delavci, ki so predstavniki aktivističnega socialnega dela, pa menijo, da je spreminjanje okoliščin pomembnejše od spreminjanja posameznika. S takim gledanjem nujno pristajajo na svojo politično vlogo. »Politično« ne pomeni samo tistega, kar zadeva državo, torej delovanje političnih strank ali vlade, temveč pomeni soustvarjanje skupnih pogojev življenja tudi na nižjih ravneh, npr. na ravni lokalne skupnosti.

Aktivizem socialnih delavcev na teh ravneh se lahko kaže kot akcija v korist posameznika ali pa kot antirasistične kampanje, lokalne skupine pritiska in podobno. V tem kontekstu omenjata Clark in Asquith (1985: 88) angleško združenje socialnih delavcev BASW (*British Association of Social Workers*), v katerem deluje delovna skupina za socialno akcijo. Izogibajo se terminu »politično« in opredeljujejo socialno akcijo kot tisti del socialnega dela, ki promovira spremembe uporabnikove situacije in ne uporabnika samega. Socialno akcijo pri tem razumejo kot dodatek ostalim tipom socialne intervencije in ne kot njihov nadomestek.

V zagovor napisanemu bom najprej skušala pojasniti razliko med novo in staro blaginjsko paradigmo ter opredeliti način odvisnosti socialnega dela od njiju.

KRITIKE DRŽAVE BLAGINJE

DEFINICIJE IN OPREDELITEV

Država blaginje je v *Collins Dictionary of Sociology* (1991: 700) opredeljena kot »vsaka oblika države, ki s široko zakonodajo zagotavlja podporo in usluge ljudem, zato da bi izboljšali njihovo kvaliteto življenja. Termin so pričeli uporabljati po drugi svetovni vojni, da bi z njim označili socialno zakonodajo zlasti na področjih zdravstva, izobraževanja, denarnih dodatkov in socialnih servisov. Država blaginje je intervenirala v življenja ljudi tako na nacionalni kot na lokalni ravni.«

Na razvoj države blaginje je vplivala ekonomska filozofija Johna Maynarda Keynesa. Ta predlaga intervencijo države pri regulaciji potreb s fiskalnimi in monetarnimi tehnikami in kot pogoj za svoj koncept postavlja tudi polno zaposlenost. Michael Sullivan (1992: 8) omenja v tej zvezi socialno filozofijo Williama Beveridga, ki skupaj z ekonomsko filozofijo Keynesa predstavlja t. i. keynesiansko socialno demokracijo ali blaginjski kapitalizem oz.

konsenzus. Pri tem poudarja, da je bil obstoj države blaginje omogočen s političnim konsenzom povojne in pred-thatcherjanske Anglije. Konsenz naj bi veljal tudi za večino zahodnoevropskih držav.

Veljko Rus (1990: 14) pravi, da država blaginje nastane takrat, ko socialna država pretirano vstopi v družbo blaginje in s tem prevzame tiste funkcije, ki bi jih morali opravljati ali si jih zagotavljati sami ljudje. S tem povzroči, da so ljudje pretirano odvisni od države. Vendar pa bi lahko tudi pretirano vstopanje družbe blaginje v socialno državo pomenilo ogrožanje socialne varnosti ljudi, ki jo lahko poleg pravne in ekonomske varnosti zagotovi samo država. Meje med njima niso natančno določene in so predmet konsenza.

Sociološke razlage države blaginje so naslednje (Collins 1990: 700):

a) državljanski pogled, ki ga najdemo zlasti v delih T. H. Marshalla, predlaga, naj država zagotovi minimum podpore, ki bo omogočil, da lahko posameznik ustrezno participira v liberalno-demokratični družbi;

b) funkcionalistični pogled (še zlasti T. Parsons), ki pravi, da je intervencija države potrebna zaradi reševanja konfliktov industrijske družbe;

c) marksistični pogled, ki pravi, da ima država blaginje ideološko vlogo pri legitimiranju kapitalističnih socialnih odnosov in da posamezniki podpirajo državo in kapitalistični ekonomski sistem, ker verjamejo v blaginjo, ki jo ta sistem zagotavlja.

FEMINISTIČNA KRITIKA DRŽAVE BLAGINJE

Večina avtorjev, ki piše o kritikah države blaginje, jih deli na leve in desne. Krizo države blaginje pripisujejo razpadu konsenza med nasprotujočimi si političnimi opcijami. Kakšne argumente za kritiko uporabljajo, je odvisno od tega, kateremu političnemu bloku pripadajo. Malo je kritik, ki ne bi slonele na togih in polariziranih mnenjih. Med temi redkimi večina avtorjev omenja le feministično kritiko, ki dvomi v nepremostljivost dualizma levica-desnica. Ta kritika se zlasti nanaša na tisti del moškega diskurza, ki poudarja individualnost in zasebnost kot normo, nasprotno javnosti, in ki je definirana kot polje tekmovalnosti in tržne naravnanosti. Zasebnost pa je definirana kot raj znotraj hazarderskega polja javnega (Culpitt 1992: 37).

Linda Gordon (1990: 10) opozarja na situacijo v Ameriki, kjer koncept države blaginje nima tradicije ter se zato z vprašanjem ženske v tem konceptu ukvarjajo šele v zadnjem desetletju, in to navkljub daljši tradiciji študija o spolih kot v evropskih državah. Poudari zlasti dejstvo, da so ženske v večini tako med prejemnicami blaginjskih uslug kot med tistimi, ki te usluge zagotavljajo; strokovnjaki, ki se ukvarjajo z blaginjo ali socialno politiko, pa se obnašajo, kot da ne bi bilo tako. Za znanstveno relevantno kritiko države blaginje je treba torej uporabiti spol kot analitično kategorijo, podobno kot na primer razred ali raso.

Nancy Fraser poudari še pojem »javna patriarhalnost« in pravi:

> Veliko pred nastankom socialne države so vlade definirale legalno zavarovan prostor skupne akcije. Istočasno so zakonsko predpisale ustrezne vzorce agencij ali socialnih vlog. Tako so zgodnje moderne države določile ekonomski prostor in vlogo človeka, ki je sposoben stopati v pogodbene odnose.
>
> Skoraj hkrati so države predpisale zasebno sfero gospodinjstva in vlogo gospodarja in tistih, ki so od njega odvisni. Nekaj pozneje so vlade zavarovale tudi sfero politične participacije in odgovarjajočo vlogo državljana z (omejenimi) političnimi pravicami. V vseh teh primerih je bil izvirni in paradigmatični subjekt novih zakonskih predpisov moški. Z napredkom države blaginje pa ta tip države definira nov prostor aktivnosti — imenujmo ga ›socialni‹ — kot tudi novo societalno vlogo blaginjskega klienta, s čimer ženske postanejo njegov izvirni in paradigmatični subjekt. (Cit. po Culpitt 1992: 36.)

Tisto, kar razlikuje feministično kritiko od drugih kritik, je torej ravno upoštevanje spola kot analitske kategorije, enakovredne drugim sociološkim kategorije. Če se ob tem spomnimo situacije v Sloveniji, lahko ugotovimo, da so prav ženske v večini prejemnice pomoči in da je približno 70% zaposlenih v t. i. družbenih dejavnostih prav tako žensk.

Ob morebitni spremembi strategije slovenske vlade, ki bo podpirala najprej razvoj gospodarstva, šele nato pa razmišljala o tem, koliko socialne varnosti lahko zagotovi ljudem,

se lahko zgodi, da bodo resno ogrožene zaposlitve v družbenih dejavnostih. Posledice bodo vidne ravno v množični brezposelnosti žensk. To dejstvo postane toliko bolj zastrašujoče, če upoštevamo, da pri nas feministične kritike, ki bi o tem lahko spregovorila, sploh nimamo.

POLITIČNE KRITIKE

Kot sem že omenila, večina drugih kritik države blaginje izhaja iz političnega dualizma levica-desnica. Protagonosti neokonservativne kritike trdijo, da je koncept države blaginje »prisilno trgovanje med tujci, ki zmanjšuje svoboščine obojih, tako bogatih kot revnih, medtem ko infantilizira revne« (Culpitt 1992: 7). Argument za slabosti države blaginje vidijo zlasti v ekonomski neučinkovitosti, navajajo pa tudi argument izničenja posameznikove odgovornosti na račun kolektivne. Kolektivna odgovornost zvečuje birokratizacijo ustanov, ki zagotavljajo usluge, zato se povečuje neučinkovitost njihovega delovanja.

Argument, ki ga za kritiko države blaginje uporablja levica, je zlasti njena nadzorna narava ali blaginjski paternalizem. Zahteva stare blaginjske paradigme je, da so tisti, ki imajo znanje, možnosti in resurse, zavezani pomagati tistim, ki so brez njih (Culpitt 1992: 39). To predpostavlja, da mora država prevzeti neposredno odgovornost za blaginjske potrebe državljanov, tako za njihovo določanje kot za izvrševanje. Predpostavka »prevzete odgovornosti« se zrcali zlasti v institucionalnem definiranju potreb in v zakonski podlagi za intervencijo v življenja ljudi. Profesionalci, ki na tem področju delujejo, so pojmovani kot objektivni, oni vedo in znajo, zato imajo pravico (in obveznost) definirati potrebe in določiti pot njihovega zadovoljevanja. Profesionalci imajo torej moč določati in zadovoljevati potrebe hkrati.

Po mnenju Iana Culpitta je ravno teorija socialne obligacije tista, ki določa način urejevanja socialnih razmerij med državo in državljani. Pri tem je odgovor odvisen od urejanja razmerij znotraj parov nasprotij, ki teorijo obligacij sestavljajo, npr. nujnost-svoboda, trenutnost-stalnost itd. Podobno govori tudi Michael Sullivan (1992), ko omenja konsenz kot pogoj za učinkovit sistem zadovoljevanja potreb ljudi.

STROKOVNE KRITIKE

Veljko Rus (1990: 45) pravi, da lahko kritike države blaginje poleg političnih delimo tudi glede na njihov profesionalni izvor, npr. na ekonomsko, sociološko ali politološko. Ekonomisti naštevajo naslednje argumente: zamanjševanje motivacije za delo, rast brezposelnosti, omejevanje investiranja itn. Sociologi pravijo, da država blaginje ni pripomogla k večji enakosti državljanov, ni zmanjšala razlik med spoli itn. Habermas (gl. Rus 1990: 46) primerja državo blaginje z »organizirano srečo«, enako za vse državljane. Gorz (gl. Rus 1990: 47) govori o zmotni predpostavki, da je možna polna zaposlenost prebivalstva.

Med poglede, ki so kritični do tega, da strokovnjaki definirajo potrebe ter jih hkrati zadovoljujejo, uvršča Rus tudi avtorje, kot so Ivan Illich ter Lee in Raban. Slednja (1990: 52) poudarjata dejstvo, da so se pričele socialne potrebe politizirati takrat, ko so prerasle v socialne pravice. Politizirati so se pričele ravno zaradi tega, ker potrebe definirajo strokovnjaki in ne ljudje sami. Strokovnjaki pa jih definirajo tako glede na svoje strokovno znanje kot v okviru možnosti, ki jih v konstrukciji realnosti danega trenutka imajo.

Če povzamem: država blaginje je država, ki prevzame obveznost za zagotavljanje kvalitete življenja ljudi. Skupaj z obveznostjo prevzame tudi odgovornost za zadovoljevanje potreb, ta pa ji hkrati podeli pravico do tega, da jih definira. Tako se država znajde hkrati v dvojni vlogi: tistega, ki definira, in tistega, ki zagotavlja. To lahko pomeni, da definira tisto, kar lahko zagotavlja. Ker prevzame nase odgovornost za zagotavljanje blaginje ljudi in si pridržuje pravico definirati potrebe, povzroči odvisnost ljudi od sistema, zato so očitki o paternalizmu države tu povsem na mestu. Ključen pojem, ki ga je zaslediti v večini kritik in bistveno vpliva na spremembo položaja uporabnikov v procesu obravnave, je pojem socialnih pravic. Rus (1990: 401-406) opozarja na dejstvo, da je z definiranjem pravic državi odvzeto presojanje o tem, kdo pravico ima in kdo ne. V primeru, ko ima državni aparat diskrecijsko pravico odločati o dodeljevanju pravic, prihaja do enostranske odvisnosti prejemnikov pomoči od državne administracije. Socialne država lahko deluje na načelih pravičnosti šele

takrat, ko določi osnovne pravice na tak način, da je prosta presoja onemogočena. Z definiranjem pravic je državljan zavarovan pred vplivom npr. političnih strank, saj prejema pomoč po načelu pravičnosti, pri tem pa morajo biti socialne pravice v skladu s političnimi in civilnimi pravicami. Ko govorim o kršenju pravic, pogosteje mislim na civilne kot pa socialne pravice.

SOCIALNA POLITIKA IN NJEN VPLIV NA SOCIALNO DELO

POSKUS DEFINIRANJA SOCIALNE POLITIKE

Collinsov slovar (1991: 590) opredeljuje socialno politiko kot

> polje proučevanja, ki raziskuje ekonomske, politične, sociolegalne in sociološke poti, po katerih državne in lokalne politike vplivajo na življenje posameznikov in skupnosti. Definiranje socialne politike je izjemno težko in se razlikuje od avtorja do avtorja. Termin je pogosto, vendar napačno rabljen v kontekstu socialne administracije in ga naslavljajo na institucionalizirane servise, nastale zaradi države blaginje. To so področja stanovanjske politike, izobraževanja, zdravstva, socialne varnosti, osebnih socialnih servisov in v nekaterih primerih tudi prava. Najbrž ima ta pristop k socialni politiki korenine v kurzih za socialne delavce...

V Enciklopediji socialnega dela (Brandwein 1986: 251) najdemo naslednjo definicijo:

> socialno politiko lahko razumemo kot princip in način sprejemanja ukrepov ali smeri akcije, ko imamo opraviti s posameznikom ali socialnimi odnosi v družbi /.../. Socialna politika se vzpostavlja glede na dogovorjene smeri akcije znotraj izbranih družbenih fenomenov, vodenje socialnih odnosov in distribucijo resursov znotraj družbe /.../. Zadeva nešteto odnosov med posamezniki, skupinami in širšo družbo; definira socialni status in vloge in vodi distribucije ekonomskih resursov med člane skupin ali družbe.

Ti definiciji sem izbrala zato, ker sta med sabo popolnoma različni in potrjujeta trditev, da je socialna politika nejasna in jo je težko definirati. Rus (1990: 72) pravi, da je to zlasti posledica burnega razvoja socialne države. Ni popolnega konsenza o tem, kaj sploh sodi v socialno politiko: ali so to samo socialni programi ali pa je vključena tudi opredelitev funkcij, ki jih opravlja socialna država.

Da so definicije socialne politike lahko tudi močno ideološko obarvane, nam dokazujejo naslednje opredelitve:

- različni ukrepi in aktivnosti države, katerih cilj je ublažitev ekonomskih in socialnih razlik,
- organizirana aktivnost države, prostovoljnih in dobrodelnih organizacij, ki ima za cilj uresničevanje socialne pravičnosti in zmanjšanje neenakosti,
- različni ukrepi države, ki s prerazporejanjem profita skrbijo za programe pomoči invalidom, revnim in drugim, zlasti zaradi vzdrževanja socialnega miru.

Za potrebe tega teksta bom opredelila socialno politiko kot globalno regulacijo netržnih dejavnosti oz. kot način sprejemanje ukrepov in smeri akcije za reguliranje odnosov med posamezniki in širšimi skupinami.

VPLIV SOCIALNE POLITIKE NA SOCIALNO DELO

Ko se država odloči za želeno raven socialne varnosti, jo z ustrezno socialno politiko implementira v vsakdanje življenje. Implementira pa jo prek sistema ustanov, ki so hkrati izvršiteljice sprejetih ukrepov. V našem primeru so to za področje socialne varnosti centri za socialno delo. To so tiste ustanove, ki v kontekstu stare blaginjske paradigme sprejemajo »neposredno odgovornost« za blaginjske potrebe. Profesionalne predpostavke te prevzete odgovornosti se zrcalijo v argumentih, ki jih institucije uporabljajo, kadar intervenirajo v življenja ljudi. Še posebno takrat, kadar intervenirajo na podlagi avtoritete zakonskih ukrepov.

Profesionalci v teh ustanovah imajo zaradi profesionalne »odgovornosti« moč definirati potrebe, pot njihovega prepoznavanja in način njihovega zadovoljevanja. To izhaja tudi iz prepričanja, da je svet razdeljen na tiste, ki pomagajo, in tiste, ki so deležni pomoči.

Kadar je sistem socialne politike tak, da spodbuja samo razvoj enega socialno političnega sektorja — v našem primeru je to državni

sektor (drugih sektorjev pri nas v preteklosti nismo poznali; imeli smo le nekaj paradržavnih prostovoljnih organizacij, npr. Zvezo prijateljev mladine in podobno) —, potem se lahko praksa socialnega dela razvija samo znotraj državnih ustanov. Razvija pa se lahko le toliko, kolikor ji te ustanove dajejo možnosti za to. Ob že naštetih profesionalnih predpostavkah lahko socialno delo razvije le metode in doktrino, ki imajo bolj socialno-kontrolni značaj. Lahko razvije torej načine pomoči ljudem v stiski, vendar glede na potrebe, ki so jih zaznali ali definirali profesionalci sami. Tak sistem se zdi toliko bolj samoumeven zaradi popolnega pomanjkanja načel dobre prakse, ki bi z nekimi notranjimi regulativami omejevala moč, saj tega, da bi moč omejevali sami uporabniki, pri nas še ni pričakovati.

Tako je praksa socialnega dela pri nas razvila zlasti klasičen ali tradicionalen pristop k reševanju težav ljudi. V literaturi najdemo tudi izraz »klinična metoda dela«, kar pomeni obravnavo posameznika v ustanovi, ločeno od njegovega socialnega okolja. Obravnava temelji na spreminjanju posameznika in ne na spreminjanju ogrožujoče situacije. Predpostavka je, torej, da je za nastalo situacijo kriv zlasti posameznik, tak kot je, in ga je zato treba spremeniti. Le tako bo lahko funkcioniral v skladu s svojim okoljem. To gledanje je povsem v skladu z blaginjsko opredelitvijo deviantnosti.

Ker vemo, da bo država v vsakem sistemu nujno iskala načine za interveniranje v življenja ljudi, se moramo vprašati, ali je sprememba narave socialnega dela sploh mogoča. Na tako črnogledo vprašanje moramo seveda odgovoriti bolj optimistično. Sprememba je mogoča v primeru, da socialnega dela ne izenačimo s socialno administracijo, temveč ga razumemo kot zagotavljanje uslug ljudem v težavah v celoti, torej tudi v zasebnem, neformalnem in nevladnem sektorju. Še zlasti zadnji je izjemno pomemben za razvoj različnih modelov socialnega dela.

Predpostavke intervencije v teh organizacijah so namreč tako drugačne, da bistveno vplivajo na doktrino in metode dela. Te organizacije nimajo zakonskih obveznosti, da intervenirajo; ljudje pridejo po pomoč, ker sami želijo, in ne zato, ker so vabljeni. Praviloma poznamo v takih organizacijah samo zgodbo uporabnika in ne zgodb drugih institucij. Potrebo torej definira uporabnik sam, s tem pa se bistveno spremeni razmerje med njim in tistim, ki mu ponuja uslugo.

Mogoč pa je še drugačen odgovor. Najdemo ga lahko v novi blaginjski paradigmi, ki jo Culpitt opredeli takole: predpostavka ni več to, da je »tisti, ki nekaj ima, /.../ dolžan dati tistemu, ki tega nima«, ampak v tem, da ima »tisti, ki česa nima, /.../ pravico tisto dobiti« (Culpitt 1992: 5). Ta paradigma je nastala zlasti zaradi varstva pravic ljudi pred intervencijo profesionalcev. V ospredje postavlja pravico skupnosti ali posameznikov, da sami določijo svoje potrebe. Analiza potreb torej ne izhaja več zgolj iz profesionalne ocene, kar redefinira namen in možnosti intervencije. V sistemu, ki temelji na pravicah in ne na dolžnostih, ni pravega načina za rangiranje potreb. Uspešnost nove paradigme je torej odvisna od samega koncepta socialnih pravic, od načina rangiranja in izdelave prioritet in od načina analize.

Sprememba, ki jo je tak način gledanja na pravice povzročil v Veliki Britaniji, je zlasti v sistemu kupovanja (*purchasing*) uslug na trgu ponudbe storitev. Sistem kupovanja se dogaja na državni, lokalni in individualni ravni. Vpliv na socialno delo ima tisti del sistema kupovanja, ki se izvaja na lokalni in individualni ravni. Na tej ravni se je odnos med socialnimi delavci in uporabniki spremenil v korist uporabnikov, saj morajo zdaj skupaj oceniti težavo in najti ustrezno rešitev. Rešitev je lahko tudi napotitev v prostovoljno organizacijo, kjer lahko ljudje najdejo zase ustreznejše storitve. Da pa lahko socialni delavci napotijo v te organizacije, država slednje delno financira.

Na lokalni ravni je sistem kupovanja storitev vplival na socialno delo tako, da so se morali za ocenitev potreb v skupnosti združiti vsi, ki te potrebe poznajo. To pa so različne prostovoljne organizacije, pomembni posamezniki, neformalne skupine, cerkev in vsi tisti, ki te potrebe poznajo. Vsi sistemski teoretiki poudarjajo, da so v tem sistemu še zlasti pomembni predstavniki uporabnikov.

Angleški socialni servisi so zaradi novega zakona o skrbi v skupnosti (z njim so uzakonili sistem kupovanja in ostale spremembe) doživeli popolno preobrazbo. Iz velikih administrativnih enot so se morali razbiti v manjše skupine, ki delujejo v več lokalnih skupnostih. Namen je bil zlasti približati službe ljudem in

skupnostim, v katerih živijo. Na ta način naj bi bolje spoznali njihove težave in hkrati zaradi svoje majhnosti delovali na prijaznejši način.

Sistem kupovanja ima sicer mnogo pomanjkljivosti, ki pa jih zaradi pomanjkljivih analiz ne bom navajala. Lahko navedem le najpogostejši očitek, nanaša pa se na definiranje potreb. Postavlja se namreč vprašanje, ali so tisti, ki v skupnosti prepoznavajo potrebe, res tisti, ki jih dobro poznajo. So to predstavniki lokalnih nosilcev moči ali so resnični zagovorniki uporabnikov? Od definiranja potreb je namreč odvisno uresničevanje te nove paradigme (upoštevanje pravic namesto izvajanja pomoči). Vsekakor pa velja skupno mnenje mnogih teoretikov, da lahko ta nova paradigma vnese v socialno delo bistvene spremembe tako na ravni teorije kot na ravni prakse.

Literatura

R. A. Baldwein (1986), A feminist approach to social policy. V: N. Van Den Bergh & L. B. Cooper (ur.), *Feminist Vision for social Work*. Silverspring: NASW.

N. Van Den Bergh, L. B. Cooper (ur.) (1986), *Feminist Vision for Social Work*. Silver Spring: NASW.

C. L. Clark, S. Asquith (1985), *Social Work and social Philosophy: A guide for practice*. London: Routlege.

I. Culpitt (1992), *Welfare and Citizenship: Beyond the crisis of the welfare state*. London: SAGE Publocations.

L. Gordon (1993) (ed.), *Woman, the State and Welfare*. Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

D. Jary, J. Jary (1991), *Collins Dictionary of Sociology*. Glasgow: Harper Collins.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

M. Sullivan (1992), *The Politics of Social Policy*. London: Harvester/Wheatsheaf.

Franc Hribernik

NEKATERI VIDIKI SOCIO-DEMOGRAFSKEGA POLOŽAJA KMEČKIH DRUŽIN V SLOVENIJI

UVOD

V vseh sodobnih in tehnološko visoko razvitih družbah je prebivalstvo, ki se profesionalno ukvarja s pridelovanjem hrane, vse manjši del skupne populacije. V najrazvitejših državah zagotavlja nacionalno prehransko varnost le še nekaj odstotkov aktivnega kmečkega prebivalstva, ki se po veliko vidikih sodobnega načina življenja ne razlikuje bistveno od drugih socio-profesionalnih skupin. Tako kot slednje se tudi kmečke družine vse izraziteje soočajo s pojavom upadanja tradicionalnih intergeneracijskih solidarnostnih vezi in z naraščajočo krizo družinskih odnosov. Proces razkrajanja tradicionalne socialne entitete, brez katere postaja vprašljiva tudi socialna stabilnost moderne družbe, je eden od poglavitnih razlogov, zakaj je svetovna organizacija posvetila leto 1994 prav ohranjanju vrednot družinskega življenja. Številni kritični raziskovalci družinske problematike v svojih razmišljanjih upravičeno opozarjajo na povečano diskontinuiteto in na spreminjanje vloge družine pri izvajanju sicer nepogrešljivega socializacijskega procesa. Zato se zastavlja resno vprašanje, ali sploh obstaja primeren substitut socialni skupini, kakršna je družina, za ohranjanje stabilnosti odnosov med člani, še zlasti pa za ohranjanje intergeneracijske solidarnosti, brez katere nobena, še tako razvita moderna družba ne more preživeti. Procesi socialne dezintegracije posledično močno pospešujejo atomizacijo družbenega življenja in povečujejo število posameznikov, ki izgubljajo temeljno življenjsko orientacijo.

Čeprav slovenske družbe ob izteku dvajsetega stoletja ne bi mogli povsem primerjati s tistimi, ki so v svojem socialno-ekonomskem razvoju naredile bistveno večji korak, je mogoče reči, da je v preteklih desetletjih kljub specifični razvojni paradigmi prav tako doživela globoko socialno transformacijo. Res je sicer, da so bile posamezne družbene skupine dokaj diferencirano vključene v proces modernizacije, vendar nobena izmed njih ni ostala povsem neprizadeta. Tudi socialni sloj kmetov, ki je skozi burne procese deagrarizacije, industrializacije, urbanizacije in modernizacije doživel zgodovinski zaton. V letu 1991 je statistika uvrstila med kmečko prebivalstvo le še manj kot osem odstotkov (7,6%) slovenskega prebivalstva. Izginjanje tega socialnega segmenta pa pomeni navadno tudi demografsko siromašenje podeželja ter bolj ali manj pospešeno izginjanje njegovih antropogenih značilnosti. Od tega, kakšna je vitalna sposobnost kmečke družine, kakšni so interesi družinskih članov pri ohranjanju tradicije kmetovanja kot specifične socialne in gospodarske funkcije, in ne nazadnje, kakšni so medsebojni odnosi, je v marsičem odvisno tudi, kakšen bo prihodnji razvoj slovenskega podeželja in kakšna bo njegova poseljenost — še zlasti na tistih območjih današnje Republike Slovenije, ki so upravičeno opredeljena kot demografsko ogrožena. Tudi zato je smiselno nameniti tej problematiki posebno analitično pozornost.

RAZISKOVALNI PRISTOP

Pri sociološki analizi položaja slovenske kmečke družine smo uporabili dva temeljna vira: statistične podatke popisa prebivalstva v Republiki Sloveniji v letu 1991 in podatke empiričnega raziskovalnega dela, ki smo ga opravili na Biotehniški fakulteti, Oddelek za

agronomijo, na začetku devetdesetih let (projekt »Kmečka družina«, ki ga je vodila prof. dr. A. Barbič). Z metodo anketnega vprašalnika smo zbrali številne relevantne podatke za 780 naključno izbranih kmetij. Kot izhodiščni metodološki kriterij smo opredelili minimalni obseg obdelovalnih zemljišč (vsaj 1 ha) in starost anketiranih članov kmečkega gospodinjstva (med 18 in 60 let). Podatki zadevajo različne socialno-ekonomske vidike življenja in dela sodobne slovenske kmečke družine. Na ta način so bila izločena ostarela in devitalizirana kmečka gospodinjstva, ki so objektivno obsojena na izginotje. Čeprav smo poskušali posamezne skupine anketirancev številčno izenačiti (gospodarja/moža; gospodarico/ženo; naslednika/moža oz. naslednico/ženo), se nam to ni povsem posrečilo, saj je tradicionalna vloga »prvega« člana gospodinjstva na slovenskih kmetijah še vedno dovolj poudarjena. Rezultati empiričnega raziskovanja razkrivajo številne socialne probleme, s katerimi se dan za dnem soočajo kmečke družine. Eno od najresnejših zadeva prav vprašanje socialne reprodukcije oz. zagotavljanje intergeneracijske kontinuitete.

VITALNOST SLOVENSKIH DRUŽIN SE ZMANJŠUJE

Vsaka družba mora v svojem razvoju poskrbeti za tri temeljne funkcije, brez katerih se porušijo njeni temelji. Te so: skrb za fizično sosledje generacij (biotična reprodukcija), skrb za ustrezno materialno podstat, izvajanje primarnega in sekundarnega socializacijskega procesa (Južnič 1989). Številne socialno-ekonomske spremembe, ki zadevajo moderno slovensko družbo, potiskajo tradicionalne socialne vrednote v pozabo, med njimi tudi tiste, ki se vežejo na obseg in notranjo strukturo gospodinjstev in družin. Statistično spremljanje socialnega dogajanja, povezanega z demografskimi procesi, nesporno dokazuje po eni strani zmanjševanje obsega gospodinjstev (v skupnem številu članov), po drugi strani pa večanje njihovega števila. Podatki v preglednici 1 nam omogočajo podrobnejši vpogled v strukturne spremembe v zadnjih treh desetletjih.

Na začetku šestdesetih let je vsaj četrtina gospodinjstev imela pet ali več članov, potem pa se je njihov strukturni delež iz desetletja v desetletje konstantno manjšal. Precejšen upad je dosegel prav v zadnjem desetletju. Posledično to pomeni, da se zmanjšuje tudi povprečno število članov na gospodinjstvo. Zgolj za ilustracijo navedimo, da je npr. v letu 1931

Preglednica 1

Struktura gospodinjstev v Sloveniji po številu članov v letih 1961, 1971, 1981 in 1991

Gospodinjstva po številu članov	1961	1971	1981	1991
1 član	17,8	17,4	17,1	18,0
2 člana	16,4	17,2	17,8	21,0
3 člani	19,8	20,9	21,6	21,4
4 člani	19,8	22,2	24,3	25,0
5 članov	12,8	11,6	9,4	8,6
6 članov in več	13,4	10,7	9,8	6,0
SKUPAJ (%)	100	100	100	100
skupaj vsa gospodinjstva	458.853	515.531	594.571	640.195
povprečno štev. članov na gospodinjstvo	3,5	3,4	3,2	3,1

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

štelo povprečno slovensko gospodinjstvo skoraj pet članov, pri čemer so to povprečje močno presegala prav kmečka. Iz zapisov o socialni problematiki predvojnega (zlasti kmečkega in delavskega) prebivalstva je mogoče povzeti, da je socialna revščina v marsičem sovpadala tudi s številčnim obsegom revnih družin in gospodinjstev, čeprav gre temeljne razloge takega mizernega socialno-ekonomskega stanja iskati zlasti v razvojni zaostalosti in nesposobnosti takratne države za kolikor toliko pravično alokacijo družbenih dobrin. Za splošne socialne in zdravstvene razmere pa so bile posledice katastrofalne (MAISTER, URATNIK 1938; PIRC, BAŠ 1938; MARENTIČ 1957).

Ne glede na to, da je statistična opredelitev kmečkega gospodarstva dokaj ohlapna, podatki popisa prebivalstva v letu 1991 dokazujejo, da se gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom po številu družinskih članov še vedno precej razlikujejo od nekmečkih (preglednica 2).

Primerjava med kmečkimi in nekmečkimi gospodinjstvi pokaže, da je prvih pomembno več v primerih, ki štejejo 5 in več članov. Med vsemi je takih skupaj kar tri desetine (30,5%), medtem ko je gospodinjstev brez kmečkega gospodarstva med vsemi manj kot desetina (9,3%). Je pa zato delež nekmečkih gospodinjstev z enim samim članom skoraj dvakrat višji.

Spreminjanje socialnih razmerij se odraža tudi v načinu življenja prebivalstva. Popis prebivalstva leta 1991 je razkril, da je t. i. družinskih gospodinjstev štiri petine vseh, pri čemer gre v več kot devetih desetinah za gospodinjstva z eno samo družino. Primerov, ko gospodinjstva vključujejo dve ali več družin, pa je vse manj. Vendar lahko rečemo, da se zlasti pri kmečkih gospodinjstvih kljub precejšnjim spremembam v zadnjih nekaj desetletjih ta oblika socialnega sožitja še vedno nekoliko pogosteje pojavlja. Gospodinjstev z dvema ali več družinami je bilo namreč med gospodinjstvi, ki imajo kmečko gospodarstvo, nazadnje še vedno skoraj petina (18,8%).

Odgovor na vprašanje, kakšne so razvojne kvalitativne spremembe v družinski strukturi, pa nam omogočajo komparativni podatki dveh zadnjih popisov slovenskega prebivalstva (preglednica 3). Z njihovo pomočjo lahko tudi ugotovimo kar opazne dinamične spremembe z vsemi spremljajočimi socialnimi posledicami.

Na eni strani se je pomembno povečalo skupno število vseh družin (indeks 106), na drugi strani pa so se signifikantno spremenila razmerja med posameznimi tipi. Izračunani indeksi za vsakega izmed njih opozarjajo na naraščajočo krizo družine in zakonskih zvez, ki je zaznamovala tudi slovensko družbo pred prelomom tisočletja. Po letu 1980 je opazen

Preglednica 2:
Gospodinjstva s kmečkim gospodarstvom in brez njega po številu članov v Republiki Sloveniji v letu 1991

Gospodinjstva	Število članov										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10 in več	SKUPAJ
nekmečka (N)	97.798	103.939	108.773	128.130	31.791	9.280	2.525	839	317	275	483.667
%	20,2	21,5	22,5	26,5	6,6	1,9	0,5	0,2	0,1	0	100
kmečka (N)	17.597	30.202	27.915	32.591	23.394	14.920	6.153	2.348	867	544	156.531
%	11,2	19,3	17,8	20,8	14,9	9,5	3,9	1,5	0,6	0,3	100
SKUPAJ (N)	115.395	134.141	136.688	160.721	55.185	24.200	8.678	3.187	1.184	819	640.198
%	18	21	21,4	25,1	8,6	3,8	1,4	0,5	0,2	0,1	100

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

Preglednica 3
Število in struktura družin v Republiki Sloveniji v letih 1981 in 1991

Tip družine	1981	%	1991	%	Indeks 1991/1981
zakonski par brez otrok	106.779	20,4	109.594	19,9	103
zakonski par z otroki	330.530	63,3	325.622	59,0	98
mati z otroki	65.108	12,5	85.214	15,4	131
oče z otroki	9.552	1,8	14.095	2,6	148
neporočen par brez otrok	4.595	0,9	4.966	0,9	108
neporočen par z otroki	5.750	1,1	12.408	2,2	216
SKUPAJ	522.314	100,0	551.899	100,0	106

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

trend upadanja števila sklenjenih zvez, koeficient razvezanih (na tisoč sklenjenih) pa je v istem časovnem obdobju okoli 220. To pomeni, da razpade približno petina vseh sklenjenih zakonskih zvez. Upoštevanja vreden je brez dvoma podatek, da je več kot tretjina vseh slovenskih družin nepopolnih družin. Razmeroma precejšnje relativno povečanje se kaže pri družinah z enim samim staršem, kar je pogosto povezano z dokončnim razpadom družine. Hkrati naraščajo t. i. izvenzakonske skupnosti in še zlasti fenomen »reprodukcijske abstinence«, ki se izraža v precej povečanem številu parov brez otrok prav v zadnjem desetletju. Ali to dogajanje kaže na specifični pojav pasivnega odpora (nerojevanje otrok) mladih proti družbenim spremembam in socialni neperspektivnosti te generacije (Jež 1993: 36), je z vidika zagotavljanja socialne reprodukcije in generacijske kontinuitete brez dvoma še kako relevantno socialno vprašanje, ki mu ta družba kljub povsem očitnim alarmantnim socio-demografskim indikatorjem zagotovo še ne posveča dovolj pozornosti. Posledice — tako na ravni posameznika kot družbe — pa bodo neposredno zaznamovale življenje že sedanjih generacij.

Čeprav sociologi v glavnem ne govorijo več o ostrih protislovjih med mestom in podeželjem, se specifičnosti večstoletnega, bolj ali manj ločenega socialnega in prostorskega razvoja kljub vsemu deloma reproducirajo. Primerjava med slovenskimi urbanimi in ostalimi naselji je pokazala, da kakšnih ekstremnih odstopanj sicer ni, vendar pa je strukturni delež nepopolnih družin (npr. mati z otrokom, neporočen par brez otrok) pri slednjih nekoliko nižji, na kar najbrž v določeni meri vplivajo tudi tradicionalne družbene norme, ki so na slovenskem podeželju še ohranjene in so kljub temu, da izgubljajo pomen, še vedno razmeroma učinkovita neformalna socialna kontrola (Hribernik 1985).

Na močno zmanjšano vitalnost slovenskega prebivalstva pa opozarjajo še drugi socio-demografski indikatorji. V zadnjem desetletju se je stopnja natalitete prav tako konstantno zmajševala, stopnja mortalitete pa je ostajala razmeroma nespremenjena. Naravni prirastek (koeficient na tisoč prebivalcev) je npr. v letu 1981 znašal še 5,4, deset let pozneje pa le 1,1. Slovenska družba se tako vse hitreje stara, reprodukcijska sposobnost prebivalstva pa posledično hitro upada. Povprečno število otrok v družini se je znižalo od 1,34 v letu 1981 na 1,31 v letu 1991. Res pa je, da so med posameznimi družbenimi sloji precejšnje razlike. Analiza rodnosti glede na različen socio-profesionalni položaj žensk potrjuje znano dejstvo, da ženska rodi tem manj otrok, čim višje je na socialni lestvici. Od te paradigme deloma odstopajo najvišji sloji. V generacijah, rojenih po prvi svetovni vojni, še samo kmečke ženske zagotavljajo biološko reprodukcijo svoje socialno-poklicne skupine (Šircelj *et al.* 1989: 16). To pomeni, da imajo najvišjo stopnjo rodnosti

najnižji socialni razredi, najnižjo pa t. i. srednji sloji. V primeru, da se bo proces zmanjševanja natalitete v Sloveniji nadaljeval, bo vedno večje tudi izenačevanje rodnosti, vendar na ravni, ki ne bo zagotavljala niti enostavne biotične reprodukcije.

Omenjeni pokazatelj vitalnosti kot zanesljiv indikator demografskega dogajanja kaže, da je število živorojenih že skoraj enako številu umrlih, oziroma, da prebivalstvo po tej poti skoraj ne narašča. Trend naglega padanja rodnosti je lahko tudi neposredni odsev slabih in neurejenih družbenih razmer, pa tudi rezultat nedorečene strategije nacionalnega razvoja, ki očitno ne zna poskrbeti za lastni fizični obstoj. Sicer pa je rodnost pogojena s številnimi dejavniki, med katerimi imajo pomembno vlogo zlasti naslednji: družbeno-ekonomski položaj posameznika in družine; izobrazba in zaposlenost (še zlasti žensk); kulturni dejavniki (družbene norme, vrednote, javno mnenje, religiozna, etnična in rasna pripadnost); antropološki in psihološki dejavniki (Boh 1988). Vedenjski obrazci glede števila otrok v družini se tudi zato na podeželju bolj ali manj razlikujejo od tistih v urbanih naseljih. Lahko bi rekli, da take teoretske ugotovitve v marsičem potrjujejo tudi statistični podatki popisa prebivalstva v Sloveniji v letu 1991 (preglednica 4).

Iz predstavljenih podatkov lahko povzamemo, da je družin, ki so imele ob popisu prebivalstva 6 in več otrok, vedno manj in da so vse bolj »folklorni« ostanek reprodukcijskega vzorca, ki je bil zlasti na podeželju in med

Preglednica 4

Deleži družin po tipu in številu otrok v urbanih in neurbanih naseljih v Sloveniji v letu 1991

	Število otrok v družini						
	1	2	3	4	5	6 in več	SKUPAJ
urbana naselja SKUPAJ	50,3	43,2	5,5	0,7	0,1	0,0	100
zakonski par z otroki	42,8	49,8	6,3	0,8	0,2	0,1	100
mati z otroki	71,2	25,0	3,3	0,4	0,1	0,0	100
oče z otroki	69,5	25,4	4,1	0,8	0,1	0,0	100
neporočen par z otroki	61,9	32,0	5,0	0,7	0,2	0,0	100
ostala naselja SKUPAJ	43,5	43,4	10,3	2,0	0,5	0,2	100
zakonski par z otroki	36,4	48,9	11,7	2,3	0,5	0,2	100
mati z otroki	68,8	24,4	5,3	1,1	0,2	0,2	100
oče z otroki	64,0	27,6	6,6	1,4	0,3	0,1	100
neporočen par z otroki	58,7	32,8	6,3	1,4	0,6	0,2	100
SLOVENIJA SKUPAJ	47,0	43,3	7,9	1,4	0,3	0,1	100
zakonski par z otroki	39,6	49,4	9,0	1,5	0,3	0,2	100
mati z otroki	70,1	24,7	4,2	0,7	0,2	0,1	100
oče z otroki	66,9	26,4	5,3	1,1	0,2	0,1	100
neporočen par z otroki	60,5	32,3	5,6	1,0	0,4	0,2	100

Vir podatkov: Rezultati raziskovanj, št. 617. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

kmečkim prebivalstvom še ne tako davno povsem vsakdanji pojav. V mestnih naseljih so jih v letu 1991 našteli skupaj le 145, v drugih naseljih pa še trikrat toliko (439). Čeprav so tako med tipi družin kot tudi med naselji opazne razlike, je mogoče na splošni ravni ugotoviti, da postaja tipičen reprodukcijski vzorec slovenske družine eden ali kvečjemu dva otroka. Kar je več, očitno presega tako materialne pogoje kot tudi spremenjeni miselni horizont večine ljudi. Hkrati je mogoče domnevati, da se želi del slovenske populacije tudi povsem zavestno izogniti starševski odgovornosti. S tega zornega kota se v razmerah močno zmanjšane natalitete upravičeno zastavlja vprašanje, na kakšen način naj se sploh vrednoti starševstvo (tako materinstvo kot očetovstvo), ki ga še vedno razumemo bolj kot samoumevno odgovornost posameznika in manj kot družbeno nujno potrebno funkcijo, ki mora biti adekvatno vrednotena. Ne gre pozabiti, da temelji celoten sistem socialne varnosti — zlasti za vse večje število ostarelega in delovno nesposobnega prebivalstva — izključno na vitalnih sposobnosti mladih generacij za produktivno delo. Primanjkljaj v močno zmanjšani nataliteti je res mogoče pragmatično reševati z imigracijskimi procesi, vendar ti porajajo v številnih zahodnoevropskih družbah vse ostrejše in težko rešljive socialne konflikte med domicilnim prebivalstvom in (pre)veliko množico priseljencev. V navezavi na ekstremne ideološke nazore pa še dodatno poglabljajo brezno medsebojnega nezaupanja. Zahodnoevropski primer bolj ali manj ponesrečene integracije različnih etničnih skupin, kultur, religij in drugih specifičnih značilnosti soobstoja različnosti postavlja znova pod vprašaj tudi sociološke in antropološke teorije o uspešnosti procesov asimilacije in akulturacije. Ob precejšnjem deležu neavtohtonega prebivalstva in diferenciranih reprodukcijskih vzorcih obstaja možnost nastanka podobnega socialnega dogajanja — takega, kot se manifestira v razvitejših evropskih državah — tudi v Sloveniji. Gre vsekakor za socialno izrazito destruktivni pojav s številnimi intergeneracijskimi posledicami.

Z uporabo kvantitativnih primerjalnih metod je potemtakem mogoče precej zanesljivo potrditi izhodiščno domnevo o slabenju vitalnosti slovenske družbe. V nadaljevanju pa poglejmo, kako so večdesetletne specifične družbeno-ekonomske okoliščine vplivale na spreminjanje kmečke družine in njene socialne funkcije.

KMEČKA DRUŽINA KOT SKUPNOST VEČJEGA ŠTEVILA DRUŽINSKIH ČLANOV

Nekatere že opravljene in poglobljene raziskave glede socialno-ekonomskega položaja slovenskega kmečkega prebivalstva v 80. letih (npr. Barbič *et al.* 1984) ter na začetku 90. let (Barbič *et al.* 1993) nakazujejo, da proces transformacije kmečke družine z velikim številom družinskih članov v moderno nuklearno družino še ni končan. Hkrati pa analize socio-demografskega položaja prebivalstva v t. i. demografsko ogroženih območjih opozarjajo, da so resno natrgane ali celo povsem pretrgane medgeneracijske vezi. Tako smo lahko npr. ugotovili, da na območju zaščitenega Triglavskega narodnega parka prevladujejo gospodinjstva z enim ali dvema članoma in se vitalni človeški potenciali v dosti primerih že iztekajo. Omenjeni primer je le eden od številnih, ki karakterizirajo marsikatero obmejno področje in področja, ki so v razvoju ostala na obrobju družbenega dogajanja. Antropogeni element izginja tudi na področjih, ki jih je (po vsej verjetnosti trajno) prizadel proces deagrarizacije in devitalizacije. Možnosti za vnovično oživljanje pa so zelo vprašljive. Tudi zato razvite evropske države namenjajo vse več socialne in neposredne ekonomske podpore prebivalstvu, ki je še voljno vzdrževati podobo kulturne krajine sicer redko naseljenih hribovitih in gorskih predelov. V teh državah so kmečkemu prebivalstvu priznali, da ima njihovo življenje in delo v ruralnem prostoru veliko več kumulativnih socialnih funkcij kot zgolj prevladujočo ekonomsko funkcijo.

Rezultati opravljenega raziskovalnega dela (projekt »Kmečka družina«) kažejo, da so kmetije, na katerih temeljni nosilci kmetovanja sodijo v kategorijo vitalnega kmečkega prebivalstva, po številu družinskih članov precej nad slovenskim povprečjem. Med 780 anketiranimi jih je kategorijama s štirimi in petimi člani pripadlo vsaki četrtina, s šestimi pa nekaj manj kot petina. Redke niso bile niti kmetije, ki so štele sedem in več družinskih članov (skupaj 14,1%). Čeprav se na kmetiji

pojavljajo tudi večdružinska gospodinjstva, se številne socialne in ekonomske funkcije izvajajo bolj ali manj nediferencirano. Kmečka gospodinjstva so v nasprotju z urbanimi navadno še vedno dvo- in večgeneracijska, enogeneracijska pa so manj pogosta. V raziskavi smo jih zasledili le okoli 5 odstotkov. Poglobljena analiza glede na socio-ekonomski tip kmetije pa je pokazala tudi nekatere specifičnosti, ki bi jih na podlagi opredeljenega raziskovalnega vidika težko generalizirali na vso slovensko kmečko populacijo. Razlike se prav tako pojavljajo v povezavi s prostorsko lociranostjo kmetij. Tiste, ki so bližje urbanim centrom, se neprimerno hitreje modernizirajo — ne le v proizvodno-tehničnem pomenu besede, temveč tudi v socialnem, kar se kaže tudi v manjšanju števila potomcev. Ob upoštevanju celostnega demografskega dogajanja, ki zadeva slovensko kmečko prebivalstvo, pa se izkaže, da je ta socialni segment zajel proces pospešenega staranja z vsemi socialnimi posledicami, med katerimi ne gre spregledati naraščajočega zamiranja kmetovanja. Makarovičeva (1991) ocenjuje, da je v posameznih slovenskih regijah razmeroma velik del kmečkih gospodarstev podvržen procesu devitalizacije in končnemu izginotju. Tudi stratifikacijska analiza kmečkega prebivalstva je pokazala, da je mogoče z vidika različnih socialnih, ekonomskih, demografskih in razvojnih indikatorjev le manjši del slovenskih kmetij opredeliti kot vitalne in perspektivne (Tomšič, Lušin 1993).

KMEČKA DRUŽINA KOT SOCIALNA IN INDIVIDUALNA VREDNOTA

V zadnjih nekaj desetletjih se je zunanja in notranja podoba slovenske kmetije in kmečkega gospodinjstva močno spremenila. Vrednote, ki jih vsiljuje »zunanji« svet, vstopajo v kmečko družino ne le s pomočjo vse močnejšega vpliva sodobnih informacijskih sredstev in sredstev množične zabave, temveč jih prinašajo tako zaposleni člani kmečkih gospodinjstev kot šolajoči se otroci. S tradicionalnimi vrednotami inkulturirane starejše generacije so se le stežka podredile številnim novostim, ki nezadržno vdirajo v nekdaj povsem trden in neprepusten kmečki družinski svet. Zaradi tega se ne tako redko porajajo bolj ali manj ostri konflikti med generacijami in med spoloma. Avtoritarnost in patriarhalnost kot dominantni karakteristiki tradicionalnih odnosov med prebivalci na podeželju in zlasti med člani kmečkih družin se bolj ali manj hitro umikata demokratičnih in enakopravnim odnosom. Od tega, kakšna je socialna klima v kmečkem gospodinjstvu, je v marsičem odvisno, kakšna je njegova ekonomska uspešnost in kakšne so razvojne možnosti kmečkega gospodarstva. Z vidika socialne varnosti pa so nekonfliktna socialna razmerja tudi trden temelj medgeneracijske solidarnosti, ki v moderni družbi dokaj hitro izginja, skrb za starejše in onemogle pa se vse bolj institucionalizira.

Podatki v preglednici 5 nam razkrivajo, kako anketiranci ocenjujejo medosebne odnose v kmečki družini. Pri tem je treba vsekakor upoštevati omejitve, ki jih vsebuje izbrani metodološki način zbiranja podatkov s pomočjo anketnega vprašalnika. Raziskovalna skepsa je na mestu zlasti glede iskrenosti odgovorov na tista vprašanja, ki zadevajo prav medsebojne odnose, saj razkrivanje konfliktnih družinskih razmerij deloma razkriva tudi osebnost anketiranca. Za konflikt pa sta vselej potrebna vsaj dva, pri čemer ni mogoče vnaprej opredeliti krivdno odgovornost za nastali položaj.

Na temelju subjektivne ocene anketirancev bi lahko domnevali, da vsaj na splošni ravni odnosi med člani kmečkih gospodinjstev niso posebej problematični, čeprav v posameznih

Preglednica 5
Ocena medsebojnih odnosov v okviru kmečkega gospodinjstva

Ocena	Število	%
zelo slabi	2	0,3
slabi	12	1,5
niti dobri niti slabi	105	13,5
dobri	508	65,1
zelo dobri	137	17,6
brez odgovora	16	2,0
SKUPAJ	780	100,0
povprečna ocena	4	

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991),

primerih prihaja do manjših, a tudi večjih medsebojnih trenj, v izjemnih primerih pa se ekstremni konflikti končajo ne le z razbitjem družine, temveč tudi v kriminalni sferi. Kvalitativne spremembe se kažejo v odnosih med generacijami — med starši in otroci, med gospodarjem (gospodarico) in ostalimi aktivnimi člani kmečkega gospodarstva, med generacijo gospodarja/rice in njegovih/njenih staršev itn. Konfliktne situacije nastajajo v procesu odločanja o številnih vprašanjih, ki zadevajo bodisi posamezne ali vse (podrejene) družinske člane. Delitev dela ostaja na številnih slovenskih kmetijah še vedno precej tradicionalna, čeprav se vedenjski obrazci pod težo družbenih okoliščin tudi tu počasi spreminjajo. Pri vse večjem usmerjanju kmetov k pridobivanju dohodka iz nekmetijskih dejavnosti je zlasti delovna vloga ženske na kmetiji postala še bolj poudarjena (npr., opravljanje kmetijskih del s kmetijsko mehanizacijo). Toda o vitalnih stvareh (zlasti ekonomske in razvojne narave) še vedno najbolj pogosto odloča prav »prvi« član kmetije — kmečki gospodar. Lahko bi rekli, da patriarhalnost kot tipična značilnost tradicionalnih kmečkih družb na slovenskem podeželju in zlasti med kmečkim prebivalstvom še zdaleč ni povsem izginila (Južnič 1984; Hribernik 1985).

Čeprav podatki raziskave ne kažejo, da bi med družinskimi člani v okviru kmečkih družin prihajalo do resnejših konfliktov, vsekakor ni mogoče prezreti vpliva socio-kulturnega okolja na spreminjanje odnosov med družinskimi člani. Podaljšano izobraževanje tudi kmečkih otrok in iskanje temeljne zaposlitve v nekmetijskih dejavnostih sta vnesla v družinska razmerja nove kvalitativne elemente, ki bolj ali manj usodno determinirajo (dez)integracijske procese. Ekonomska samostojnost odraslih mlajših družinskih članov daje zadostno osnovo za njihovo povsem samostojno odločanje. V primeru nerešljivih medgeneracijskih konfliktov (zlasti med nosilci kmetovanja in nasledniki) pa se lahko pretrga tudi že predvidena intergeneracijska kontinuiteta. Odhod mladih s kmetij pomeni v večini primerov posledično tudi zaton ne le socialne, temveč tudi njene ekonomske funkcije. Ponovna vrnitev na kmetijo po tem, ko si je »pregnani« potomec že uredil lastno življenje drugod, pa je vsekakor manj pogosta.

Kako tesno je posameznik navezan na temeljno socialno celico (družino), je potemtakem najbolj odvisno prav od urejenih družinskih odnosov. Od te urejenosti je pogosto odvisna tudi možnost zagotovitve medgeneracijske kontinuitete. Rezultati raziskovalnega dela med vitalno kmečko populacijo kažejo (preglednica 6), da je navezanost na primarno družbeno skupino med različnimi identifikacijskimi socialnimi oblikami najpomembnejša in tudi najvišje ovrednotena. Hkrati se pokaže tesna povezanost med oceno družinskih odnosov in stopnjo navezanosti. Čim višje je ocenjena kvaliteta odnosov med družinskimi člani, tem bolj je izražena tudi njihova socialna pripadnost. S širjenjem socialnega prostora pa identifikacija postopno slabi, kar pomeni, da širši družbeni okviri v zavesti kmečkega prebivalstva niso več tako pomembni. Vsekakor je treba pojasniti, da je izkazana, razmeroma zelo visoka stopnja navezanosti na Slovenijo kot nacionalni socialni prostor sovpadla s političnimi dogodki tik pred osamosvojitvijo Slovenije v letu 1991. Država kot taka, ki v razmišljanju in praktičnih izkušnjah kmeta skrbi zlasti za pobiranje davkov in mu nenehno nalaga nepriljubljene obveznosti, bistveno manj pogosto pa sama kaj daje, med kmečkim pebivalstvom v dosedanji zgodovini nikoli ni imela kakšnega velikega ugleda (Južnič 1984). Predpostavljamo lahko, da bi bili odgovori na ponovno zastavljeno vprašanje danes najbrž že precej spremenjeni, čeprav se pomen identitete posameznika z nacionalnim okvirom vsaj v novonastalih državah kaže na nekoliko drugačen način kot tam, kjer gre za bogato državotvorno tradicijo.

Če torej odmislimo vpliv intervenirajoče politične dimenzije, podatki potrjujejo teoretsko spoznanje, da intenzivnost poistovetenja posameznika s socialnim prostorom navadno korelira z vsakdanjo življenjsko pomembnostjo tega prostora. To je treba povezati tudi s preglednostjo nad socialnim dogajanjem. Posameznik pač najbolje pozna razmere v ožjih socialnih okvirih, pri čemer je družinski milje po vseh znanih indikatorjih najpomembnejši. Razmeroma visoka stopnja navezanosti kmečkega prebivalstva na področje, kjer živijo in opravljajo vsakdanje gospodarske aktivnosti, je lahko v luči vse bolj izrazitih dezintegracijskih procesov v moderni (formalizirani) slovenski

Preglednica 6
Ocena navezanosti anketirancev na posamezne socialno identifikacijske oblike (ocena 1-5)

	Navezanost na											
	družino		vas, naselje		krajevno skupnost		občino		regijo		Slovenijo	
Stopnja navezanosti	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
sploh ni	3	0,4	15	1,9	62	7,9	98	12,6	94	12,1	17	2,2
malo	5	0,6	32	4,1	128	16,4	196	25,1	172	22,1	46	5,9
srednje	73	9,4	193	24,7	288	36,9	320	41,0	280	35,9	120	15,4
precej	174	22,3	295	37,8	200	25,6	121	15,5	158	20,3	220	28,2
zelo	525	67,3	245	31,4	102	13,1	45	5,8	76	9,7	377	48,3
SKUPAJ	780	100	780	100	780	100	780	100	780	100	780	100
povprečna ocena	4,6		3,9		3,2		2,8		2,9		4,1	

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991), Ljubljana.

družbi tudi pomemben razvojni element. Od pripravljenosti ljudi za reševanje skupnih problemov — naj gre za vprašanja komunalne in infrastrukturne ureditve, ekološka vprašanja, razvijanje prostočasovnih kulturnih in športnih aktivnosti ali za reševanje socialne problematike — je odvisna tudi kvaliteta družbenega in individualnega življenja. V eni od poglobljenih raziskav o odnosih medsebojne pomoči in sodelovanja (Makarovič 1979) se je pokazalo, da kooperativni odnosi na slovenskem podeželju s procesi modernizacije sicer izgubljajo nekdaj bogate tradicionalne oblike, vendar se deloma vzpostavljajo tudi novi odnosi, ki ustrezajo socialnim in ekonomskim spremembam v življenju kmečkega in podeželskega prebivalstva. Višje oblike modernizacije kmetijstva povzročajo tudi vse pogostejši pojav zapiranja kmečkih družin v ozke družinske okvire, kar posledično pomeni tudi zmanjšano pripravljenost za kooperativnost (Hribernik v: Barbič *et al.* 1984).

Če je družina med kmečkim prebivalstvom razmeroma najvišje ovrednoten identifikacijski socialni prostor, si je smiselno zastaviti še vprašanje, kateri so najpomembnejši razlogi za njeno ustvarjanje in za ohranjanje njene multidimenzionalne socialne vloge. Razkrivanje temeljnih razlogov nam je lahko tudi v pomoč pri pojasnjevanju visoke ocene pomembnosti kmečke družine kot primarne socialne skupine, brez katere vsaj na kmetiji ni mogoče uspešno izvajati zlasti ekonomsko-razvojne funkcije. V preglednici 7 je navedenih petnajst razlogov, ki so jim anketiranci pripisali ocene med 1 in 5. Rezultati raziskave so vsekakor vredni analitične pozornosti.

Z gotovostjo lahko trdimo, da je za anketirance hkrati pomembnih več razlogov, ki so med seboj tesno povezani. V prvi vrsti gre za izjemno pomembno in heterogeno socializacijsko funkcijo, ki jo v vseh družbah, tako tradicionalnih kot modernih, še vedno najbolje izvaja družina. Naprej, družina je nepogrešljiva individualna in socialna potreba in temeljni okvir, ki daje članom fizično in socialno varnost na podlagi prevladujoče intergeneracijske solidarnosti. Anketirani člani slovenskih kmečkih gospodinjstev ocenjujejo, da je družina tista socialna institucija, ki na najbolj učinkovit način skrbi za vzgojno-izobraževalni, socialni, fizični, emocionalni in intelektualni razvoj posameznika. Hkrati je njena vloga nepogrešljiva pri zagotavljanju nacionalnega preživetja in tudi nujnosti interegeneracijskega ohranjanja ekonomske in proizvodne funkcije kmečkega gospodarstva. To pomeni, da lahko le prokreativna vloga družine zagotovi ohranitev tradicije

Preglednica 7

Ocena pomembnosti razlogov za ustvarjanje družine med kmečkim prebivalstvom (povprečne ocene)

RAZLOGI	gospodar/ mož	gospodarica/žena	naslednik/ mož	naslednica /žena	SKUPAJ	N
Družina je najbolj primerna za nego in vzgojo otrok	4,50	4,60	4,40	4,40	4,48	(780)
Želja po družini in otrocih	4,40	4,60	4,30	4,40	4,44	(780)
Družina zagotavlja ohranitev in nadaljevanje slovenskega rodu	4,30	4,30	4,20	4,00	4,22	(780)
Družina daje članom čustveno oporo	4,10	4,30	4,10	4,20	4,19	(780)
Preskrba za starost in v primeru bolezni	4,00	4,00	3,90	3,80	3,98	(780)
Zagotavlja nasledstvo in prihodnost kmetije	4,10	4,00	3,90	3,70	3,98	(780)
Življenje v družini daje občutek smisla in pripadnosti	4,00	4,00	3,90	3,80	3,96	(780)
Družina daje socialno varnost	3,80	3,90	3,70	3,80	3,84	(780)
Družina zagotavlja delovno silo	3,70	3,70	3,40	3,40	3,62	(780)
Življenje v družini ima številne ekonomske prednosti	3,60	3,70	3,40	3,60	3,57	(780)
Družina daje družbeni položaj in ugled	3,50	3,60	3,30	3,30	3,49	(780)
Družina daje možnosti za razvijanje lastnih nagnjenj in sposobnosti	3,40	3,50	3,20	3,30	3,35	(780)
Družina omogoča človeku, da je bolj uspešen v službi	3,00	2,90	2,90	2,90	2,94	(780)
Večina ljudi ima družino	3,10	2,90	2,70	2,90	2,92	(780)
Družina daje možnosti umika pred problemi in obveznostmi	2,70	2,70	2,70	2,70	2,72	(780)

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991), Ljubljana.

kmetovanja kot vzvišane vrednote v tradicionalni mentaliteti kmečkega prebivalstva, a tudi socialno in humano skrb za ostarele člane kmečkih gospodinjstev. Slednja postane še zlasti pomembna, če upoštevamo, da je ostarela populacija v vseh sodobnih družbah potisnjena na socialno obrobje, tradicionalna intergeneracijska solidarnost pa se kot socialna vrednota v zavesti mladih generacij pri vseh družbenih slojih bolj ali manj hitro izgublja. Čeprav se tudi slovenski kmetje po spletu novonastalih socialnih okoliščin pridružujejo precejšnji množici starostnikov v domovih za ostarele, to vsaj za zdaj pri njih še ne

pomeni prevladujoče paradigme. Zdi se, da se je intergeneracijska solidarnost kljub spremembam še najbolj ohranila prav med kmečkim prebivalstvom, tudi zato, ker se način življenja in dela na kmetiji še vedno v marsičem precej razlikuje od načinov življenja drugih družbenih slojev. Visoka ocena socialno-skrbstvene funkcije kmečke družine in izjemna pomembnost zagotavljanja nasledstva vsekakor potrjujeta domnevo o ohranjanju nekaterih tradicionalnih vrednot. Ocena o pomenu identifikacije posameznika z družino kot primarno socialno skupino pa znova potrjuje, da je družina za kmečko prebivalstvo središčna vrednota, ki pa jo je naraščajočemu številu samskih kmečkih fantov vedno težje uresničiti. V letu 1992 je bil npr. med vsemi ženini (9.119) delež kmečkih fantov le 3,2%, nevest, ki so po svojem socio-profesionalnem statusu pripadale skupini kmetovalcev, pa je bilo skupaj le 122 (1,3%). Od vseh nevest, ki so se poročile s kmečkimi fanti, jih je le desetina pripadala isti socio-profesionalni kategoriji. Interes tako kmečkih deklet kot pripadnic drugih socialnih slojev za poročanje na kmetijo je namreč že nekaj časa bistveno manjši od dejanskih potreb. S problematiko zagotavljanja socialne in biotične reprodukcije se ubadajo vse razvitejše države, zaradi česar ženitovanjsko tržišče po sili razmer daleč presega ozke nacionalne okvire.

V prispevku smo že nekajkrat omenili tudi izjemno pomembno ekonomsko vlogo, ki jo opravlja kmečka družina. Tudi s tega zornega kota so anketiranci razmeroma visoko ovrednotili življenje v družini. Zlasti med pripadniki vse večjega števila nezaposlenih je dokaj razširjeno stališče, da je kmečkemu prebivalstvu kljub morda težjim delovnim pogojem vendarle bistveno lažje preživeti kot osiromašenim delavskim slojem. Temeljno prednost vidijo zlasti v možnosti zagotavljanja lastne prehranske varnosti. Za ohranjanje ekonomske funkcije pa kmetija nujno potrebuje vitalno delovno silo. To je za anketirance še eden od pomembnih razlogov za ustvarjanje družine. Družina pa končno daje tudi določen družbeni status in ugled ter omogoča posamezniku razvoj njegovih sposobnosti. Še najmanj pomembni so se zdeli anketirancem naslednji razlogi: opora družine za večjo uspešnost zaposlenega člana na delovnem mestu; ker ima večina ljudi družino; vloga družine kot zatočišča pred problemi in prevelikimi obveznostmi.

Rezultati analitičnega dela opozarjajo, da se sicer ocene posameznih skupin anketirancev med seboj bistveno ne razlikujejo, je pa kljub vsemu mogoče razbrati, da je med starejšimi in predvsem med ženskami (zlasti med tistimi, ki so si že ustvarile družino) vsaj za odtenek višje ocenjena vloga najpomembnejših razlogov za ustvarjanje družine. To nikakor ni presenetljivo, če upoštevamo heterogeno vlogo kmetice na kmetiji in njeno v veliko pogledih celo ekskluzivno skrb za družinsko življenje.

Težko je sicer ovrednotiti, koliko je k večji reproduktivni vlogi kmečkih žensk prispeval tradicionalni pogled na velikost kmečke družine, vendar ostaja nespodbitno dejstvo, da so vse do dramatičnega zmanjšanja deleža kmečkega prebivalstva prav kmečke ženske prispevale precej več k zagotavljanju nacionalnega demografskega potenciala kakor drugi družbeni sloji. Na vprašanje, koliko otrok je bilo na anketiranih kmetijah že rojenih in kolikšno naj bi bilo njihovo končno število, so anketiranci in anketiranke odgovorili tako, kot kažejo podatki v preglednici 8.

Vsa anketirana populacija seveda glede na pripisan starostni in zakonski status še ni ustvarila družine oz. poskrbela za potomstvo. Med tistimi, ki so to že storili, pa podatki kažejo, da prevladujejo družine z dvema in tremi otroki (okoli sedem desetin vseh), dobra desetina (13%) z enim, preostalih 15,8% pa s štirimi otroki in več. Še zlasti zanimivi so odgovori o želenem številu otrok. Lahko rečemo, da si praktično vsi anketiranci in anketiranke želijo potomcev, njihovo število pa je precej različno. V nekaj manj kot polovici primerov naj bi bilo to število omejeno na dva otroka (najbolj zaželena je kombinacija sina in hčere); tretjina anketiranih bi imela po tri otroke; dobra desetina po štiri; večje število — po pet in več — pa nekaj več kot sedem odstotkov. Želja, imeti samo enega otroka, je pri anketirancih za zdaj še redka. Mogoče pa je zanesljivo sklepati, da so tudi predstave o zelo velikem številu otrok vse manj pogost reprodukcijski socialni vzorec. V nekaterih primerih smo celo ugotovili, da je bila številka o želenem potomstvu nižja od realizirane. Najbrž se tudi kmetje zavedajo, da pomeni veliko število otrok po eni strani veliko obveznosti in

Preglednica 8
Skupno število rojenih in število želenih otrok na anketiranih slovenskih kmetijah

Število otrok	Rojeni		Želeno število otrok	
	N	%	N	%
1	69	13,0	29	3,8
2	238	44,7	330	43,3
3	141	26,5	258	33,8
4	46	8,6	88	11,5
5	19	3,6	35	4,6
6	7	1,3	8	1,0
7	7	1,3	8	1,0
8	1	0,2	1	0,1
9	2	0,4	2	0,3
10	1	0,2	3	0,4
11	1	0,2	1	0,1
SKUPAJ kmetij	532	100	763	100

Vir podatkov: Projekt »Kmečka družina« (1991), Ljubljana.

osebnih odrekanj, po drugi strani pa tudi manjše socialne možnosti za doseganje ugodnejšega socialnega položaja. Toda povprečje tako želenega kot tudi rojenega števila potomcev je še vedno precej nad nacionalnim. Če bi upoštevali vse slovenske kmetije, bi bilo seveda povprečno število otrok nekoliko drugačno. Kljub vsemu je mogoče sklepati, da anketirani člani kmečkih gospodinjstev povsem eksplicitno izrekajo pozitiven odnos do družinskega življenja.

SKLEP

Predstavljeni statistični podatki o demografskih in socialnih procesih v slovenskem prebivalstvu in nekateri rezultati raziskovalnega dela o problematiki kmečke družine prav gotovo ne dajejo povsem jasnega odgovora na vsa zastavljena vprašanja. Nesporna pa je ugotovitev, da reproduktivna sposobnost slovenskih družin slabi, tudi kmečkih, čeprav za slednje velja, da v skupnem številu družinskih članov še vedno izstopajo, pa tudi razpad zakonskih zvez kot posledica nepomirljivega spora med partnerjema je še vedno precej manj pogost kot v ostalih družbenih slojih.

Večdesetletni specifični razvoj, ki kmetijstvu zvečine ni bil naklonjen, je zarezal v demografsko tkivo tega socialnega segmenta hude rane, ki jih je opaziti v izrazito neugodnih demografskih trendih kmečkega prebivalstva. K takemu statističnemu prikazovanju obstoječega stanja deloma prispevajo tudi metodološke opredelitve, ki v kategorijo kmečkih gospodarstev štejejo skoraj vse, ki imajo na kakršenkoli način, še tako marginalen, opraviti z zemljo in kmetijsko proizvodnjo. Zato ne preseneča, da od skupaj 156.549 kmečkih gospodarstev skoraj dve petini nima naslednika, temveč le dediča, ki bo morda tudi opustil tradicijo kmetovanja. Le v slabi četrtini (24,1%) primerov naslednik tudi dela na kmetiji, o tistem delu (mladoletnih) naslednikov, ki so po videnju staršev že določeni za to socialno vlogo (8,9%), pa prav tako ne moremo vnaprej zanesljivo sklepati, ali bodo kmetijo z vsemi njenimi heterogenimi socialnimi funkcijami tudi dejansko prevzeli.

Proces spreminjanja agrarne strukture se bo očitno nadaljeval, tako da bo tistih kmetij, ki se bodo ukvarjale samo s kmetovanjem, čedalje manj, večalo pa se bo število t. i. mešanih kmetij, ki so sicer že danes prevladujoč socio-ekonomski tip naše izrazito neugodne agrarne strukture. Pri tem ugotovitve nekaterih raziskovalcev, da postaja intergeneracijska kontinuiteta na veliko kmetijah vse bolj vprašljiva, prizadevajo v precejšnjem obsegu tudi tiste, ki bi sicer — glede na ekonomske, proizvodne in tehnološke značilnosti — imele realne perspektive, če bi seveda imele zagotovljen ustrezni socio-demografski potencial. Kmetije brez mlade delovne sile in potomstva zagotovo nimajo nikakršne prihodnosti. Odgovora na vprašanje, s kakšnimi ukrepi bi bilo mogoče rešiti problem devitaliziranih kmetij, pravzaprav nihče ne pozna. Ali lahko danes tako povzdignjena vloga tržnih zakonitosti razreši vsa strukturna protislovja (razdrobljenost, neustrezno posestno strukturo

itn.) slovenskega kmetijstva, je odprto vprašanje. Vključevanje v skupen evropski prostor pa je za naše kmečko prebivalstvo še dodatna grožnja, saj so slovenske naravne razmere take, da nikoli ne bo sposobno enakopravno tekmovati z razvitejšimi, še zlasti ne s tistimi, ki imajo naravne komparativne prednosti.

Ohranjanje intergeneracijske povezanosti, ki skrbi tudi za ekološki vidik kmetovanja (t. i. *sustainable agriculture*), pa nima zgolj socialnovarstvene vloge za to socialno skupino, temveč usodno zadeva nacionalno bit in prehransko varnost vsega slovenskega prebivalstva. Povečan pritisk na kmetijstvo bo skoraj gotovo še dodatno okrepil tendenco prehajanja mladih iz kmetijstva v nekmetijstvo — tudi tistih, ki so svoje otroštvo in mladost preživeli na kmetijah. To velja še toliko bolj za ženski del populacije, ki svojo prihodnost le še izjemoma in pod določenimi pogoji vidi na kmetiji. S tem so tesno povezane razvojne možnosti ruralnih območij in njenih nosilcev. S pospešenim procesom slabljenja vitalnih potencialov kmečkih družin pa se socialno-skrbstvenim institucijam posledično prepušča vse obsežnejša socialna problematika tudi kmečkega prebivalstva. V takih razmerah je lahko vloga socialnih delavcev in vseh tistih, ki se profesionalno ali kako drugače ukvarjajo z različnimi vidiki socialne problematike, osredotočena v glavnem le na gašenje vedno obsežnejših socialnih požarov. Edino pravo rešitev vidimo v ohranjanju vitalnosti kmečke družine in zagotavljanju njene intergeneracijski povezanosti. Temeljna skrb državnih institucij naj bo torej usmerjena na to področje.

Literatura

A. Barbič *et al.* (1984), *Mešane kmetije kot dejavnik razvoja kmetijstva in podeželja II.* Ljubljana: Biotehniška fakulteta, VTOZD za agronomijo.

——— (1993), *(Samo)obnavljanje kmečkega sloja v Sloveniji: Stanje in možnosti.* Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.

K. Boh (1985), Empirična verifikacija sociološke paradigme nuklearne družine v družbi blaginje. *Družboslovne razprave*, 3: 43-54.

F. Hribernik (1985), *Slovenski kmet med tradicionalizmom in modernizmom.* Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

——— (1991), Kooperativni odnosi kot element identitete ruralne skupnosti. *Sodobno kmetijstvo 24*, 3: 118-120.

B. Jež (1993), Naš jurski park. *Delo — Sobotna priloga*, 16. 10. 1993: 36.

S. Južnič (1984), *Tradicije in tradicionalnost.* Ljubljana: Raziskovalni inštitut Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo.

M. Kovačič (1983), *Tipi kmetij v Sloveniji in njihove značilnosti.* Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije (Raziskave in študije št. 63).

H. Maister, F. Uratnik (1938), *Socialni problemi slovenske vasi.* Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani.

M. Makarovič (1979), *Medsebojna pomoč na Slovenskem.* Muta: Gorenje.

——— (1991), Družine z vitalnih in odmirajočih kmetij v luči nekaterih odnosov. V: *Prihodnost slovenskega podeželja* (ur. A. Barbič). Novo mesto: Dolenjska založba.

J. Marentič (1957), *Slovenska vas pod kapitalističnim jarmom.* Ljubljana: Kmečka knjiga.

I. Pirc, F. Baš (1938), *Socialni problemi slovenske vasi.* Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut v Ljubljani.

——— (1991), Podatki raziskovalnega projekta *Kmečka družina*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.

——— (1994), *Rezultati raziskovanj št. 617: Popis prebivalstva, gospodinjstev, stanovanj in kmečkih gospodarstev v republiki Sloveniji v letu 1991.* Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

V. Rus (1990), *Socialna država in družba blaginje*. Ljubljana: Domus.

——— (1993), Statistični letopis republike Slovenije 1993. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za statistiko.

——— (1992), Strategija razvoja slovenskega kmetijstva Ljubljana: Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo Republike Slovenije.

M. Šircelj *et al.* (1989), *Projekcija prebivalstva SR Slovenije 1986-2006*. Ljubljana: Zavod SRS za statistiko.

J. Tomšič Lušin (1993), *Slojevska struktura slovenskih kmetov*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta, Oddelek za agronomijo.

Milko Poštrak

NOVE PERSPEKTIVE SOCIOLOGIJE KULTURE

Sociologija kulture — če vzamemo besede zares — kar »po definiciji« kliče po antropologiji. Seveda če pristanemo na stališče, da se antropologija ukvarja s proučevanjem različnih vidikov človeške kulture. Pač v smislu delitve, po kateri naj bi psihologija proučevala »psiho«, posamezno v človeku, sociologija »družbo«, kolektivno pri človeku, antropologija pa njegovo »drugo naravo«, kulturo.

Seveda stvari — kot ponavadi — še zdaleč niso tako preproste. Zato tudi ne presenečajo tendence v zadnjih letih ali že kar desetletjih, da se družboslovci vse bolj deklarirano opirajo na t. i. interdisciplinarni pristop. Kaj od posameznih disciplin bo določen teoretik vključil v svoj okvir interdisciplinarnega, pa se od primera do primera razlikuje. Tudi pregled tega dogajanja ponuja možnost za zanimive zaključke.

V zadnjih letih torej sociologi jemljejo antropologijo vse bolj »zares«. Vodilni britanski sociolog Anthony Giddens na nekem mestu sicer še pravi, da si je sociologija prilastila raziskovanje »naprednih«, »razvitih« sektorjev sveta, da pa ima antropologija kot veda o človekovih socialnih institucijah čistejše etiološko poreklo (Giddens 1987: 38). Iz omenjenega Giddensovega pisanja bi lahko sklepali, da pojmuje sociologijo kot znanost o »sodobnih«, »razvitih« družbah, antropologijo pa kot vedo, ki se ukvarja z arhaičnimi skupnostmi, z družbami na »manj razvitih stopnjah razvoja«. Taka trditev bi implicirala pojmovanje o nekakšni evoluciji človeških skupnosti, o hierarhiji naših oblik skupnega bivanja. Vendar se — na podlagi drugega Giddensovega pisanja — zdi, da mu ne moremo kar tako podtakniti tega poenostavljanja, ki je sicer v družboslovju zelo razširjeno. Po drugi strani pa moramo pripomniti, da se tudi antropologija — po kakšnih sto letih razvoja in nabiranja izkušenj — zlagoma preusmerja na te t. i. »sodobne« družbe. Torej na skupnosti pretežno t. i. »zahodnega sveta«. Ko že govorimo o tem razlikovanju (tudi, recimo, t. i. »tretji svet« sodi med poskuse, ustvariti distinkcijo), dodajmo, da se take razlike (tudi — ne pa zgolj — zaradi razvoja komunikacijskih sredstev in tehnologije nasploh) vse bolj zabrisujejo, da raznolike skupnosti medsebojno učinkujejo druga na drugo in da pravzaprav ne moremo več govoriti o »novem« in »starem« (recimo v umetnosti) na način, kot smo poskušali še pred kratkim. Spomnimo se zgodbe o nastanku skupnosti menihov na Sri Lanki, ki so se opirali na tisto, kar so pojmovali kot najbolj zvesto, izvirno povzemanje Budovih načel. Omenjena meniška skupnost se je vzpostavila pred vsega nekaj desetletji, čeprav je njen način življenja videti kot arhaično »gibanje s tisočletno tradicijo« (Carrithers 1992: 21, prim. Poštrak 1994: 418). Ob tem se spomnimo še študij Wallisa in Malmove, ki govorita o »kulturni izmenjavi«, »kulturni dominaciji«, »kulturnem imperializmu« in »transkulturaciji« ter ugotavljata, da so medsebojna učinkovanja kultur posameznih skupnosti zelo zapleteni in vsekakor obojestransko učinkujoči procesi (Frith, Goodwin 1990: 173-180).

Pred kratkim smo navajali antropologa Michaela Carrithersa, ki je prav tako govoril o interdisciplinarnem pristopu. On ga je imenoval »mutualism« ali »načelo medsebojne odvisnosti za blagor vseh«, izraz pa je povzel po psihologih Stillu in Goodu (Carrithers 1992: 11, prim. tudi Poštrak 1994: 417).

Gregor Tomc, ki se v knjigi *Profano* ukvarja tudi (ali celo predvsem) s sociologijo kulture, v svoj »interdisciplinarni pristop« sicer (vsaj

eksplicitno) ni vključil antropologije, temveč ob sociologiji še zgodovino, kulturologijo in socialno psihologijo (Tomc 1994: 10). Zato pa Diana Crane, urednica izvrstnega zbornika z naslovom *The Sociology of Culture* in s pomenljivim ter natančnim podnaslovom »Nastajajoče teoretične perspektive«, v uvodu pravi:

> Na nove perspektive v okviru sociologije kulture so močno vplivale druge discipline, kot recimo antropologija (predvsem delo Clifforda Geertza), zgodovina, politične vede, literarne študije, kulturne študije, feministične študije, etnične študije ter perspektive iz evropske sociološke teorije, kot so francoske poststrukturalistične teorije, britanska skupina za kulturne študije ter britanska skupina za znanstvene študije. (Crane 1994: 5.)

V okviru sociologije kulture se, kot nakazuje Diana Crane, pa tudi prispevki v njenem zborniku, pogosto pojavljajo naslednja imena: G. H. Mead, Berger, Luckmann, Goffman, Geertz in podobni (Crane 1994: 5). Na Meada se — nikakor ne po naključju — tesno opira tudi Tomc (Tomc 1994), Bergerja in Luckmanna pa sta — od domačih avtorjev s tega področja — najprej, že v prvi polovici sedemdesetih, navajala Dimitrij Rupel (prim. Rupel 1986) in Stane Južnič (1973).

Diana Crane ugotavlja, da je bila od začetka sedemdesetih let sociologija kulture pravzaprav »ponovno ustvarjena« */reinvented/*, vendar je preostala sociologija vso obsežnost sprememb začela opažati šele v začetku devetdesetih. »Nova« sociologija kulture, pravi Diana Crane, ni področje zase, temveč je prej sestavljena iz vrste različnih in neodvisnih podpodročij, kot so znanost, znanje, religija, mediji, popularna kultura in umetnost, prav tako pa tudi zgodovina, politologija, organizacijske vede, stratifikacija in interpersonalno vedenje (Crane 1994: 1). Kot povzema po Wuthnowi ugotovitvi, so bila vsa ta področja in pristopi do nedavnega pojmovani kot marginalni in niso bili v središču pozornosti sociologije. V nadaljevanju Diana Crane išče razloge za to marginalizacijo in navaja, da je bilo v ospredju — vsaj ameriške — sociologije do pred časom zlasti Durkheimovo delo o družbenih strukturah, manj pa njegovo delo o kulturi. Tako na Durkheima kot na Webra oprti sociologi so se namreč osredotočali na religijo in na njen vpliv na obnašanje in razvoj dane skupnosti (prim. Weber 1988). Sociologija religije je bila dejavna in plodna veja veliko prej, preden so se začela uveljavljati področja, ki so se ukvarjala z drugimi vidiki kulture (Crane 1994: 1).

Naprej, Craneova meni, da se je evropska sociologija precej ubadala z marksizmom ali je bila vsaj pod določenim vplivom marksističnega pogleda, po katerem je nadzor nad širjenjem kulture oblika moči (družbena struktura se ohranja tako z idejami — ideologijo — kot s silo). Ameriška inačica marksizma in funkcionalizem sta poudarjala strukturne vplive na kulturna prepričanja. Tudi ameriška konfliktna teorija je težila k temu, da je dajala prednost družbeni strukturi. Le simbolni interakcionisti so pripisovali kulturnim pomenom pomembno vlogo pri oblikovanju človekovega obnašanja, vendar so, kot Craneova povzema Denzina, večinoma posvečali pozornost tistim, ki zasedajo nevplivne pozicije v sodobni družbi, in so imeli le majhen vpliv na tiste, ki so bili »strukturalistično« ali »makro« usmerjeni (*ibid.*: 2). Diskurz o t. i. »mikro« in »makro« ravneh raziskovanja v družboslovju je spet zgodba zase, s katero se bomo sicer morali pozabavati ob kakšni priložnosti (tudi zato, ker posredno in neposredno zadeva prav srž socialnega dela kot stroke), tokrat pa jo namenoma puščamo ob strani.

Skratka, kultura je imela v okrilju sociologije nič kaj ugledno mesto. Britanski sociolog Robertson je ameriško sociologijo celo imenoval »odporno proti kulturi« */culture-resistant discipline/* (*ibid.*). Prednost so vsekakor dajali strukturi. Zdi se, da razloge za to ignoranco ne moremo iskati zgolj v dejstvu, da je imela Amerika močno razvito antropološko področje, ki se je ukvarjalo z razsežnostmi kulture. Prej bi lahko rekli, da je močna antropološka tradicija prispevala k temu, da so se nove generacije sociologov začele zanimati za to plat človekovega bivanja. Verjetno ni zadosten niti odgovor, da je odločilno vlogo pri zanemarjanju kulture na škodo strukture v okviru sociologije morebiti odigral vseobsegajoč in vseobvladujoč vpliv Talcotta Parsonsa. Vendar je zanimivo in nikakor ne naključje, da so se prav teorije ali pristopi, ki so se začeli pojavljati v drugi polovici tega stoletja in od katerih

so se mnogi vzpostavili kot reakcija na Parsonsov enostranski funkcionalizem ali strukturalno-funkcionalni pristop, začeli ponovno ali sploh prvič posvečati kulturi in posamezniku. Mimogrede lahko kot zanimivost navedemo, da imajo Luhmannovo (funkcionalno-strukturalno) sistemsko teorijo (podobno kot Parsonsovo) za izrazito interdisciplinarno (ADAM 1990: 750). Adam pravi, da se je Luhmannova teorija v glavnem razvila zunaj sociologije, Luhmann pa jo je samo apliciral na področje sociološkega proučevanja (*ibid.*: 749). Tako se še enkrat nakazuje, kako širok pojem je »interdisciplinarnost«.

Med teorijami, ki so se vzpostavljale »proti« Parsonsu v drugi polovici tega stoletja, lahko ob simbolnem interakcionizmu omenimo vsaj etnometodologijo Harolda Garfinkla in (za socialno delo še zlasti pomembno) delo težko opredeljivega Ervinga Goffmana. Težko opredeljivega zato, ker ga zlahka povežemo tako s simbolnim interakcionizmom kot z etnometodologijo, tudi s Schutzovo fenomenologijo, hkrati pa njegovega dela ne moremo reducirati zgolj na te opise ali opredelitve.

Diana Crane naprej pravi, da se, kljub temu, da se nove »sociologije kulture« vzpostavljajo in definirajo v kopici kontekstov, sredinska */mainstream/* sociologija še vedno opira na pojmovanja kulture, kot sta jih vzpostavili klasična sociološka in klasična antropološka teorija. Tako s pojmom kultura še vedno razumejo vrednote, norme, prepričanja, ob tem pa vzpostavljajo razmerja med posameznimi segmenti dane skupnosti v smislu subkultur, kontrakultur, civilnih kultur in podobnega (CRANE 1994: 2).

Vsekakor je, meni Craneova (in mi ji kajpak pritrjujemo), tak pristop v sodobnih družbah nepopoln. Kultura se izraža in posreduje skoraj v celoti kot eksplicitne družbene konstrukcije ali proizvodi. Z drugimi besedami, skozi »zapisano kulturo« */recorded culture/*, torej kulturo, ki je zapisana v obliki tiska, filma, artefaktov, v zadnjem času pa zlasti elektronskih medijev. Sodobna sociologija kulture se ukvarja večinoma z različnimi oblikami zapisane kulture, kot so informacija, zabava, znanost, tehnologija, pravo, izobraževanje in umetnost. Vloge kulture v sodobni družbi ne moremo razumeti brez analize vsebine in učinkov zapisane kulture in dejavnikov, ki vplivajo na njeno vsebino (*ibid.*: 3).

Craneova pravi, da je tako pojmovanje kulture, torej »zapisane kulture«, popolnoma odsotno v vrsti sredinskih razprav o kulturi. Tako celo eden od vodilnih sodobnih ameriških sociologov, razvpiti Jeffrey Alexander v svojem pregledu teorij kulture sicer obdela klasične in sodobne teorije, vendar niti ne omeni sodobnih teorij, ki črpajo iz študij zapisane kulture. Craneova meni, da je razlog morda v tem, da sredinski sociologi pripisujejo taki kulturi in njenim študijam majhen ali nikakršen pomen. Študije zapisane kulture tako niso deležne ustrezne pozornosti v sredinskih sociooloških teorijah, kljub temu da je obsežen razvoj in vpliv te kulture v tem stoletju drastično spremenil naravo modernih družb (*ibid.*). Vprašanja, povezana s tem, pa so tako obširna, da se jim na tem mestu ne bomo podrobneje posvečali.

Pomembna je tudi naslednja opazka Diane Crane. Pravi namreč, da se zapisana kultura v dosti sociooloških teorijah zunaj sociologije kulture obravnava kot eksogena spremenljivka. Na primer: znanost in tehnologija se preprosto pojavita in nato se kot njun rezultat nekaj zgodi. Od kod sta prišli znanost in tehnologija, kako sta sami družbeno konstruirani in kdo je to storil, je za omenjene discipline nepomembno (*ibid.*).

Craneova sklene, da sta klasični teoriji, sociološka in antropološka, izpostavili koncepcijo kulture kot konsistentne in koherentne. Taka kultura pa je bolj ideal ali ideologija kot realnost. S tem naj bi — meni Diana Crane — odražala modernistični duh časa prve polovice dvajsetega stoletja. Značilno je torej, da sredinska sociološka teorija še ni prišla do novega postmodernističnega duha časa, ki poudarja tiste vidike kulture, ki so inherentno protislovni, nekonsistentni in nekoherentni (*ibid.*: 4).

Po drugi strani so sodobni antropologi spretno reformulirali pojem kulture, da bi vključili vse družbene prakse, ne zgolj norme, vrednote in prepričanja. Ta pristop je podoben koncepciji kulture, ki se je po eni strani razvila iz študij znanosti, tehnologije in sistemov znanja nasploh, po drugi pa iz posameznih zgodovinskih študij. S tega stališča kultura ni kakšen poseben, ločen fenomen, temveč je »vstavljena« v družbeno strukturo, tako da vse družbene strukture prenašajo kulturne pomene (*ibid.*).

Francoske teorije, npr. semiotika in poststrukturalizem, so izzvale veliko zanimanje za eksplicitno ali zapisano kulturo. Te teorije se ukvarjajo s proučevanjem načinov, na katere lahko tekst oblikuje človekovo obnašanje in na katere je lahko tekst kot vir moči za elito. Razvpita teoretika iz tega okvira sta Foucault in Bourdieu. Slednji recimo trdi, da je znanje v okviru zapisane kulture pomemben kriterij za doseganje družbenega položaja in za ustvarjanje družbenih razlik. Podoben pristop uporabljajo tudi v študijah znanosti in tehnologije. S tega vidika znanost, tehnologija in znanje niso neproblematične entitete, temveč naj bi bile družbene konstrukcije posameznih družbenih skupin in njihovi instrumenti moči (*ibid.*: 5).

Te teoretske perspektive so seveda v sociološki teoriji povzročile ponovno opredeljevanje tistega, kar bi naj vseboval pojem kulture. Znova so začeli proučevati družbeni pomen in vpliv kulture, hkrati pa je nastajala potreba po novih pristopih k študijam kulture (*ibid.*). Ti novi pristopi imajo korenine prav v delu teoretikov, ki smo jih navedli v uvodu.

Na koncu Diane Crane pravi, da je sprememba pogleda na svet, katere simptom je postmodernizem, poudarila kulturne vsebine v sociološki disciplini. To perspektivo sicer večkrat enačijo s postmodernizmom, vendar je pravzaprav širša od njega. Postmodernizem izziva sredinsko sociološko teorijo, ker posveča več pozornosti kulturi kot družbeni strukturi. V nasprotju z osredotočanjem sredinske sociologije na implicitno ali nezapisano */unrecorded/* kulturo poudarjajo postmodernisti prav pomen tistega, kar Diana Crane in nekateri drugi avtorji imenujejo zapisana kultura, še zlasti tisti njen del, ki ga opredeljujejo elektronski mediji. Ob tem pojmujejo postmodernisti celoten vpliv vseh oblik kulture kot fragmentiran in nekoherenten. Potemtakem kulture — z vidika te nove paradigme — ne moremo preprosto asimilirati v linearni »vzročno-posledični« model raziskav družbenih znanosti; in poudarek na zapisani kulturi prinaša nova vprašanja pri interpretiranju »pomenov« (*ibid.*: 6).

Seveda vse nakazane spremembe implicirajo tudi potrebo po spremembi v sociološki misli: kako (po novem) konceptualizirati razmerje med strukturo in kulturo? Diane Crane omenja Williama Sewella, ki je redefiniral koncept strukture, s tem da je vanj vključil pojem »kulturne sheme«, ki omogoča nosilcem, da mobilizirajo niz virov, ki spodbujajo ali zavirajo družbeno akcijo. Sewellova definicija strukture naj bi se od prejšnjih opredelitev razlikovala po tem, da pojmuje strukturo kot popolnoma kulturni fenomen. Vendar Sewell ni dovolj jasno opredelil narave kulturnih shem, ki so v osnovi njegovega pojmovanja družbene strukture (*ibid.*).

Dve pomembni prizorišči za razvoj novih konceptov kulture in družbene strukture sta sociologija zgodovine in politična kultura. Obe sta zaposleni s proučevanjem političnih vsebin in z raziskovanjem razvoja nacionalnih držav. Zgodovinarji so do začetka osemdesetih dajali večji poudarek strukturi, v devetdesetih so nekateri začeli pojmovati kulturo kot pomembnejši vidik od strukture, drugi pa poskušajo dajati obema enako težo (*ibid.*: 7).

Prva skupina poudarja pomen kulture in se zanima zlasti za kulturne spremembe. Proučuje torej, kako kultura v povezavi s socialno strukturo ali neodvisno od nje povzroča spremembe v nacionalnih državah — spremembe za družbene razrede, etnične skupine ali za vsakdanje življenje. Ta pogled je nasproten zgodnejšim pristopom h kulturi, ki so se ubadali z identificiranjem kulturnih vrednot, povezanih z različnimi tipi družbenih struktur. Ti starejši pristopi so pojmovali kulturo kot statično in niso bili dovolj občutljivi za proučevanje družbenih in kulturnih razlik ali konfliktov (*ibid.*).

Osrednja tema tako sociologije zgodovine kot študija politične kulture je vprašanje, kako vladajoči razred vsili ustrezen pogled na svet, ali v obliki ideologije ali hegemonije, tako da postanejo te sestavine ali vsebine enako nevprašljive kot zdrav razum. Starejši pristopi so proučevali zlasti vrste kulturnega nadzora, novi pristopi pa se osredotočajo na proučevanje strategij odpora tlačenih proti tistim, ki jim poskušajo vsiliti ideološke in hegemonistične vzorce nadzora (*ibid.*). Posamezniki in razne družbene skupine si vedno znova razlagajo ali uporabljajo kulturne idiome, pomene, »tekste« na najbolj nenavadne, nepričakovane, osupljive načine. Novejši pristopi v okviru sociologije kulture vse več pozornosti posvečajo tudi ali prav tem procesom.

Diana Crane navaja, da je ena od najpomembnejših sprememb, ki jih je v ameriško

sociologijo prinesla sociologija kulture, zamisel, da tisto, kar proučujejo sociologi, ni nujno objektivna empirična realnost, temveč je pravzaprav družbena konstrukcija. Ta pristop, kajpak utemeljen v fenomenologiji Alfreda Schutza ter razvit v že večkrat navajanem delu Bergerja in Luckmanna *Družbena konstrukcija realnosti* je povzročil pravo revolucijo pri študijah medijev, popularne kulture in znanosti, odprl pa je tudi novo področje raziskovanja, teorijo recepcije, ter proizvedel nove interpretacije fundamentalnih principov organiziranega obnašanja (*ibid.*: 9).

Povojne študije množičnih komunikacij v Ameriki so pojmovale vsebino medijev kot enodimenzionalno in nedvoumno. Posamezniki so lahko res uporabljali to vsebino na različne načine, vendar to ni pomenilo, da bi lahko o pomenu razpravljali ali da pomen locira različne segmente občinstva na različne načine. Poznejše raziskave so razvile veliko bolj zapleteno pojmovanje medijev. Tuchman, na primer, je (tudi pod Goffmanovim vplivom) pokazal, kako so novice družbeno konstruirane prek identificirajočih sistemov, ki vplivajo na to, kako poročevalci sprejemajo in zbirajo podatke (*ibid.*: 10).

Najnovejše ameriške raziskave se izdatno opirajo na izsledke britanskih kulturnih študij in na teoretske perspektive poststrukturalistov, kot sta Lyotard in Baudrillard. Tako govorijo o »boju za pomen« */struggles over meaning/* v medijskih diskurzih (*ibid.*).

Novi pristopi k proučevanju medijske percepcije občinstva, ki izhajajo iz okrilja teorije recepcije, prav tako črpajo iz britanskih kulturnih študij, hkrati pa se opirajo tudi na teorije iz literarnih študij. V ospredju teh pristopov je pojmovanje, da so pomeni tekstov nestalni in dvoumni. Tekste lahko razumemo in uporabimo na načine, ki so popolnoma v nasprotju z nameni njihovih ustvarjalcev. Te študije sprožajo vprašanja v zvezi z naravo medijev in literarnih tekstov, ki omogočajo večplastno branje, ter v zvezi z načini, na katere razred, etnične ali na spol vezane skupine znotraj občinstva sprejmejo ali zavrnejo hegemonistična sporočila (*ibid.*).

Če smo se v uvodu obregnili ob razlikovanje med t. i. »makro« in »mikro« ravnijo sociološkega raziskovanja, se ga lahko v izteku tega brkljanja po nekaterih novejših pristopih v sociologiji kulture znova spomnimo. Gre namreč za tendenco v sociologiji, po kateri so začeli sociologi v sedemdesetih in osemdesetih letih reformulirati modele posameznikovega obnašanja. »Klasični« model je pojmoval posameznika kot pasivnega sprejemnika kulturnih vplivov. Ann Swidler je bila ena prvih preoblikovalk tega modela. Kulturo je opredelila kot »komplet pripomočkov« */tool-kit/* v obliki simbolov, zgodb, ritualov in pogledov na svet, ki jih ljudje uporabljajo, da bi rešili probleme in organizirali svoje dejavnosti. Kultura tako ponuja posamezniku širok razpon možnosti. Ljudje torej niso pasivno odvisni od kulture, temveč dejavni, večkrat dobro usposobljeni uporabniki kulture. Čeprav si v dani skupnosti delijo iste vrednote, je lahko njihovo obnašanje zelo različno, ker so, kot pravi Ann Swidler, njihove sposobnosti, da prevedejo posamezne vrednote v akcijo, zelo različne. Po eni strani uporabljajo posamezniki za t. i. »strategije akcije« iste kulturne sestavine na različne načine, po drugi pa tudi kultura ni enovit sistem, ki bi usmerjala akcijo v skladno usmeritev. Vse kulture namreč vsebujejo različne, večkrat tudi nasprotujoče si sestavine. Ta zorni kot je podoben postmodernističnemu, hkrati pa je Ann Swidler razmerje med kulturo in akcijo razvijala deloma pod vplivom francoskega teoretika Pierra Bourdieuja in antropologov, kakršen je Clifford Geertz, čeprav naj bi bila njena interpretacija manj deterministična od njihovih (*ibid.*: 11).

Steve Derne je izpostavil določen vidik takega pojmovanja kulture: načine, na katere kultura bolj ovira kot spodbuja vedenje. Derne je črpal iz socialnih konstrukcionistov, etnometodoloških teorij in antropologov in poskušal ponuditi pogled, ki bi povezal zamisel o kulturnih omejitvah s spoznanjem, da posamezniki večkrat nasprotujejo kulturnim normam. Derne se ne sprašuje, kako je realnost družbeno konstruirana, temveč, kako družbeno konstruirana razumevanja družbenega vedenja vplivajo na resnično obnašanje. Trdi, namreč, da so posamezniki motivirani za konformizem, ko izkusijo družbene posledice obnašanja, ki ne ustreza zdravorazumskemu kulturnemu pojmovanju družbenega obnašanja, vendar pa je po njegovem obseg resničnega obnašanja veliko širši od tistega, ki je kulturno nakazan (*ibid.*: 12).

Diana Crane poudarja kot eno od najbolj dejavnih področij v sociologiji kulture tisto, ki se ukvarja z vprašanji razmerij med pogoji, ki obkrožajo produkcijo kulturnih simbolov, in značilnostmi kulturnih simbolov samih po sebi. Ta pristop je tako širok, da lahko zajame študije, ki se ukvarjajo z zelo različnimi vidiki kulture. Pravzaprav so pristop najprej uporabljali v študijah umetnosti, medijev in popularne kulture, kjer so dokumentirali učinke sistemov nagrajevanja, tržnih struktur in vstopnih sistemov za kariere in dejavnosti ustvarjalcev kulture. Na podoben način lahko obravnavamo tudi druga področja kulture, npr. znanost ali religijo, s tem pa širimo in poglabljamo razumevanje te perspektive (*ibid.*: 13).

Očitki temu in sorodnim pristopom izpostavljajo, da se pri proučevanju produkcije kulture večkrat zanemarja »pomen«. Teoretiki odgovarjajo, da bi s tem izpustili sociologijo in se v bistvu ukvarjali s kritiško interpretacijo. Drugače rečeno, proučevanje produkcije kulture želi odgovoriti na vprašanje, pod kakšnimi pogoji bo določena kultura proizvedena in kako se ti pogoji razlikujejo pri drugi kulturi. Naprej poskuša odgovoriti na vprašanja, kdo so ustvarjalci dane kulture, kaj opredeljuje ali izoblikuje njihov izraz ter koliko avtonomije imajo (*ibid.*: 14).

Na koncu lahko omenimo, da številne sodobne tendence v sociologiji kulture prispevajo k demistifikaciji, celo razkrinkavanju etabliranih oblik kulture, na primer znanosti ali t. i. visoke kulture. Hkrati s pomočjo sodobnih pojmovanj in pristopov lažje proučujemo vplive, učinke in simbiotična razmerja med kulturami manjšin in marginaliziranih družbenih skupin, kot so etnične, rasne ali na spol vezane skupine, in etablirano kulturo (*ibid.*: 17). Navsezadnje je bil celo položaj same sociologije kulture v matični vedi na neki način marginaliziran.

Razlogi, ki so prispevali — tako v teoriji kot v vsakdanjem življenju — k nakazanim spremembam pojmovanja kulture, so raznovrstni in večplastni ter presegajo ožje okvire in namene tega zapisa. Vse večja kompleksnost sodobnih družb, medsebojno vplivanje raznovrstnih kultur in s tem razkroj ustaljenih, standardiziranih življenjskih vzorcev, po katerih posameznik sledi predvidljivim potem od izobraževanja do dela in poroke, vse to so verjetno le drobci v mnogo bolj zapleteni problematiki. Zaradi nakazane raznolikosti in nepredvidljivosti sodobnega vsakdana, pa seveda tudi zaradi — kljub vsemu — malce več nakopičenega znanja o nas samih, so sodobne opredelitve kulture po eni strani določnejše, po drugi pa spet ohlapnejše. Kultura — tudi po mnenju nekaterih navedenih teoretikov — je zlasti splošno okostje pomenov, ki jih posameznik uporablja, da bi ugotovil, kako naj razreši probleme, s katerimi se sooča. V takih opredelitvah pa se — kot smo namignili na začetku — skriva in zgošča dediščina različnih znanstvenih disciplin s področja družboslovja ali humanističnih ved. Nakazana interdisciplinarnost bi lahko v prihodnje ponudila še kako zanimiva dognanja. Tudi za socialno delo.

Literatura

F. Adam (1990), Prispevek Niklasa Luhmanna k razvoju sistemske teorije. *Nova revija*, 96: 744-760.

P. L. Berger, T. Luckmann (1992), *Socijalna konstrukcija zbilje*. Zagreb: Naprijed.

M. Carrithers (1992), *Why Humans Have Cultures*. Oxford: University Press.

D. Crane (ur.) (1994), *The Sociology of Culture*. Oxford: Blackwell.

S. Frith, A. Goodwin (1990), *On Record*. London: Routledge.

A. Giddens (1987), *Social Theory and Modern Sociology*. London: Polity Press.

S. Južnič (1970), *Politična kultura*. Maribor: Založba Obzorja.

G. H. Mead (1934), *Mind, Self and Society*. Chicago: University Press.

M. Poštrak (1994), V znamenju trojstev. *Socialno delo 33*, 4; 325-342.

D. Rupel (1986), *Sociologija kulture in umetnosti*. Ljubljana: DZS.

G. Tomc (1994), *Profano*. Ljubljana: Krt.

M. Weber (1988), *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC-ZIFF (Studia humanitatis).

ANDREJA GROM

PRIMER SUPORTIVNE PSIHOTERAPIJE STAREJŠIH

UVOD

V Domu upokojencev na Vrhniki vodiva s socialno delavko že vrsto let najrazličnejše skupine (skupine po nadstropjih, interesne skupine, informativne skupine...). Čeprav so vsebinsko sila različne, pa za vse velja, da so odprte. To pomeni, da so vabljeni vsi, ki si želijo na ta način preživeti uro skupaj, in da včasih šteje skupina tudi 30 članov. Ugotovili sva, da skoraj v vsaki skupini sedi nekaj ljudi, ki ostanejo nekako »praznih rok« in bi si želeli bolj poglobljenega pogovora. Velikokrat se je zgodilo, da je kdo načel zanimivo, občutljivo ali zanj/o pomembno temo, pa se je zaradi neodzivnosti ostalih članov, slabe slišnosti, motečega člana ali iz drugih razlogov izgubila. Tako sva prišli na misel, da bi te ljudi povabili v manjšo skupino. V njej naj bi imeli možnost v miru spregovoriti in poslušati drug drugega.

Zdaj skupina teče pod redno supervizijo že četrto leto, je pol-odprta in heterogena glede na spol, izobrazbo, diagnozo. Trenutno ima 9 članov in članic, ki večinoma prihajajo sami, njihova povprečna starost pa je 78 let. Srečujemo se enkrat tedensko za eno uro, po vsakem srečanju ostaneva še 15 minut, da si izmenjeva svoja opažanja o dogajanju v skupini. Teme nikoli ne pripraviva vnaprej, ker jih je med povedanim mogoče izluščiti dovolj.

Svojo vlogo vidiva predvsem v tem, da pobujava, lajšava in usmerjava interakcije med člani skupine.

PSIHOTERAPIJA STAREJŠIH

Pozno življenjsko obdobje prinaša v storilnostno naravnani družbi socialno izolacijo, občutja neustreznosti in anonimnosti.

Najrazličnejše oblike skupinskega dela že same ponujajo priložnost za druženje, socialno učenje, dejavno bivanje in medsebojne interakcije, za katere sicer starejši v vsakdanjem življenju nimajo prav veliko priložnosti.

Splošna definicija, po kateri je psihoterapija vsaka psihološka metoda, ki lajša ali odpravlja psihične ali telesne težave, ne opredeljuje starosti udeležencev. Pa vendar je psihoterapija starejših veljala dolgo časa za neučinkovito, ker da so ti ljudje osebnostno že preveč togi in zato nesposobni, da se bi spremenili.

Tako je Freud zgornjo mejo za psihoanalizo še primerne starosti določil pri petdesetih. Vendar so že nekateri njegovi nasledniki poročali o uspešnih psihoterapevtskih obravnavah starejših in pri tem dajali prednost drugim kategorijam pred starostjo (ugodne osebnostne lastnosti, dotedanjo spolno in socialno učinkovitost, neobremenjeno sprejemanje svoje preteklosti, ne pretirano zavidanje).

RAZLIČNI PRISTOPI K SKUPINSKI PSIHOTERAPIJI STAREJŠIH

Tako kot individualno, avtorji tudi skupinsko psihoterapijo starejših delijo na analitsko usmerjeno in suportivno.

RAZKRIVAJOČA PSIHOTERAPIJA (*INSIGHT ORIENTED PSYCHOTHERAPY*)

Psihoanalitsko teorijo in metode je pri delu s starejšimi vpeljal Linden (1953). Spočetka je uporabljal bolj strukturirane metode (uvodna predavanja, desetminutne predstavitve), pozneje pa svobodne asociacije in interpretacije.

Grotjahn (1955; 1978) je analitsko skupinsko delo s starejšimi zelo priporočal in je videl

velike potenciale v interpretaciji transfera.

Berland in Poggi (1979) sta pri delu s stanovalci doma za stare iz suportivne obravnave prešla na analitsko in ugotovila, da se starejši v nasprotju s splošnim prepričanjem želijo spremeniti, lahko uporabljajo simbolni jezik in so sposobni navezati tesne stike z drugimi.

Mnogi avtorji trdijo, da ni kronološka starost, pač pa je kontratransfer tisti, ki omejuje psihoterapijo starejših.

LIFE REVIEW GROUP THERAPY

Dobo pozne odraslosti lahko razumemo kot obdobje povišanega samoizpraševanja, delanja obračunov, retrospekcije in življenjskih odločitev.

Butler (1975) ugotavlja, da upadanje življenjskih (praktičnih) zahtev in bližina smrti dramatično vplivata na osebnostno rast starejšega človeka.

Te vrste skupin spodbujajo reminiscenco, slovo od občutij krivde, posameznikove osebne vrednote, razrešitev notranjih in medosebnih konfliktov. Butler meni, da člani skupine lahko oblikujejo, dopolnijo ali podprejo proces revalorizacije življenja */life review process/*.

SUPORTIVNA SKUPINSKA PSIHOTERAPIJA

VERBAL/SOCIAL GROUP THERAPY

V zgodnjih petdesetih letih je več avtorjev omenjalo táko terapijo za starejše kronične bolnike v institucijah. Silver (1950) opisuje skupino bolnikov 70-80 let, ki so po obroku hrane obravnavali aktualne somatske težave, spomine, pritožbe, osamljenost, fantazije, odklonitve. Poročal je o izboljšanju socialnih stikov, razpoloženja in obnašanja.

Nekateri avtorji predlagajo določene teme, o katerih naj bi bolniki govorili, pa tudi hrano in pijačo, ki naj bi spodbudila socialne stike in zmanjšala potrebo po zdravilih. Skupino imajo za vir socialnih stikov, sprejemanja soglasij, informacij, čustvenega izražanja in razumevanja.

Ross (1959) je priporočal suportivno grupno terapijo v podporo osamljenim starejšim po akutnih krizah (upokojitev, zakonski problemi, alkoholizem, izgube, preselitev).

Rejec v svoji raziskavi (1989) iz Doma starejših občanov Ljubljana-Šiška ugotavlja, da je dosegla skupina, ki je dobivala psihoterapevtski suport, v primerjavi s kontrolno skupino v določenem času pomembno rast samospoštovanja, ki mu je sledil tudi večji napredek splošne duševne skladnosti.

Na rezultat niso bistveno vplivali spol, izobrazba, diagnoza, ampak kontinuiranost suporta tudi izven seans ob vzajemni superviziji osebja. Suportivna psihoterapija ugodno vpliva na oslabljeno samospoštovanje stanovalca ob prihodu v dom in prispeva k adaptaciji na novo življenjsko situacijo.

REHABILITATION/ACTIVITY GROUPS

V okviru miljejske terapije so bile v geriatrične programe vključene različne terapevtske skupine, ki so imele namen izboljšati samopomoč bolnikov in zvišati odstotek odpustev iz bolnišnic.

Atkinson, Rechtchaffen in Freeman (1954) poročajo o terapevtski skupnosti, kjer so kombinirali suportivno skupinsko in individualno terapijo, rekreativno terapijo in delo na oddelku.

Kahana (1975) je vodil skupine za razreševanje problemov */problem-solving groups/* tako v institucijah kot v dnevnih centrih za stare.

Sandel (1978) poroča o psihoterapevtski skupini starejših neorientiranih bolnikov, ki vključuje tudi gibalno terapijo.

Koch (1977) poroča o literarnih delavnicah za starostnike v negovalnih bolnišnicah.

Barnes, Sach, Shore (1973) vključujejo v skupinsko psihoterapijo starejših psihodramo, razgovore o aktualnih dogodkih, družabne igre, sprehode, kuhanje, telesne vaje.

Vse več avtorjev poroča tudi o terapiji z umetnostjo */art therapy/*, ki vključuje neverbalno (plesno in likovno terapijo) in verbalno ustvarjalno komunikacijo (*poetry groups*).

V svetu so v zadnjih letih vložili veliko v razvoj programov za duševno zdravje starejših. Ta populacija je lahko v nasprotju s stereotipi odgovorna, pogovorljiva, inteligentna, občutljiva in hoče več zase. Tako bi lahko rekli, da je ta skupina ljudi ne le vedno starejša, ampak tudi »vedno mlajša«!

ODHOD V DOM ALI PRIHOD V DOM?

Čeprav je po načelih socialne gerontologije za starega človeka dobro, da čim dalj živi v svojem okolju, je odhod v dom velikokrat edina možnost. Vzroki so največkrat zdravstvene

in socialne narave (bolezen, nesamostojnost v dnevnih aktivnostih, osamljenost, nesoglasja v skupnem gospodinjstvu z otroki, slabe stanovanjske razmere itn.). Tudi v primeru, ko se človek sam odloči za ta korak, ga lahko begajo občutki odrinjenosti iz domačega okolja, strah pred odvisnostjo, pred novim okoljem, pred izgubo individualnosti, pred množico neznanih ljudi in pred dnevnim redom, ki bo v marsičem spremenil njegov vsakdan. Predstava o domovih kot ubožnicah ali hiralnicah se le počasi spreminja. V neki domači raziskavi so ugotovili, da je komaj slaba petina starejših vedela nekaj o domovih, komaj 5% pa se jih ogreva, da bi starost preživeli v domu (Požarnik 1981).

Seveda odklonilno mišljenje starejših do domov odraža mišljenje širše družbe in se nanaša na starostnike in starost nasploh. V družbi, ki je storilnostno naravnana in so njene socialne vrednote narcisoidne (uspeh, moč, mladost, zdravje, lepota, storilnost), pomeni starost nemoč, odvisnost, nebogljenost, osamljenost, bolezen. Počutje starega človeka je odvisno tudi od tega, kaj okolica od njega pričakuje. Zato predsodki o vsesplošni bolehnosti in nemoči starih zagotovo ne prispevajo k njihovemu boljšemu počutju.

Za človeka lahko pomeni prihod v dom dokončen odhod iz aktivnega življenja. Izguba socialnih stikov oz. spodbud ima za posledico pešanje telesne in duševne dejavnosti. Pasivnost zmanjšuje občutek lastne vrednosti. In prav občutek lastne vrednosti in samospoštovanje imata odločilno vlogo pri oblikovanju človekovega življenja v novem okolju.

Kako velika razlika je, ali človek ob neki prikrajšanosti ugotavlja, kaj vse še zmore, ali pa to, česa vse ne zmore več; kakšna je njegova samopodoba, je njegovo telo del njega, ki ga lahko do neke mere aktivira, ali pa je samo še breme; bo v procesu terapije aktiven sodelavec ali bo prevzel vlogo bolnika, objekta, nemočnega, nevrednega (Tomori 1990).

Naklonjeno okolje bolnega človeka spodbuja k aktivnemu odnosu na telesnem, intelektualnem in čustvenem področju. Vprašanje, kako (če je sploh mogoče) motivirati človeka za tak aktiven odnos, je morda največji izziv, ki ga prinaša delo s starostniki.

Je mogoče dom videti ne kot »zadnjo postajo pred smrtjo«, ampak kot »zadnjo priložnost za življenje«? Ali lahko nekoč mojstri velikih dejanj zdaj najdejo vrednost v majhnih dejanjih in stvareh?

SKUPINSKE OBLIKE DELA V DOMU UPOKOJENCEV VRHNIKA

V Domu upokojencev na Vrhniki, kjer sem zaposlena kot delovna terapevtka od l. 1983, smo tega leta začeli tudi s skupinskim delom. V individualnih razgovorih so nekateri stanovalci skeptično, nekateri pa s simpatijami sprejeli povabilo na srečanje v skupnem dnevnem prostoru. Pojasnilo je bilo enostavno: ljudje, ki živijo v isti hiši, imajo tudi nekatere skupne probleme, želje, interese. Zato je dobro, da včasih sedejo skupaj in se o njih pogovorijo.

V nekaj mesecih so se začele enkrat tedensko za eno uro sestajati skupine stanovalcev, ki živijo v istem nadstropju. Na urniku smo jih imenovali pogovorne skupine, v vsakdanjem pogovoru pa se je med stanovalci udomačil izraz »sestanek«.

Od začetnih treh (zaradi vse bolj bolne populacije se širi bolniški oddelek) še vedno tečeta dve pogovorni skupini na dveh oddelkih.

Skupini sta odprti, ena šteje 10-14 članov, druga 25-30 članov. Teme niso vnaprej določene, zadevajo pa življenje v domu v najširšem smislu: od vsakdanjega življenja na oddelku prek obravnavanja konfliktov in izražanja nezadovoljstva do načrtovanja različnih dejavnosti.

Cilj pogovornih skupin je, da se stanovalci čim bolje spoznajo, da se učijo pogovarjati, sodelovati, čim bolje zaživeti drug z drugim.

Na pogovornih skupinah so se kmalu pojavile ideje o interesnih skupinah, tako da se enkrat tedensko srečujejo tudi pevci, ljubitelji knjig, kina in ročnega dela.

Skupina pevcev šteje 10-20 članov, poleg rednih vaj jih družijo tudi nastopi na internih prireditvah (praznovanje rojstnih dni, srečanja s svojci, sokrajani, društvi), pa tudi na prireditvah izven doma (srečanja pevskih zborov domov za starejše, obiski v drugih domovih itn.).

Na literarno uro pride 5-10 stanovalcev, prebiramo izbrane zgodbe, pesmi ali odlomke. Vsebina navadno vzbudi najrazličnejše spomine in razmišljanja, o katerih se potem pogovarjamo.

»Družabno dopoldne« smo poimenovali

čas, v katerem se zbirajo ljubitelji ročnega dela (20-30). Še zlasti spodbujamo družabništvo, samoorganizacijo (ena od stanovalk skuha kavo za vse), samoiniciativnost (sami izbirajo barve, motive, materiale), kreativnost (oblikovanje gline, testa, slikanje na steklo itn.).

Cilj vseh interesnih skupin je s pomočjo različnih dejavnosti spodbujati komunikacijo.

Skupina s socialno delavko, ki teče od l. 1990, je v začetku obravnavala aktualne dogodke v domu, domá in po svetu. V zadnjem času pa se bolj posvečajo dogajanju v domu: kdo je ali bo prišel v dom, koga povabiti na okroglo mizo, kako je s pokojninami itn. Občasno pripravijo tematske pogovore in povabijo koga od osebja ter razpravljajo o konkretnih temah (jedilnik, zdravila itn.).

Spomladi l. 1994 sva s kolegico pripravnico začeli redno delati tudi z dementnimi bolniki na zaprtem oddelku. Dvakrat tedensko sva jih spremljali skozi različne dejavnosti in pogovore, ki so vodeni veliko bolj direktivno kot v ostalih skupinah. Usmerjeni so na orientacijo v času, spominjanje preteklih dogodkov in navad in ohranjanje preostalih sedanjih sposobnosti. Poleg različnih dejavnosti delovne terapije sva uporabljali tudi enostavne telesne sprostitvene vaje ob meditativni glasbi.

Lahko rečem, da je bil po nekaj mesecih opazen učinek predvsem na področju komunikacije.

Vsakodnevno se 8-15 stanovalcev srečuje na skupinski telovadbi, ki jo vodi fizioterapevtka ali pa katera od stanovalk.

Ob koncu leta 1991 pa so se stanovalci začeli sestajati v mali pogovorni skupini.

MALA POGOVORNA SKUPINA

Predstavila bom skupino, ki je zorela že dobro leto pred dejanskim začetkom. Zamisel je nastajala med razgovori s samo seboj, s koterapevtko in pozneje tudi s supervizorjem.

PRIPRAVA

Čeprav sva poznali formalne zahteve glede prostora, razporeditve stolov, izbire in števila članov, trajanja in frekvence srečanj, sva si že od vsega začetka zastavljali številna vprašanja. Kako bova sestavili skupino oz. izbrali člane?

Dotlej so bile namreč vse dejavnosti v obliki nekakšnega urnika označene na vidnih mestih v hiši in so si načeloma stanovalci izbirali skupine. Dejstva, da morava sedaj sami izbrati člane, ni bilo lahko sprejeti. Kako bova skupino imenovali in kako jo bova vključili v obstoječi urnik? Kaj se bo zgodilo z ostalimi skupinami, jih bodo člani nove skupine zapustili? Kako povabiti potencialne člane? Kako seznaniti z novo skupino ostale stanovalce, da se ne bodo čutili ali odrinjene ali pa povabljene?

Kako informirati zaposlene, saj je znano, da je seznanjeno in naklonjeno okolje zelo pomembno za življenje skupine? Bo okolje sprejelo skupino, jo zavrnilo ali bo indiferentno?

In končno, kako bova medve, čeprav sicer veliko sodelujeva, sedeli skupaj iz tedna v teden? Zakaj se sploh lotevava tega dela, če že pred začetkom prinaša toliko vprašanj, in kakšen bo pravzaprav cilj te skupine?

Vprašanja o smiselnosti so bila še zlasti v ospredju v dneh vojne, ko smo polni strahu, negotovosti in dvomov razmišljali, kako bomo preživeli, in ne, kako bomo živeli.

V teh, tako se mi je zdelo, neskončnih pripravah sva postali v nekem trenutku že nestrpni. Bova sploh kdaj začeli? Pomagala so nama srečanja s supervizorjem. Čas, vložen v priprave, ima svojo vrednost. Začeli bova takrat, ko bova pripravljeni začeti.

Ko sva izbrali prostor in čas in ko sva seznanili s tem ostale skupine in zaposlene, sva pričeli vabiti. Izbrali sva trinajst stanovalcev (skoraj vse sva poznali iz ostalih skupin), za katere se nama je zdelo, da bi si želeli srečanj in pogovora v manjšem krogu in da so sposobni komuniciranja. Skupaj sva obiskali vsakega posebej in mu v petnajstminutnem razgovoru pojasnili osnovne podatke o novi skupini (kje in kdaj bo potekala, zakaj sva si jo zamislili, da jo bova vodili skupaj in da naj bi stvari, ki jih bomo slišali v skupini, ohranili zase).

Večina je vabilo sprejela, nekatere pa je zanimalo, kdo bo še v skupini, o čem se bomo pogovarjali, ali so ostali že povabljeni, ali bodo ostale skupine še tekle; neka stanovalka je pripomnila, da jo je vedno motilo, ker se nikoli nismo do konca pogovorili, in druga, da se ji je čudno zdelo, kako da v domu ni skupine, kjer ne bi bilo kakšnega skleroznega bolnika. Neki stanovalec je rekel, da bo prišel, če bodo minile njegove težave z dihanjem, in drug, da bo prišel, če bo utegnil.

Prvo srečanje sva pričakali z vedrim optimizmom, čeprav se je včasih oglasil dvom: kaj če bodo stoli prazni ali bo prišel kdo, ki ni bil povabljen; kaj bova rekli, ko bomo sedli in bodo vsi nekaj pričakovali od naju.

OSNOVNI PODATKI O SKUPINI

Skupina se je začela z desetimi člani, od katerih jih šest še vedno prihaja. Od štirih članic, ki so skupino zapustile, sta dve umrli zaradi nenadne kapi, ena je zaradi oslabelosti obležala v postelji, ena pa potem, ko ni več mogla prihajati sama, ni želela več v skupino. Vključili sva tri nove članice; tako ima skupina zdaj devet članov, je polodprta, povprečna starost članov je 78 let (starost terapevtk je 30 in 38 let). Srečujemo se vsak teden za eno uro, terapevtki se redno pogovoriva o dogajanju v skupini, približno vsak mesec pa imava srečanje s supervizorjem.

Ivica[1] je upokojena šivilja, vdova brez otrok, stara 83 let. V dom je prišla pred osmimi leti, ker po moževi smrti (2 leti ga je negovala) ni mogla več sama vzdrževati hiše. Sama je urejala stvari v zvezi s sprejemom, se prej zanimala za razmere v domu in dve leti po prihodu prodala hišo, da si lahko plačuje oskrbnino. Dom sprejema kot (ne najbolj prijetno) danost, ki jo je pač treba sprejeti. Zaradi mirnega in iskrivega značaja je priljubljena med stanovalci in zaposlenimi. Zadnje leto je telesno oslabela, na skupino jo pripelje kdo od zaposlenih. V skupini je bila vedno precej aktivna, zanimala se je za druge, jim skušala pomagati. Veliko je pripovedovala o življenju z možem, o nekaterih željah, ki jih ni nikoli uresničila, o zelo intimnih stvareh redko (o tem, zakaj nista imela otrok, je spregovorila šele po dveh letih in pol). Zdaj veliko govori o tem, kako ji je žal, da se je selila s stanovanjskega na negovalni oddelek, kako težko je biti odvisen od drugih in da bi rada čimprej umrla: »Saj je nekaj groznega, da sem postala tako pozabljiva, raztresena in brez moči!« Kljub temu še vedno preseneti s kakšno duhovito ali celo hudomušno domislico.

Slavko je frizerski mojster v pokoju, dvakratni vdovec 80-tih let. V dom je prišel pred štirimi leti; živel je sam in zaradi kapi ni mogel več skrbeti zase. Po nekaj mesecih je postal spet bolj samostojen, prizadeta sta ostala vid in govor. Veliko mu je pomenilo, da si je sam urejal svojo sobo, zlasti pa je zelo skrbel za svojo urejenost. Zaradi svojega poklica in njegovih poznanih ljubiteljskih dejavnoti (pel in igral je v pevskih zborih in amaterskih gledališčih) uživa med ljudmi določen ugled. Rečejo mu »gospod D.«. Ima pomembno zvezo s prijateljico iz domačega kraja, ki ga večkrat obišče. Redno ga obiskujejo (in tudi vzamejo domov) njegovi trije otroci. Družina mu je zelo pomembna, o njej rad pripoveduje. O praznikih veliko piše sorodnikom in znancem, ureja stvari; pred dvema letoma je svoje stanovanje oddal vnuku. V skupini se je rad pohvalil s svojo čilostjo in urejenostjo, znal pa je dati tudi kakšen kompliment kateri od članic, kar so nekatere sprejemale z zadregljivim nasmeškom, druge spet s presenečenim »hvala«.

Zadnje tedne je zaradi ponovne kapi vezan na invalidski voziček. Na skupino se pripelje redkeje in se tudi manj oglaša, ker ga ostali težko razumejo. Naša ugibanja in »prevajanje« njegovih kretenj so ga nekako utrudila. Skupina je opazila njegovo potrtost zaradi lastne nemoči, a o tem težko govori. Gospod D. zdaj preživi več časa kot prej s sosedoma ob družabnih igrah.

Jana, 72-letna upokojena kriminalistka, je prišla v dom pred štirimi leti skupaj z možem zaradi njegove nenadne bolezni. Ves čas je zelo sodelovala pri njegovem zdravljenju (ga opazovala, spremljala na preglede, v zadnjih tednih njegovega življenja je v svoji stiski kontrolirala negovalno osebje). Poleg tega je zelo ustvarjalna in produktivna na področju ročnih spretnosti. Z nekaterimi od zaposlenih je tudi tako vzpostavila precej osebne stike in dobila neki poseben status, kar se je pozneje izkazalo kot ovira pri reševanju nekaterih konfliktov.

Tudi v skupini je imela poseben status, saj »gospa M. ni prišla v dom zaradi sebe, ampak zaradi moža«. Veliko je govorila o politiki, rada je poučevala z najrazličnejšimi nasveti, veliko se je pritoževala čez domsko prehrano. O sebi je malo govorila, razen nekajkrat o svojem poklicnem delu. Zdelo se je, kot da se ob nenehni skrbi za moža ne more ustaviti ob svoji žalosti in se še bolj angažira (samostojna razstava, predsedovanje v domskem odboru...).

[1] Imena članic in članov skupine so spremenjena.

Vloga močne, sposobne, iznajdljive gospe ji je nekako onemogočila pokazati šibke plati.

Mož je pred nekaj tedni umrl in odločila se je, da bo šla živet v hišo na deželi, ki sta jo z možem zgradila zato, da bi v miru uživala pokoj. V oporo sta ji sinova, s katerima ima ves čas redne stike, ima pa tudi sosede, s katerimi se je dobro razumela. Skupina je njeno odločitev sprejela z mešanimi občutki. Preden bo zares odšla, bomo še govorili o tem.

Marija je upokojena šivilja, stara 80 let. V dom je prišla pred enim letom, takoj po moževi smrti, močno depresivna, z oteženo hojo zaradi kapi. Stanovanje je obdržala, čeprav je veliko stvari oddala bratu. S hčerjo, ki je zelo mlada šla v svet, ima občasne telefonske stike; snidenje ob moževem pogrebu jo je močno pretreslo, saj je skoraj ni spoznala. Domu se, kot pravi, še ni privadila, a se je vključila v nekatere dejavnosti. Močno ji pomaga druženje s sostanovalko, s katero je prijateljevala že pred prihodom v dom. Skupaj prideta tudi na skupino. Ana je redkobesedna, a spremlja dogajanje. Pripovedovala nam je o svojih spominih na »mlada leta, ko smo bili še brez skrbi«.

Ana je vdova brez otrok pri 86-tih, brez večjih telesnih težav. V dom je prišla pred štirimi leti — najprej dvakrat samo za čez zimo, potem pa je ostala, češ, da jo samota ubija. Še vedno ima stanovanje, kamor gre občasno »prezračit in pobrisat prah«. Ima krog znancev, s katerimi se dobro razume, hodi na sprehode, rada bere in počne še marsikaj, še vedno pa pogreša svoje stanovanje, »kjer je človek sam svoj gospod«. Na skupino pride skupaj z Marijo, pa tudi sicer skrbi zanjo. Kadar je prej govorila o sebi, je bilo to življenje z možem, njuna potovanja. Zdaj ji največ pomenijo izleti s sorodnico, pri kateri včasih tudi prespi.

Eva, 74-letna vdova, invalidsko upokojena pravnica, je prišla v dom, ker je ostala sama v velikem stanovanju. Zaradi finančnega bremena in pomanjkanja občutka varnosti se je odpovedala stanovanjski pravici in večino stvari oddala Karitasu. Pred prihodom v dom se je večkrat zanimala za podrobnosti v zvezi s sobo. S seboj je poleg osebnih stvari pripeljala še svoj predalnik in možev naslanjač. Razen težav s koleni, zaradi česar večkrat pade, je relativno zdrava. Občasno je močno čustveno povzdignjena in je bila dvakrat za krajši čas hospitalizirana v psihiatrični bolnici. S svojci in prijatelji vzdržuje bogato korespondenco, piše tudi v domski časopis in se udeležuje praktično vseh dejavnosti v hiši. Enkrat tedensko vodi tudi bralno uro. Pred tremi leti se je navezala na sostanovalca, s katerim pa ima zdaj samo še bežne stike. Dom sprejema kot danost, ki jo je treba čimbolje izkoristiti. V skupino prihaja sama; je zelo aktivna, včasih s svojo gostobesednostjo in spuščanjem v podrobnosti zbuja pri ostalih članih nejevoljo in dolgočasje, a je ne prekinjajo.

Mihaela, upokojena kuharica pri 85-tih, je prišla v dom pred dvema letoma zaradi telesne oslabelosti. Zadnja leta je živela sama v svoji hiši. Nezakonski sin ji je umrl po vojni, skrbela pa je za sestrine otroke — sirote, jih izšolala in ima zdaj redne stike z njimi. Najraje se zadržuje v svoji sobi, rešuje križanke, prebira revije. Udeležuje se le skrbno izbranih prireditev, npr. predavanj. Do razmer v domu ima kritičen odnos, zna zagovarjati svoje pravice in tudi pove, s čim se ne strinja. Na skupino prihaja sama, a ne preveč redno, le kadar »se dobro počuti«. V skupini jo zanimajo aktualne teme v zvezi z domom pa dogodki, ki jih spremlja na TV. V nasprotju z ostalimi veliko govori o sedanjosti in prihodnosti. Je prijetna pripovedovalka, ves čas pa ohranja neko distanco.

Marko je star 54 let, v dom je prišel pred štirimi leti, ker je za svojo skrbnico, starejšo upokojenko, postal preveliko breme. Starši so mu kmalu umrli, zanj so skrbeli daljni sorodniki. Kot otrok je prebolel meningitis, ostal slep na eno oko in duševno manj razvit. Končal je štiri razrede OŠ, več ni zmogel. Bolj kot delo na kmetiji ga je veselilo branje, petje in kramljanje z domačimi, pozneje s skrbnico, ki jo veliko omenja. V dom se je bal priti, mislil je, da bo moral zaslužiti za hrano in stanovanje. Zdaj se je privadil, veliko mu pomenijo sprehodi, skupinske dejavnosti in prireditve. Stanovalci so ga kljub drugačnosti dobro sprejeli. V skupino je prišel nepovabljen, a ga nekako nisva znali odsloviti. Pozneje se je izkazalo, da je kljub najinim pomislekom pomemben član skupine, saj prinaša stvari, o katerih sicer morda ne bi govorili (npr.: »Če se bom preveč pritoževal, me lahko ven postavijo.«)

Marta, 82-letna gospodinja, je prišla v dom pred enim letom zaradi telesnih težav, ki jo spremljajo že dvajset let. Njena bolezen je tudi

njena osnovna preokupacija — pozna jo do potankosti, preskuša najrazličnejša zdravila in metode zdravljenja. Ima visoke zahteve o standardu v domu in zase pravi, da je bila vajena živeti kot gospa. Težko sprejme svoj položaj, bolezen in starost kot dejstvo, ki ga ni mogoče spremeniti. V skupino je prinesla precej živahnosti, vendar je postala po nekaj tednih prihajanja zelo veliko odsotna; s hčerko je bila na morju, v zdraviliščih, na vikendu. V zadnjem času je z odsotnostjo izražala tudi nezadovoljstvo s sosedo v sobi poleg njene.

PRVO SREČANJE

Prišlo je devet stanovalcev, od tega eden, ki ni bil vabljen. Dva sta vstopila šele skupaj z nama. Nekaj časa je še trajal klepet o vremenu, nato je nekdo vprašal, kdo bo še prišel. Povedali sva za tiste, ki sva jih povabili, in čez nekaj časa ponovili, kar sva povedali že ob individualnih razgovorih. Dodali sva še to, da misliva, da je dobro, da smo tukaj skupaj, da je lažje, če se ljudje pogovarjamo med seboj — o čemerkoli, kar se zdi komu pomembno, in da vsak gotovo nekaj prinaša v to skupino.

Po krajši tišini Ivica pravi: »Spet čakamo, kot na drugih skupinah, da bosta vedve kaj povedali.«

Terapevtka: »Medve sva že... Se tukaj vsi poznamo?«

Vida pove, da pozna samo štiri, in vpraša ostale v krogu, kako jim je ime in od kod so doma. Na koncu se predstavi sama in pove, da težko govori zaradi kapi.

Valentina: »Jaz pa vas skoraj ne vidim; vsak dan mi daje vedeti, da ne vidim,« in nadaljuje svojo zgodbo. Konča, da človek lažje prenaša bolečino, če vidi bolj bolne od sebe, in doda: »Kdor je dosti hudega skusil v življenju, mu ni težko biti v domu.«

Marko, ki je prišel nepovabljen in je precej izstopajočega videza: »Bal sem se, da se bodo tukaj norčevali iz mene.«

Ivanka, negujoče: »Saj vas spoštujemo, Marko.«

Slavko, ki tudi slabo vidi: »Voljo je treba imeti, brez volje ni nič, eni pa samo stokajo.«

Terapevtka: »Kje se pa voljo dobi?«

Ivica: »To je v človeku, mislim, prirojeno. Človek več prenese, kot bi mislili.« Potem govori o času, ko je negovala moža. Vsi so ji govorili, naj bi šel raje v dom, pa ni hotel. Konča, da je človek v resnici bolj močan, kot je videti.

Breda asociira na taborišče med vojno. Spominja se Poljakinje, ki jo je vso noč klicala, naj jo prime za roko. Ko je zjutraj to storila, je lahko umrla. Pripoved izzveni v vprašanje, kako je umreti v domu. Je lažje, če je človek veren ali če je pripravljen; ali sploh je kdaj lažje?

Na istem srečanju se je razvila tudi tema o živalih, ki so jih pustili doma. Pripoved o njihovi zvestobi, navezanosti, zaupanju in prijateljstvu na simbolen način govori o človekovih čustvenih potrebah.

Ob koncu dva člana skupine ugotovita, da je ura minila. Izjave ob razhajanju: »Koliko misli in želja je tukaj!« »In spominov!« »Od spominov živimo.«

Zadnja izjava je pravzaprav del odgovora na vprašanje, ki sva si ga zastavili po nekaj srečanjih, namreč, zakaj se nekatere teme tako ponavljajo, čeprav so boleče. V skupini sva dobili odgovor: »Takrat smo v nekaj verjeli, takrat smo imeli upanje.« Upanje in želja sta temi, o katerih redko govorijo, a se mi morda prav zato zdita toliko bolj dragoceni.

NAJPOGOSTEJŠE TEME

Pravzaprav ne vem, o čem se še nismo pogovarjali, ob čem vse smo se smejali ali bili žalostni. Vendar pa so se v treh letih izluščile nekatere teme, ki se bolj ali manj redno ponavljajo.

Ena od njih je prav gotovo smrt, ki smo jo na superviziji poimenovali kar »trinajsti član«, saj je, lahko bi rekli, v tej starostni dobi nekako bolj prisotna kot prej. Ob smrti znanca iz domače vasi, sostanovalca iz prvega nadstropja, sorodnika ali enega od članov, se v skupini neizogibno pojavljajo še mnoge druge smrti iz njihovega življenja, do tiste zadnje, lastne.

Različni toni, v katerih se pogovarjajo o smrti, so naju v začetku presenečali, saj nihajo od težkih (»Zmeraj manj nas je.« — »Ne morem pogledati tiste fotografije, samo jaz sem še živa na njej.« — »Nič drugega nam ne preostane kot čakati na smrt.«) do lahkotnih, celo humornih, ki jih spremlja smeh — npr. o tem, kako želijo biti pokopani in kdo bo poskrbel za pogreb (»Sem vse naročila sosedi, hčerka tako ali tako ne bo vedela, kje se je glava drži.« — »Jaz imam že zlikano obleko,

nočem, da me opravljajo kot tisto Z. iz naše vasi.« — »Najbolje, da greš zvečer zdrav spat, zjutraj se pa mrtev zbudiš.«).

Nekajkrat so tudi omenili, »kako smo se včasih s strahom pogovarjali o smrti, morda zato, ker smo bili mlajši«.

Tema, ki jih prav tako okupira, morda še bolj, pa je bolezen (»ki te priklene na posteljo«) in z njo povezano trpljenje in odvisnost od drugih ljudi ter izguba intimnosti.

V tem kontekstu se dostikrat dotaknejo tudi vprašanja evtanazije. Razmišljanje ene od članic: »Takšno življenje ni vredno človeka! Če bi me zdajle nekdo vprašal, ali naj mi pomagajo umreti, bi rekla ja. Ampak nisem prepričana, če bom takrat tudi tako hotela; najbrž bo kar tako, kakor nam je namenjeno.«

Skozi razgovore o odnosih stari-mladi sprejemava sporočila o tem, kako naju doživljajo. Skoraj vsi so več kot dvakrat starejši od naju. Poleg stereotipa, da »tisti, ki ni doživel, ne more razumeti«, sva bili v različnih srečanjih »naraščaj«, »mladina«, »učitelj«, »mama«.

Kadar govorijo o otrocih in vzgoji, bolj kot o svojih otrocih govorijo o lastnem otroštvu ali pa o vnukih.

Ob pogovoru o tem, kaj so v življenju delali, s čim vse je bilo izpolnjeno njihovo življenje, je poleg vedrine in ponosa včasih čutiti tudi boleč razkorak med željo in zmožnostjo.

Tema, ki se tudi navezuje na izgubo, se izrazi tako: »Kaj vse smo pustili doma« (moja muca, moj vrt, moje slike, moja miza, moja njiva...).

Pogosta in hudo občutljiva tema so razmere v hiši, ki kažejo na stopnjo kvalitete življenja: kolikšna je njihova možnost svobodne izbire, njihova samostojnost, vstopanje v odnose z drugimi, kako (in ali sploh) ocenjujejo ravnanje osebja, prehrano, fizično okolje, pa tudi odprtost hiše v širše okolje.

Pogosteje kot konkretno oceno hiše (ocene stanovalcev so: zdravilišče, bolnica, hotel, zapor, zadnja postaja, popravni dom, počitniški dom) je slišati: »Najlepše je doma, ampak dobro je, da ima človek kam iti, ko ne zmore več sam in če nima nikogar!«

Ne prav pogosto, pač pa pomembno se mi zdi vprašanje o smislu naše skupine, ki smo se ga dotaknili po nekajkratnem slabem obisku. Trije komentarji na terapevtkino pripombo, da se verjetno kdaj pa kdaj komu pač ne da priti: »Saj človek res pomisli, kakšno zapravljanje časa — takole sedeti brez dela!« — »Tukaj lahko vsaj nekaj poveš, ne da bi te kdo prekinil.« — »Saj moramo priti, ko nas pa tako prijazno povabite.«

Zadnja izjava sproža vprašanje, kolikšna prisila je lahko pravzaprav za koga čisto navadno prijazno povabilo; in naprej, koliko je lahko pretirana prijaznost oblika manipulacije.

138. SREČANJE

Predstavila bom srečanje, na katerem je bilo čutiti mavrico občutij: od strahu, jeze, žalosti do hrepenenja, upanja.

Prisotnih je pet članov in ena od terapevtk. Ko ugotavljamo, kdo manjka in zakaj, Eva pojasnjuje odsotnost svoje sosede:

»Gospe J. ne bo — pri možu je, hudo je bolan. Že par dni se nič ne izboljša niti ne poslabša. Ne je, ne pije, ne govori — kot da je že umrl, samo srce mu še bije.«

Ana: »Najhuje je, če se človek muči na postelji, pa ne more umreti.«

Eva: »Ampak njegovi bližnji tudi trpijo, ko mu ne morejo pomagati. V nekaterih državah je dovoljena evtanazija — človeku pomagajo umret. Ampak pri nas ni dovoljeno; če bi cerkev to prepovedovala, bi še razumela, ampak država... saj zdravniki menda vedo, kako ljudje trpijo.«

Nadaljuje o tem, kako je umrla njena mama, njen mož, in potem o lastni smrti:

»Včasih me je strah, da tudi jaz ne bom mogla umreti, ko imam zdravo srce. Padem pa večkrat; če bi le lahko tako padla, da bi kar umrla!«

Sledi dialog med Marijo in Ano o skupnem znancu iz njune vasi, katerega epileptične napade opisujeta nadvse dramatično. Marko je videti vznemirjen, Slavko izraža odpor, Eva pa pravi, da je to nekaj drugega, da ona pada zaradi težav s koleni.

Čez čas nadaljuje: »Tukaj /v domu/ izpolnijo zadnjo željo. Ena gospa si je za stoletnico zaželela torto, druga pa vožnjo s kočijo po mestu.«

Marija: »Kaj je lahko torto jedla, če je bila tako bolna?«

Čutiti je zadrego; pripomnim: »Kaj niso bile to želje za rojstni dan?«

Eva: »Oh, saj res, kako sem neumna!« Ostali se nasmihajo.

Vprašam: »Kakšne so pa vaše želje?«

Marija: »Jaz si ne želim ničesar več!«

Eva: »Oh, jaz imam pa kar več želja. Da bi bila moja otroka bližje, da bi imeli več stikov; hčerka mi sicer pošilja dolga tipkana pisma, ampak redka. Sinu pošljem pa kar dopisnice z mojim naslovom, ko ima tako malo časa.«

Marko: »Jaz bi pa rad, da bi Francka (njegova skrbnica) večkrat prišla gledat, kaj delam iz gline in kako naš pevski zbor poje.«

Eva: »Je poročena ali živi sama?«

Marko: »Vdova je. Ji pišem za Božič in Veliko noč in ona meni tudi.«

Čez čas se spet oglasi Eva: »Še nekaj si želim, bom kar povedala, čeprav se bo komu čudno slišalo. Želim si, da bi se mi še enkrat zgodilo, da bi se zaljubila.«

Marija in Ana se glasno zasmejeta.

Terapevtka: »Kako pa je z ljubeznijo v starejših letih?«

Marija: »Trapasto.«

Ana: »Meni se zdi, da po vseh letih, ko si poročen in daš vse sorte skoz — da je to kar malo čudna želja.«

Eva: »Saj nisem mislila, da bi se poročila in živela s kom. Samo tisti občutek si želim, ko se zjutraj zbudiš, pa te obide misel na tisto osebo — in dan je lepši.«

Marija in Ana zmajujeta z glavo, Slavko se nasmiha, a kljub neverbalni spodbudi ne spregovori.

Nagovorim skupino: »Sem pa že večkrat slišala, da ljubezen ne vpraša za leta in da ljudje kar lažje živijo, če imajo koga ob sebi.«

Slavko: »Ja, to pa drži!«

Ana: »Saj je lepo, če si ljudje tako pomagajo, kot sta si vidva, Slavko; ampak ne verjamem, da bi se meni to zgodilo. Jaz si edino to želim, da bi bila zdrava, da bi lahko spet kmalu obiskala sorodnico, da bi skupaj kam šli.«

Marija: »Tudi jaz bi šla še kdaj domov, k bratu — pa je tako hudo nazaj priti.«

Ana: »Zato pa brat pride večkrat sem.«

Marija: »Ja. V soboto bo spet prišel.«

Ker je čas potekel, sklenem: »Mi se bomo pa v sredo spet videli.«

KOTERAPIJA; SUPERVIZIJA

Skupino sva začeli s sodelavko, s katero tudi sicer veliko sodelujeva, o najinem delu ter o hiši, kjer delava, podobno razmišljava in se o tem tudi veliko pogovarjava. Začeli sva z entuziazmom in vznemirljivim pričakovanjem. Šele pozneje, ob izkušnjah, sva bolj razmišljali o najinem so-vodenju, o dobrih, pa tudi manj dobrih plateh. Med dobre plati štejem zlasti:

- kontinuiranost skupine kljub občasni odsotnosti ene od terapevtk,
- deljeno odgovornost,
- različnost intervencij na skupini,
- možnost izmenjave opažanj o dogajanju v skupini in o posameznih članih.

Med manj prijetne plati pa sodi občasno nestrinjanje ob določeni intervenciji koterapevta, ki pa ga skušava razumeti, razjasniti po skupini ali na superviziji.

Skupina je po slabem letu ostala z eno terapevtko, ko je šla druga na porodniški dopust. Poleg občutka, da zmorem sama, se je čez čas pojavila želja ali potreba deliti to, kar se dogaja v skupini, še s kom. Naenkrat sem po skupini ostala sama s svojimi mislimi. Pojavilo se je vprašanje: Koliko (če sploh) deliti dogajanje v skupini z osebjem? Ob zavedanju, da je propustnost meja skupine zelo pomembna, so se pojavljale tudi dileme. Koliko povedati o kom, da bo slika popolnejša in razumevanje večje, in koliko ga/jo moram zavarovati (zaupnost)? Koliko so meje in ovire, ki jih čutim okrog skupine, moje notranje meje in ovire?

Moje doživljanje skupine se je po dveh letih spet spremenilo, ko sem začela novo skupino zunaj hiše, kjer sem zaposlena. Zdelo se mi je, da je skupina zrela, samostojna in ne potrebuje več toliko pozornosti. Delno to seveda drži, ni pa naključje, da sem to začutila ravno takrat — kot da tisto, kar po naši predstavi potrebujejo oni, potrebujemo pravzaprav sami.

In kakšni so cilji? Ko sva začeli skupino, sva videli cilj v možnosti, da se ljudje v miru pogovarjajo in poslušajo drug drugega. Ta cilj seveda ostaja, drugačna so le najina pričakovanja o vsebini pogovorov. Veliko bolj jasno vidiva tudi svojo vlogo v skupini. Med nami so desetletja, ki nedvomno vplivajo na medsebojno doživljanje. Ob tem, da naju lahko doživljajo kot hčeri ali vnukinji, sva vendarle tudi del osebja, ki tako ali drugače vpliva na življenje v hiši. Veliko vprašanj v zvezi s tem naju ne vznemirja več toliko, kot so naju v začetku.

Vprašanje, h kateremu se na supervizijah nenehno vračamo, pa je:

Zakaj imava to skupino? Čemu delava nekaj, kar od naju pravzaprav nihče ne zahteva, verjetno tudi ne pričakuje, in kar konec koncev v instituciji, ki se nenehno ukvarja s pomanjkanjem osebja za osnovno oskrbo, tudi ni posebno cenjeno?

Zakaj vztrajava pri dodatnem delu, in zakaj sploh delava v domu, v nenehnem soočanju s smrtjo, v resničnosti, ki je težka, v klimi, ki je veliko bolj naklonjena »konkretnemu« delu, ki prinaša »konkreten« zaslužek?

In vendar ostaja neko zadoščenje, zadovoljstvo ob tem, kar omogočava. Ponujava možnost (skupino), da se ljudje srečajo in govorijo o stvareh, ki se jim zdijo pomembne. Prizadevava si razvijati vzdušje, v katerem je mogoče govoriti o čemerkoli in je mogoče tudi molčati.

Kar nastaja med nami, ima svojo vrednost — tudi zame. Moje delo se mi zdi vrednejše, če lahko delam z ljudmi v skupini in jih spoznavam tudi prek odnosov, ki nastajajo in se razvijajo med njimi.

SKLEP

V življenju skupine so se menjavala obdobja »zatišja« in zelo intenzivnega dogajanja; s tem so bila povezana najina obdobja malodušja in obdobja vznemirljivega zanimanja.

Spominjam se srečanj, ko sva po uri obsedeli in se spraševali o smiselnosti najinega dela in o tem, kaj skupina pravzaprav pomeni tem ljudem in kaj pomeni nama.

Spominjam pa se tudi srečanj, ki so, polna čustev, za dobršen čas razblinila dvome.

Starejši ljudje so osamljeni — tudi v domu, med množico ljudi.

Velikokrat sem se spraševala, ali je lahko dom kot institucija — mesto, kjer je človek lahko svoboden in sprejet tak, kot je, in ne zavrnjen zato, ker ni, kar naj bi bil.

In ker vsak institucionalni red lahko uklene človeka v predpisane stereotipe, naj bi kultura skupinskega dela pomagala k večji svobodi in spontanosti.

Skupina naj bi ublažila vpliv institucije in razvijala zanj in za drugega koristno svobodo vsakodnevnega življenja.

Vsak naj bi našel v skupini oporo zase, hkrati pa čutil, da je kljub tegobam starosti sposoben tudi dajati drugim.

V skupini, tej »miniaturi življenja«, morda lahko to spoznanje prinaša dragoceno izkušnjo, pa čeprav se življenje izteka.

Literatura

E. W. Busse, D. G. Blazer (1989), *Geriatric Psychiatry*. Washington: Am. Psychiatric Press.

A. Grom (1992), Mala pogovorna skupina. *Zbornik Društva delovnih terapevtov Slovenije*, Izlake.

A. Čuk (1994), Advantages and potential hazards of co-therapy approach in group psychotherapy. The Ljubljana DC in Group Analysis (neobjavljeno).

J. Kostnapfel (1983), Psihoterapija starih. *Zbornik radova*. Bled: 4. kongres psihoterapevtov Jugoslavije.

W. A. Myers (1984), *Dynamic Therapy of the Older Patient*. New York and London: Jason Aronson.

H. Požarnik (1981), *Umetnost staranja*. Ljubljana: CZ.

V. Rejec (1989), *Vpliv suportivne psihoterapije na samospoštovanje med adaptacijo na dom starejših občanov*. Zagreb: MF (magistrska naloga).

S. Tross, E. J. Blum (1989), A review of group therapy with the older adult: Practice and research. V: W. B. MacLennan, S. Saul, B. M. Weiner (ur.), *Group Psychotherapies for the Elderly. Druga izdaja*. Madison: AGPA (3-29).

M. Tomori (1990), Psihologija telesa. Ljubljana: CMZ (predavanje za delovne terapevte).

Boža Napret

NEODVISNO ŽIVLJENJE

Da bi človek ustvarjal popolna dela, ni treba, da bi bil popolen. Pogosto dajejo našemu delovanju intenziteto in napetost prav naše pomanjkljivosti in nezadostnosti. Mnogi umetniki in znanstveniki, ki so ustvarili pomembna dela, so bili kot osebnosti vse prej kot popolni in jasni. Ampak prav trpljenje zaradi svoje nepopolnosti lahko človeka motivira, da ustvari dela, ki uresničujejo tisto, česar osebno ne more doseči. Mnogi so ravno zaradi občutka nepopolnosti pripravljeni narediti kaj za soljudi.

J. Willi

1

Izhodišče in oporo za tole pisanje sem našla v delu *Drama je biti otrok* avtorice Alice Miller; knjiga je izšla leta 1992 pri Založbi Tangram v Ljubljani. Vse uporabljene navedbe pa sem povzela iz eseja o tej knjigi, ki sta ga napisala M. Možina in B. Stritih ter nosi naslov: »Narcizem kot metafora o drami individuacije nadarjenih, pridnih in ubogljivih ljudi v zahodni kulturi«. Kako lahko ta proces še drugače poteka, bom skušala prikazati z lastnim primerom.

V tem prostoru in v tem času mi potek življenja določajo tri lastnosti: ženski spol, ena izmed številnih vrst napredujočega mišičnega obolenja in duh. Po pomembnosti v mojem vsakdanu ima druga odločno prednost. Tako je zaradi mojega obolenja mama takoj po porodniškem dopustu pustila službo, misleč, da se bo vrnila na delo, takoj ko bo z menoj bolje. Tega sklepa ni mogla nikoli uresničiti, saj z menoj ni bilo nič »bolje«. Vse predšolsko otroštvo je bila tako samo moja. Ob njeni stalni navzočnosti sem se seznanila z njeno lepoto, negotovostjo, užitkom, obupom in vedrostjo. Oče, ki je veliko delal in edini prinašal denar, mi je pomenil odgovornost, trdnost, varnost in zanesljivost. Ko smo bili skupaj, sem se učila bližine, ki je pomenila dom in je bila drugačna od bližine sorodnikov, sosedov in vrstnikov. Tako sem postala ena tistih, ki dolga leta idealizirajo svoje otroštvo. Dokler nisem zmogla spominjanja, ki ima za posledico predelavo lastne resničnosti, sem se namreč spominjala sebe le kot sproščeno domiselne, živahno klepetave »mamine princeske« v središču pozornosti.

Že zelo zgodaj pa sem spoznala tudi občutja bolečine, samote, zapuščenosti, nemoči in strahu; poleg raznih drugih bolnišnic mi je ta občutja med prvimi omogočila Ortopedska bolnišnica v Valdoltri, pozneje pa tudi druge ustanove. Tako se mi je dolga leta v odgovor na ta občutja vedno znova porajala želja, da bi bila že odrasla in bi lahko sama odločala, kaj bodo počeli z menoj. Pacient sem bila ne le zaradi številnih mišičnih preiskav in poskusov, da bi me ozdravili, temveč tudi zaradi na splošno rahlega zdravja, ki se je najbolj kazalo v pogostih bronhitisih in pljučnicah. Oslabelo mišičje mi ne dopušča niti zadostne predihanosti niti samostojnega izkašljevanja, zato sem se večkrat dušila, kar me je seznanilo z belo svetlobo. Tudi osnovnošolski program naj bi obiskovala v imenovani bolnišnici, a se je že v treh mesecih prvega razreda pokazalo, da to ni mogoče; zaradi mojega duševnega in telesnega trpljenja sta me morala starša namreč odpeljati domov. Potem me je mama, čeprav le gospodinja, pripravila za izpit ob polletju in ob koncu šolskega leta, s katerima so v bolnišnici ocenili, da sem opravila prvi razred.

Med svojim osmim in šestnajstim letom sem živela v kamniškem Zavodu za usposabljanje invalidne mladine; odtrgana od domačega

okolja sem pri desetih letih dobila sestro, ki je zdrava. Oboje je imelo močan vpliv pri mojem pogledu na telo in pri oblikovanju odnosa do sebe. Notranja tehtnica se mi je takrat pričela prevešati v korist tistih, ki me vidijo kot bolezen. Že ves čas namreč ne zmorem drugega kot nekaj drobnih in zato malo pomembnih opravil. Te naredim z desno roko, potem ko mi jo namestijo v zame ugoden položaj: lahko se hranim (hrana mora biti v čim manjših koščkih), ko mi postrežejo na primerno razdaljo in višino ter dajo pribor v roko; s primerne višine in razdalje lahko dvignem plastičen kozarec, v katerem je manj kot deciliter tekočine; kadim, vendar si cigarete ne morem vzeti in prižgati sama; zobe si zadnja štiri leta umivam le še z električno krtačko, ki je seveda ne vzamem in poženem sama; se po navdihu ličim, vendar morajo biti ličila že odprta; telefoniram s pomočjo aparata z dupleksom, ki to omogoča brez dviga slušalke; listam po knjigi — najraje po taki, ki je že zelo »utrujena« ali vezana tako, da se ne zapira sama; in pišem, vendar le še na osebni računalnik. Zadnje tri stvari počnem s pomočjo navadnega svinčnika, ki ima na drugem koncu radirko. Seveda moram tudi tega najprej dobiti v roko: telefonski klic sprejmem s pritiskom na ustrezno tipko in prav tako tudi kličem; liste v knjigi obračam z zadnjim koncem svinčnika; in pišem tako, da z njim pritiskam na tipko za tipko.

V tistem obdobju sem pridobila tudi hude deformacije; te so moje telo močno oddaljile od običajnega adolescentnega, ki v naši kulturi velja za edino pravilno in predstavlja »lepo žensko«. Obolenje je zahtevalo toliko pozornosti (in seveda je še vedno tako), da so »odrasli« le redko opazili na meni še kaj drugega. Kot dokaz, da sem vredna pozornosti tudi iz drugih razlogov, sem jim lep čas goreče dopovedovala, da »imam veliko zdravih prijateljev in znancev, s katerimi se veliko zabavam in doživim marsikaj zanimivega«. Zaradi telesnega stanja, ki ne zadosti niti enemu izmed kriterijev, ki veljajo za zaželene, pa me je večina »negujočih« in »skrbečih« še naprej doživljala le kot nebogljeno, nemočno, nehvaležno, jezikavo, nepotrpežljivo, nesramno... bitje. Kadar so mi priznavali tudi »obdarjenost z inteligenco«, pa so me najpogosteje videli kot nedorastlo ali nedoletno. Tudi »bister otrok« ne more skrbeti sam zase, kajne? Temu v prid je govorilo tudi to, so mi utemeljevali, da ne zmorem niti ene stvari, s katero bi si lahko »služila kruh kot večina ljudi«.

Ljudje so mi takrat pomenili vse. Upoštevanje njihovega mnenja mi tako ni dopuščalo, da bi komu potožila o navzkrižju med željo in možnostjo, v katerega sem se ujela in zaradi česar sem zelo trpela. Tako mišljenje o meni pa je imelo za posledico tudi to, da so me kot breme doživljali najprej starši, po odhodu iz Zavoda pa tudi socialni delavci, ki niso vedeli, kam in kaj z menoj. Spoznanje, da me pravzaprav nihče ne mara »za svojo«, pa je bilo naravnost kruto, in življenje sem razumela kot eno samo zaporedje zapuščanj.

K sreči sem takrat vzpostavila stik s predstavniki Društva mišično obolelih Slovenije, kar je odločilno vplivalo na nadaljnji potek mojega življenja. Tako sem z njihovim posredovanjem najprej odšla v Fojnico pri Sarajevu, kjer sem bila za nedoločen čas sprejeta v Specialno bolnišnico za mišična obolenja. Po dveh letih, ko mi je bilo dvajset in pol, sem se vrnila z mnogimi lepimi izkušnjami in s končanim osmim razredom, česar v kamniškem Zavodu nisem mogla doseči. Potem sem se lahko nastanila in ustalila na prvem (žal še vedno edinem) slovenskem Oddelku za mlajše invalide, ki je na pobudo našega Društva nastal s takrat zgrajenim Domom starejših občanov Ljubljana Bežigrad.

Spočetka sem se na Oddelku spraševala, kakšen smisel neki ima skrb in z njo povezani, neštetokrat mi očitani stroški, ki jih ima družba z menoj? Sprva sem svojo zavrženost še lahko tolažila s knjigami, saj sem imela srečo, da mi je vedno prišla v roke prava in ob pravem času. Poleg tega pa sem imela oporo še v prepričanju, da bi bila družina, ustvarjena z visokoraslim, skladno raščenim fantom, ki bi poleg resnobno vedrega vedenja imel še kanček odgovornosti in smisla za organizacijo, tisto najboljše, kar se mi sploh lahko zgodi. Predstavljala sem si, da bi živela v velikem stanovanju (ali pa v hiši) in bi imela toliko denarja, da bi lahko z njim »pokrivala« vse svoje pomanjkljivosti; poleg gospodinje bi namreč plačevala tudi negovalko, ki bi skrbela za otroka in zame. Ves čas mi je bilo jasno, da mož nima časa za početje teh stvari, ničesar pa nisem vedela o tem, kako bi prišla do potrebnega denarja.

Namesto izpolnitve pa sem znova in znova odkrivala, da si s temi »božanstvi« lahko privoščim le zabavo, neobvezna srečanja ob poslušanju njihovih doživetij in ob pogovorih na njihove teme. Marsikdaj so tem odkritjem sledili trenutki, ko sem si čisto iskreno želela le še umreti. Po ugotovitvi, da tudi smrti ne bo, ko bom sama hotela, in ko tudi branje knjig ni več zaleglo, sem si želela vrnitve špartanskega sistema, ki bi pretrgal ta absurd, ter začela prisegati na pravico do evtanazije. Odnehala pa nisem, dokler nisem razvozlala svojega Narcisa in Ojdipa; ženske sem namreč bolj ali manj omalovaževala, moške pa brezpogojno oboževala.

Kot merilo za svoja hotenja sem imela tiste sostanovalke na Oddelku, katerih telo je bilo približno enakega videza kot moje, ki so bile pri približno toliko fizičnih močeh kot jaz, pa so bile kljub temu uspešne kot ženske. Pa se mi tudi ta »ukrep« ni obnesel. Ne znam se namreč vesti kot normalne punce, so me podučili prijatelji in znanci. Namesto da bi bila tiha, skromna in bi se prijazno smehljala, kar naprej nekaj vrtam in sprašujem, imam preoster jezik, preveč razmišljam in analiziram in sploh sem s svojimi pričakovanji neprijetna. Danes te ocene razumem tako, da pač ne obvladam vedenja, ki ga imenujemo »povprečno«, »običajno«, »vsakdanje« ipd. Takrat pa so pomenile, da sem dokončno »pogorela« kot ženska, in nadme se je zgrnila največja in najdlje trajajoča bolečina v mojem življenju.

Zaradi emotivne razbolenosti potem leta nisem zmogla drugega kot beg v racionalizacijo: imela sem se za »državnega otroka«, saj samo država zmore skrbeti za »take primere«; ideal sem videla v normalnem človeku, mero zanj pa v njegovi samostojnosti, in verjela sem v razne koncepte, ki širijo in utrjujejo mišljenje o požrtvovanju in zaslugah posameznikov, skupin in države. V tistem času pa se je zgodilo tudi to, da sem po nekajletnem pregovarjanju predstavnikov našega Društva le pristala na program takrat »usmerjenega izobraževanja«. Kljub izredno slabemu osnovnošolskemu znanju sem v roku in pod rednimi pogoji končala Srednjo naravoslovno šolo v Ljubljani, smer biologija-kemija. Kot študentki Fakultete za dužbene vede pa se mi je lepega dne posvetilo tole: tudi Afričani niso mislili, da ni prav biti črn, dokler jih v to niso prepričali belci. Ko sem spoznala, da je zorni kot posameznikovega duha tisti, ki odloča, ali se bo ta počutil »hendikepiranega« ali ne, sem pričela proces avtorehabilitacije.

Pogosto zastavljeno vprašanje: »Ti je kaj dolgčas?« mi je dolgo delalo preglavice: ko sem bila še majhna, ga sploh nisem razumela; ker pa mi nikoli ni dolgčas, me je v času moje socializacije, normalizacije, integracije in neodvisnosti spravljalo v zadrego, saj sem morala najprej oceniti, kaj želi slišati spraševalec, da ne bo mislil, da sem zaradi invalidnosti segregirana in da živim na obrobju socialnega dogajanja, zaradi česar sem še dodatno prizadeta ali hendikepirana. S spoznanjem, da v zahodni kulturi večina ljudi vse življenje vidi smisel bivanja le v telesnem, pa sem lahko zaživela in počasi pričela razumevati tudi druga, zame prej nesmiselna vprašanja, ki mi jih rade zastavljajo predvsem ženske: »Ti je kaj hudo, ko ne moreš hoditi, plesati, plezati, kolesariti...? Meni se zdi, da bi umrla, če tega ne bi mogla.« In že prav kmalu zvem, da presedijo pred televizorjem več časa kot jaz. Druge me vprašajo: »Se ne počutiš neprijetno, zoprno, ker mora on streči in vse narediti?« Že ob prvem naslednjem srečanju pa mi naveličane in utrujene besno povedo, da imajo dovolj »teh gnilih dedcev, ki niso za nobeno rabo«. »Nisi nič prizadeta, kadar pogleda druge ženske; se prav nič ne bojiš, da te bo zaradi tvojega stanja zapustil?« me zvedavo vprašujejo tretje. In mnoge od njih se počutijo osamljene in zapuščene, kljub prijateljem, ljubimcem in možem, na katere sicer prisegajo. »Zakaj pa še ti nimaš otroka? Saj sedaj je že veliko ›takih‹, ki jih imajo.« Že naslednjič pa mi bodo povedale, »koliko časa, dela in skrbi potrebujejo otroci, če hočeš, da iz njih kaj rata«. O teh stvareh je J. Willi (1985) napisal tole: »Nobene življenjske niti ljubezenske skupnosti ni mogoče vzdrževati na temelju zadovoljevanja potreb. Preveč izčrpavajoče je stalno tehtati, kdo kdaj komu zadovolji več potreb, kdo koga bolj izkorišča, kdo se mora za koga bolj žrtvovati in prilagajati.«

Še do pred kratkim sem tehtala tudi med prednostmi, ki jih imajo stanovalci v tako imenovanih »stanovanjskih skupinah«, in našimi na Oddelku mlajših invalidov. Prva oblika bivanja je namreč v zadnjem desetletju postala zelo aktualna tudi v slovenskem prostoru, saj

je bilo institucionalno varstvo v evropskem merilu ocenjeno kot skrajno neprimerno. Upoštevajoč vse meni znane argumente sem sklenila tehtanje z ugotovitvijo, da ljudje z meni podobnimi fizičnimi zmogljivostmi lahko najbolje realizirajo koncept »neodvisnega življenja« prav na način, ki ga živimo na omenjenem Oddelku.

Naša stalna potreba po fizični pomoči namreč zahteva tudi stalno odnosno relacijo. V vsakdanjem življenju to pomeni, da se z izbiro med tema dvema bivalnima opcijama posameznik odloči tudi za to, ali bo »suženj svojega telesa« ali pa mu bo dal le mesto, ki mu gre. Drugače povedano, če živiš v »stanovanjski skupini«, kjer nego in gospodinjenje opravljajo zlasti prostovoljci (glej V. Flaker: Opis stanovanjskih skupin v Sloveniji, Ljubljana, 1992), lahko z njimi vzpostaviš dve odnosni relaciji: ali se zavzemaš, da si zanje vedno »zanimiv« in je tako »po tvoje«, ali pa se prepustiš skrbi »kroničnih samaritancev« in je »po njihovo«. S tem imam v mislih mikrostrukturo premoči prostovoljcev, ki se tu odraža skozi večno prežanje stanovalca, kdaj bo kdo od pomočnikov »odpovedal« in ne bo pravočasno prišel, ali pa ga sploh ne bo več. Nekako sem gotova, da ta njihova stalna skrb ni mišljena kot del uresničevanja koncepta »neodvisnega življenja«, čeprav jo sami razlagajo kot »življenjsko tveganje«, s katerim se radi postavljajo, saj naj bi odražal njihovo »zrelost« in »odgovornost«. Po mojem mnenju pa si s takim »stilom življenja« prisiljen, da ne počneš drugega, kot da vzdržuješ odnose, ki ti zagotavljajo nego in oskrbo telesa ter vzdrževanje bivalnih prostorov. Opravičilo za vztrajanje v takem odnosu pa najdejo v njegovi »domačnosti«, »sproščenosti« in »neformalnosti«; naj povem, da tudi na Oddelku ne pogrešamo nič od tega, saj nam je to omogočeno s kadrovsko zasedbo, ki dela le pri nas. Poleg neprisilnih odnosov pa imamo tudi zasebnost in samoto, ki jo vsi tako pogrešamo: zagotavljajo nam ju enoposteljne sobe in svetlobna signalna naprava za klic osebja, ki prihaja in se zadrži le po potrebi.

Razlika je torej v kvaliteti odnosov. V »stanovanjski skupini« se ti uravnavajo na osebni ravni, kar od stanovalcev pogosto zahteva neskončne, zanje bolj ali manj (ne)zanimive pogovore. S tem nočem reči, da nimajo drugega dela, saj prav dobro vem, da tako živijo predvsem zato, ker nimajo druge možnosti in ker hočejo kljub temu doseči zadane si cilje; želim pa pokazati, kje vidim težišče njihovega vsakdana. Na Oddelku pa uravnavamo odnose z osebjem v skladu z razmerjem med uporabniki in izvajalci, kar pomeni, da (ne)opravljanje nege in drugih potrebnih del urejamo z rednimi ali sprotnimi pogovori z vodilnimi delavci Doma. Menim, da imamo tako več časa zase in za vsakdanje stvari (študij, zabavo, redno delo, kulturne dogodke in neformalne stike).

Svoje bivanje na Oddelku najenostavneje predstavim tako, da ga primerjam s tistim, ki je običajno za hotele. S tako razlago pa pri ljudeh naletim na reakcije, ki jih bom povzela tako: če hotelske usluge (pospravljanje, čiščenje, kuhanje, pranje, postrežbo itd.) uporablja fizično zdrav človek, je to normalno, saj je prišel uživat; da pa svojo negibnost zvedem na isto raven, sem za poslušalca pri priči nenormalna, saj njegov »užitek« in moja »nezmožnost« vendar ne moreta imeti skupnega imenovalca!

Sama pa ne razumem, zakaj ljudem velja za bolj »neodvisnega«, kdor živi v »stanovanjski skupini«, ki veliko svojega časa preživi tako, da bolj ali manj nesrečno gleda v pomivalno korito, polno nepomite posode, v razmetane postelje in v centimeter na debelo prahu po pohištvu; ali se (oboji) ne zavedo, da je ostalo le še malo tistih, ki negujejo in pospravljajo »z ljubeznijo«? Medtem ko se ves svet otepa gospodinjenja, ga imajo nekateri med nami še vedno za vrhunec »neodvisnosti«. Osebno se mi zdi neumno izgorevati v hrepenenju po »nedosegljivem« pometanju, likanju, kuhanju, ko pa lahko to brez najmanjšega fizičnega napora naredi nekdo, ki si bo tako zagotovil socialno varnost. Tudi ne razumem, zakaj bi bila bolj »neodvisna«, če bi namesto dveh toplih obrokov na Oddelku dan za dnem jedla tistega, ki ga dostavljajo iz »matične ustanove« ali pa pojem v neki, navadno dogovorjeni restavraciji, v kateri mi račune potem mesečno poravna »matična ustanova« ali Center za socialno delo iz kraja stalnega prebivališča. Ob vsem tem se sprašujem, kje ljudje vidijo tisto »boljše«, ki je vredno tolike njihove zavzetosti? Tudi sama sem namreč pogost gost restavracij, vendar tistih, ki so mi všeč in kadar sama hočem; res je tudi, da si marsikdaj zaželim pojesti tudi kaj »domačega«, seveda, in to mi

pripravijo prijatelji, ko me obiščejo, ali pa, ko sem njihov gost. Mogoče pa je odločilna razlika med mesečno oskrbnino na eni stran in le stroški na drugi?

Stanovalci »stanovanjskih skupin« naj bi imeli prednost pred nami tudi v tem, da »lahko kadarkoli počno, kar hočejo«. Lari fari. Ne poznam namreč nobene skupine, ki bi lahko kadarkoli počela, kar bi hotela. To velja tudi za tiste, ki žive v najbolj »normalnih«, »neodvisnih«, »vsakdanjih« okoljih, če hočejo (ob)veljati za »socializirane« in »integrirane«. Če pa so s takimi izjavami mišljeni (ne)dovoljeni obiski, naj povem, da jih imamo na Oddelku, kadar hočemo, le da na recepciji Doma oddajo osebno izkaznico, kadar ostanejo čez noč; kot v hotelu.

Ko sem se dodobra naužila opisanih (ne)smislov, sem dobila vpogled v globlji pomen življenja in smrti. Tako kot jaz se tudi drugi učijo prek tistega, kar sploh lahko velja za problem pozameznika: od (ne)pomembnosti, grdote, lepote, (ne)zmožnosti do bogastva in revnosti v vseh oblikah. Strokovnjaki temu rečejo stigma(tizacija). Še vedno nisem »lepa princesa«, ki bi jo premožni vitez kljub njeni »šibkosti« (morda pa prav zaradi nje?) neubranljivo ljubil, pa se danes vendarle ne počutim več »prikrajšana kot ženska«. Nič več me tudi ne teži »storilnostna nezmožnost« in z njo »obremenjeni« državni proračun; nasprotno, zdi se mi naravnost smešno, ko kljub tolikšni splošni brezposelnosti ljudje še vedno merijo našo doraslost, odraslost, neodvisnost... z ekonomsko samostojnostjo. Danes živim tako in počnem tisto, kar zmorem brez neprestanega naprezanja, da bi za vsako ceno dokazala svojo »enakost« in »enakovrednost« z ostalimi, saj sedaj vem, da neodvisnega življenja v bistvu ni. Ne poznam namreč niti ene oblike življenja na Zemlji, ki bi sama imela vse, kar potrebuje za svoj obstoj.

2

Otroku se že v intrauterinem obdobju vtisnejo tihi, enakomerni zvoki bitja materinega srca, njenega dihanja, vonj njenega telesa, sladkoba njenih prsi, dotik njenih rok in melodija njenega glasu. Znanost je v zadnjih letih s številnimi poskusi dokazala, da je po rojstvu materino naročje tisti »čarobni krog«, v katerem preneha vpliv zunanjih stresov in kjer se vedno znova obnavlja otrokova neustavljiva radovednost. To so jedrna (pra)doživetja harmonije, uravnovešenosti zgodnjega otroštva, ki se za celo življenje ohranijo kot kodirani neverbalni znaki oziroma kot telesni odzivi. Opisani simbolni pomen materinega naročja nikakor ni le mati v dobesednem smislu, temveč zaobseže vso družino kot »socialno maternico«.

Po drugi strani pa se otrok že v prvem letu sreča s številnimi neprijetnimi doživetji in strahovi. To so pradoživetja stresa. S tem v zvezi postaja po prvem letu starosti za otroka vse pomembnejša funkcija očeta. Če je na začetku otrok središče svojega življenja in sveta, ki ga obdaja mati, je oče zunanji obod, do katerega sega otrokov poznani svet. Oče spodbuja drugače kot mati, njegova posebna vloga pa se popolnoma uveljavi šele, ko se otrok uči govoriti. Ko oče enoletnega otroka pohvali, »da je že velik«, s tem podpira njegovo radovednost in ga spodbuja, naj za trenutek zapusti mamino naročje. Pozneje so te vrste pohvale praviloma privlačen ovinek, v katerega oče zavija sporočila o normah, ki vladajo v zunanjem svetu in ki takorekoč pomenijo vstopnico in vabilo v veliki svet. Tudi sama menim, da ima mati naravno bolj odprto pot za posredovanje informacij, ki pomenijo potrjevanje in varovanje življenja, oče pa za posredovanje informacij o zunanjem svetu in preseganju ovir, pa tudi o tem, kako naj se otrok sam postopoma izmakne iz maminega naročja. Če vse to poskuša posredovati otroku mati, se zelo lahko zgodi, da jo enkrat doživlja, kot da ga priklepa nase, drugič pa, kot da ga odganja. To je temeljna dvojna vez, ki lahko vzbudi otrokovo ustvarjalnost k manipulativnemu odgovoru, tj., otrok poskuša manipulirati mater in izsiliti ravno tisto, česar v tistem trenutku ni pripravljena dati. Tako nastajajo vedenjski vzorci, ki jih hkrati zakriva slepa pega, ker ostajajo nedostopni za besedno refleksijo.

Naslednji razvojni korak je, da se v družini razvija določena strategija zagotavljanja varnosti (pogosto v smislu razvajanja in nadzora hkrati) pred nejasnimi strahovi, hkrati pa otrok v svoji zavarovanosti postaja objesten in dvoličen, to pa zbuja še več strahu. Starši in otrok postajajo sužnji sistema, ki je iracionalen in se lahko razvija le v smeri »vedno več

istega«. Samo če dobi priložnost biti otrok z vsem, kar k otroštvu sodi (odvisnost, pripadnost, nemoč, identifikacija z odnosnimi osebami), se ustvari možnost, da pozneje mladenič ali dekle najdeta besede in spregovorita, česa je bilo v njegovem ali njenem življenju preveč (oboževanja) in česa ni bilo (osnovnega učenja, na katerega bi potem lahko oprl življenjske navade). Otrok, ki ga starši obožujejo kot smisel svojega življenja, ne pa kot otroka, in tudi ne ravnajo z njim kot z otrokom, ne more oziroma ne sme odrasti.

Mislim, da je poseben problem to, da otroku ni dopuščeno in si ne more dopustiti doživeti bolečine. V okviru primarnega odnosnega sistema se namreč razvije določena samoumevnost kot del tradicije tega sistema. Ena od značilnosti te samoumevnosti je med drugim ta, da vsi skrbijo za to, da bi oboževanega otroka obvarovali pred neuspehi. Tak otrok konstruira svet bistveno drugače kot drugi ljudje, hkrati pa pri njem ostaja že omenjena vrzel v besednem opisu lastnega doživljanja in vedenja. Tako vzdušje so ugodna tla za razvoj tistega, kar navadno imenujemo narcisizem.

Narcizem kot »pretirano osredotočanje psihičnega interes nase« (J. Willi) je metafora za nekaj, kar se kot bršljan prepleta po zelo velikem mentalnem sistemu. Ta sistem vključuje podsisteme, kot so delo, prosti čas, mesta, partnerstvo in družina, čas in prostor, namenjen iskanju samega sebe oziroma samouresničitvi. Ob prehodu v novo tisočletje se na tem področju odvija drama celotnega sistema zahodne kulture, ki se spopada z vprašanjem možnosti preživetja in daljne evolucije. Takoj ko ga razumemo kot pojav, ki se tiče vseh nas, postane podobno kot ekologija naš skupen problem. Narcizem namreč ni več deležen opisov le v upodobitvah dekadentnih umetnikov, ampak postaja vse bolj pomemben tudi kot možnost ali nemožnost medsebojnega razumevanja med ljudmi v kulturno najbolj razvitih državah današnjega sveta, in je prav zato enako pomemben kot vprašanje ekološke onesnaženosti ali atomske nevarnosti.

V zadnjih desetih letih se vse bolj kaže, kako utemeljena je domneva, da je ravno problem narcisizma pomemben vmesni člen med somatskimi boleznimi in psihosocialnimi težavami. To pomeni, da bomo na problematiko narcisizma naleteli tudi pri proučevanju številnih modernih bolezni, ki se pojavljajo kot skrb zbujajoče epidemije: srčni infarkt, motnje v delovanju imunskega sistema, rak itn. Pojavi, ki jih sodobni avtorji označujejo s to besedo, so posledica številnih sprememb v mišljenju in vedenju ljudi v preteklih stoletjih in so lahko odskočna deska k novim možnostim samouresničitve človeka, s tem pa k novi ekološki zavesti zahodne kulture.

Narcizem ni le problem, temveč tudi gorivo, eksplozivni, pa tudi ustvarjalni vzorec zahodne kulture. Govoriti o narcisizmu pomeni usmeriti pozornost na tista področja našega življenja in kulture, kjer eksaktni, trdi (pozitivistični) znanosti gotovo drsi in je nevarno, da si bo pri padcu razbila svojo trdno, linijsko, kavzalno logiko. Tako pridemo do paradoksa, da je na tem področju bolj točna netočnost in bolj netočna točnost. V knjigi *Kultura narcisizma* (1986) C. Lasch pokaže, da z zanemarjanjem psihološke razsežnosti avtorji spregledajo pomembne spremembe oziroma pojave, ki odražajo to, »da se naša kultura kot celota giblje v smeri narcisizma«. Ti pojavi so: birokracija, pomembnost, ki jo ima *image*, širjenje terapevtskih ideologij, racionalizacija notranjega življenja, kult potrošnje, spremembe v družinskem življenju in v vzorcih socializacije. V vsakdanjem življenju pa se vse pogosteje pojavljajo: »odvisnost od nesebične topline drugih, povezana s strahom pred odvisnostjo, občutek notranje praznine, neizmeren izrinjeni bes in nezadovoljna oralna potreba..., lažen samouvid, preračunano zapeljevanje, nervozni, samoobtožujoči humor..., močan strah pred starostjo in smrtjo, spremenjen občutek za čas, obsedenost s slavnimi osebnostmi, strah pred tekmovanjem, izginjanje duha razigranosti, poslabšani odnosi med moškimi in ženskami« (Lasch). Strinjam se z Laschem, da narcisizem ne more biti več le metafora za sebičnost. Potrošniška družba je namreč neke vrste narcisistični vzorec, ki potrebuje narcisistični karakter in ga spodbuja. To ne pomeni, da po ulicah zahodnega sveta hodijo sami patološko narcisistični ljudje. Bolj gre za to, da ti ljudje oblikujejo vedenjske vzorce, ki v družbi prevladujejo. S. Žižek je takole opisal osrednje značilnosti takega posameznika: »prilagojen je okolju, uspešno ›funkcionira‹, večkrat celo družabno ›zablešči‹ in dominira v svojem okolju, a vseeno hitro naletimo na osnovno

protislovje: /.../ narcis prezira ljudi, jih izkorišča, v njih vidi le sredstvo za lastno uveljavitev, istočasno pa je popolnoma odvisen od njihovega priznanja in občudovanja, obstaja samo v odvisnosti od ugleda, ki ga uživa pri drugih«.

Ovid ni le eden od prvih piscev, ki nam je zapustil pesniško delo s to tematiko, ampak je bil po vsej verjetnosti tudi eden prvih znanih ljudi, ki je do konca življenja ustvarjalno, s polnim človeškim dostojanstvom postopoma razvijal in razreševal življenjski scenarji večnega mladeniča. Gre torej za dramo življenja, ki traja od prvega do zadnjega trenutka. Včasih pa se zgodi, da se človek zavestno sreča z enkratno, edinstveno zgodbo svojega življenja šele na smrtni postelji; prav zato ima tudi naravo svetosti. »A izvira ni mogoče najti,« pravi Jung, »če se zavest ne sprijazni s povratkom v ›otroško deželo‹, da tam tako kot v zgodnejšem obdobju dobi navodila nezavednega. Otročje ni le predolgo ostati otrok, ampak je otročji tudi tisti, ki se oddalji od otroštva in misli, da to, česar več ne vidi, preneha tudi obstajati. Tisti, ki se vrača v ›otroško deželo‹, doživlja strah, da se bo pootročil, ker ne ve, da ima vse, kar pripada prvotni duši dvojni obraz. En obraz je obrnjen naprej, a drugi nazaj. Prvotna duša ima dvojni pomen in je prav tako simbolična kakor življenjska stvarnost /.../. Posledica oddvojitve je, da otroška dežela ostaja za vedno infantilna, in na ta način ostaja stalen izvir otročjih nagnjenj in hotenj /.../. Zavest je zato lahko povsem preplavljena z otročjostjo ali pa se mora pred tem braniti s starčevskim cinizmom in zagrenjenim odrekanjem.«

Na narcisistično problematiko pa lahko gledamo tudi kot na določeno vrsto »učne motnje«, ki onemogoča oblikovanje izkušenj in s tem človeško zorenje. Na razpolago imajo namreč izredno »učinkovit« selekcijski mehanizem, ki omogoča, da se v trenutku distancirajo od vseh tistih vplivov, ki bi se utegnili dotakniti skritega, plašnega dela jaza, kjer je kodirano doživetje »jaz sam nisem nič, če nisem vse«. Na osebno-psihološki ravni se narcističnim ljudem ustvarja začaran krog, neživeto življenje izgine kot reka ponikalnica in kot gejzir izbruhne na čisto drugem mestu, na ravni družbenega in političnega delovanja. O tem A. Millerjeva pravi takole: »Iz te nezavedne jeze zlorabljenega, ujetega, izkoriščanega, utesnjenega, izurjenega otroka se lahko napaja politična dejavnost. V boju proti institucijam je to jezo mogoče delno sprostiti, ne da bi bilo treba opustiti idealizacije svoje matere iz zgodnjega otroštva. Staro poslušnost potem prenesemo na nove objekte.«

Tako terapevt ali socialni delavec praviloma prevzame vlogo guvernante, hkrati pa je sam odrešujoče očaran s smehljajem, z dihom, dušo in telesom, zlasti pa z lesketanjem, ki se zgodi v trenutku zasuka od »žrtve krutosti življenja« k »odrešitelju«. Tak človek je uklenjen in priklenjen z več verigami, in to ne na podlago ali na kaj vrednega, ampak zgolj na svoj življenjski stil, to pa pomeni, da se mora izmakniti vsakemu korektivnemu vplivu in vsaki življenjski situaciji, v kateri bi ta stil lahko postavili pod vprašaj. Te verige so: nima besed za govorjenje in razmišljanje o določeni vrsti možnih izkušenj; zna zbujati občudovanje in ljubezen; zna si poiskati ljudi, ki trpijo in so žrtvovani namesto njega. Tudi če doživi kaj, kar bi lahko bila korektivna izkušnja, tega ne more poimenovati z besedami in sprejeti. Čuti, da se mu podira svet, če je prisiljen razvijati navade za življenje samostojnega, odraslega človeka.

Razmišljanje in ukvarjanje s tem nas lahko spravi v obup. Hkrati se temu vzorcu danes nihče ne more izogniti, ker ga ne najdemo le v karakterju posameznikov, ampak tudi v središču številnih gibanj v kulturi in znanosti, zlasti pa v nekaterih močnih političnih gibanjih. Ob tem se lahko vprašamo, ali je sploh kakšen vhod do izvira človeškosti? Je. Bateson piše takole:

> Obstaja veliko različnih vrst situacij, v katerih so ljudje dosegli ali ohranili nekaj svobode pred iluzijami, ki spremljajo hierarhično premoč. Prvi razred izjem je povezan z grozečo smrtjo. V škotščini obstaja beseda *fey*, ki ima isti koren kot besedi *fate* (usoda) in *fairy* (pravljično), in se nanaša na privzdignjeno stanje, v katerem postanejo jasne mnoge prej neprepoznane resnice, tako da v folklori *fey* posameznik pridobi nadnaravno modrost in jasnovidnost. Kar je s tem mišljeno, je zelo natančen pojem za tisto mentalno stanje, ki ga zbudi popolna gotovost smrti. Ko je smrt blizu in popolnoma gotova, je mogoče videti z novo jasnostjo in duh poleti proti nebu. Tako stanje je rezultat osvoboditve

od poželjivih strasti in je, domnevam, blizu tistega, kar imenujejo budisti »nenavezanost«. Kot je to povedal William Blake, postane mogoče gledati tako, da iluzije uspeha in poloma, sramu in nečimernosti zbledijo. Če bi se vsi znašli na točki pred smrtjo, zavisti ne bi bilo več /.../. Tu hočem povedati, da sta bili zame obe izkušnji (smrti) bogati v smislu osvobajanja. Ljubezen je bila bližje površju, lažje sem jo izražal, in hkrati je bil navzoč tudi občutek osamljenosti, ki je bil podoben občutku ob pogledu z visoke gore po opravljenem plezanju. /.../ To ni bila kratkotrajna veselost, ampak je trajala nekaj tednov ali mesecev in se je le počasi umaknila enoličnosti, številnim skrbem in vezem vsakdanjega življenja. Zadnjo izkušnjo take vrste sem doživel pred okoli letom dni in danes se še vedno nisem popolnoma vrnil v običajno stanje, v tisto, čemur Eliot pravi »žalostni čas vmes«. Očitno lahko pride do stanja »fey« v katerikoli starosti, toda starost prinaša poleg drugih reči tudi približevanje smrti, in mislim, da je razlika v stopnji doživljanja »fey« sestavni del meje med starostjo in mladostjo.

Tudi I. Bergman v svoji avtobiografiji podaja opis *fey* načina doživljanja, čeprav bi lahko kdo to razumel tudi kot depresivno doživetje. Zdrs v to bi bil glede na Bergmanove otroške izkušnje vsekakor možen, vendar dvomim, da bi pristal v depresiji zaradi nezmožnosti integriranja svojega otroštva takega, kot je v resnici bilo. H. Hesse pa sploh velja za primer človeka, ki je narcisistično razklanost premostil oziroma presegel. Njegov prijatelj, čilski književnik in diplomat M. Serano, pravi, da je bil Hesse v zadnji fazi svojega življenja in ustvarjanja modrec: »Klic smrti je klic ljubezni. Smrt je lahko sladka, če ji odgovorimo na pritrdilen način in če jo sprejmemo kot eno od velikih večnih oblik življenja in preoblikovanja« (pismo iz l. 1950).

Kadar poskušamo najti krivca za narcisizem v osebnih ali družinskih dramah, se znajdemo v podobni zadregi kot gledalec grških tragedij, kjer se srečuje z večgeneracijskimi zaporedji nujnosti trpljenja. Če pa se izognemo pasti, da bi ga popredmetili, potem lahko rečemo, da je le zunanji simbol bolj skrivnostnih načel. Prek iskanja resnice o sebi se lahko prebijemo do novih razglednih točk, kjer zagledamo oziroma zaslutimo resnico o večjih celotah. Resnica o sebi, kolikor je ekološka, mora biti nujno hkrati tudi resnica o posamezniku v širši celoti oziroma okolju soljudi in narave. Willi ugotavlja, da se v dvajsetem stoletju dogaja drama individuacije, ki spreminja temeljne vrednote zahodnoevropske kulture. Prvi korak v tej drami je ravno nova oblika »samouresničitve kot razmejitve« posameznika od drugih. Različni avtorji pa opozarjajo, da vse pogosteje prihaja do razmejenosti, ki pomeni osamljenost, izolacijo in občutek nesmisla življenja; v evropski kulturi se je gledanje, ki omogoča doživetje transcendence, namreč razvilo šele v sedemdesetih letih tega stoletja.

Pri tem je imela Jungova predstava o individuaciji velik pomen. Poudarjal je, da se proces individuacije vedno znova zamenjuje z ozaveščanjem jaza, pri čemer izgine razlika med jazom (*Ich*) in samim seboj (*Selbst*). Na ta način postane individuacija zgolj egocentrizem in avtoerotizem. V samem sebi pa ni zaobjet le jaz, temveč tudi ljudje in ves svet. V samem sebi je torej velik del nezaveden in ima temelj v transcendentnem, kozmičnem in religioznem. Ko presežemo jaz, ne izgubimo samega sebe, ampak obogatimo in razširimo svojo osebnost, ki na ta način postane izraz večjega in bolj univerzalnega življenja.

Znanost stopa v te prostore mnogo bolj obotavljivo, kot pa so to delali mistiki, kar je popolnoma razumljivo, če se strinjamo z opozorilom J. Muska, da je »devalvacija jaza nevaren proces«. Menim pa, da je ta nevarnost toliko hujša, če pristajamo na psihološko znanost, ki se poskuša ograditi pred obdajajočim svetom in na ta način nevede in nehote vpliva na redukcijo človekove samopodobe ter s tem na siromašenje življenja. E. Levinas poudarja, da se fenomenologija ne bori le proti nihilizmu v kulturi, ampak proti »koncu sveta«. Prav jaz je tista iluzija, ki v strahu pred devalvacijo ne more prepoznati svojih omejitev, zato jaz po svoji imanentni logiki v zadnjih krčih ruši sebe in svet le zato, da bi ohranil občutek moči. Ni čudno, da smo se teh nevarnosti povsem zavedeli šele v našem stoletju. In če se je v začetku stoletja človeku odprlo upanje, da lahko preživi, tudi če stopi na samotno pot individuacije, potem za človeka ob koncu stoletja velja, da lahko preživi le, če stopi na samotno pot individuacije. Po tej poti pa ne more

napredovati sam, ampak le v interakcijah z drugimi. Tako se uči živeti tudi z nemočjo in v spoštljivem odnosu s samim seboj ter išče sklad z duhovnimi zmožnostmi, ki jih ne more obvladovati. Tisto, kar so nekoč negovali le izjemni posamezniki, danes postaja splošna nuja. Pot samouresničitve pelje torej od egoizma oziroma narcisizma (kot odmika od ljudi) in s tem povezanega trpljenja, kjer človek začuti svojo osamljenost, pa tudi samega sebe, prek transcendentnih doživetij do dejavnosti med ljudmi in z njimi, ki so smiseln odgovor vsakega posameznika tako na vprašanje trpljenja kot tudi vere.

Ker sem to pisanje pričela z navajanjem J. Willija, ga bom povzela tudi za konec: »Razmejujoča samouresničitev pripravi človeka do tega, da se pusti voditi notranjim doživetjem in ne vplivom iz okolja. Transcendentna samouresničitev naravná to notranje doživljanje v širši, univerzalni odnos. Naslednji korak je ekološka samouresničitev, ki je sinteza — osebna uresničitev, ki je v stiku z univerzalnim in se udejanja v realnem, zgodovinskem svetu oziroma okolju /.../. V nasprotju z razmejujočo in transcendentno samouresničitvijo se lahko ekološka samouresničitev posreči samo v odnosu do drugih ljudi, ne neodvisno od drugih, ne v celostnosti samega sebe, temveč v sodelovanju v širših, medčloveških procesih /.../, v medsebojnem omejevanju /.../. Tu se pokaže tudi ta paradoks: bolj kot se samouresničujem, manj sem lahko avtonomen, samostojen /.../. Soljudje so tisti, ki dajejo posamezniku prostor za samouresničevanje in sodelujejo pri razvoju njegovih možnosti /.../. V okviru ekološkega načina samouresničevanja moramo biti pripravljeni opustiti kljubovanje drugim. Namesto tega si moramo prizadevati za koevolucijo, za razvijanje samega sebe v okviru skupnega in istočasnega razvoja drugih ljudi in širših procesov /.../. To pomeni, da ne gre za transcendiranje samega sebe v nedoumljivi in neobvezujoči kozmos, temveč za to, da posameznik transcendira uresničevanje samega sebe v sodelovanju v medčloveških procesih.«

EVROPSKI KONGRES O REJNIŠTVU

SPLOŠNO

V času od 9. do 11. septembra 1994 je bil v Berlinu 4. Evropski kongres o rejništvu, ki ga je organiziralo svetovno združenje za rejništvo *International Forster Care Organisation* (v nadaljevanju: IFCO). Okvirna tema kongresa je bila »Rejenci v spreminjajočem se svetu«. Prireditelji (po naročilu IFCO) so bila naslednja nemška združenja: Zvezno združenje rejnikov in posvojiteljev (*Bundesverband der Pflege- und Adoptiveltern e. V.*), Delovna skupnost oz. Zvezno združenje staršev, rejnikov in mater, ki imajo otroke v dnevni oskrbi (*Arbeitsgemeinscahft-Bundesverband für Eltern, Pflegeeltern und Tagesmütter e.V.*), Zvezno združenje prizadetih rejencev (*Bundesverband behinderter Pflegekinder e.V.*) in Delovna skupnost za pospeševanje rejništev (*Arbeitskreis zur Förderung von Pflegekindern e.V.*).

INTERNATIONAL FOSTER CARE ORGANISATION (IFCO)

Navedla bom nekaj pojasnil o svetovni organizaciji IFCO, ki je bila pokroviteljica evropskega kongresa v Berlinu. Svetovna organizacija IFCO je bila ustanovljena leta 1979 v Oxfordu v Angliji, da bi izgradila in razvijala mednarodno sodelovanje in povezavo informacij med strokovnjaki in laiki na področju rejništva. V ta namen izdaja med drugim tudi mesečni časopis *IFCO International Newsletter*, ki ga prejema vsak član tega združenja, ter letno prireja mednarodne konference. Svetovna organizacija IFCO pospešuje skupno delo in srečanja strokovnjakov, rejniških družin in rejencev. Še zlasti je poudarjena pomembnost prisotnosti otrok-rejencev, saj so v nekaterih državah organizirana posebna »mladinska združenja otrok-rejencev«, ki lahko na takih konferencah organizirajo svoja srečanja in izražajo svoje poglede. Svetovna organizacija IFCO torej omogoča redna srečevanja ljudi različnih kultur, ljudi iz različno razvitih držav, ljudi, ki so na eni strani profesionalci, na drugi pa laiki, zlasti pa srečanja otrok-rejencev. In tako srečanje je bilo tudi v letu 1994 v Berlinu.

Člani v svetovni organizaciji IFCO so danes predstavniki iz več kot 50 držav. To so poleg posameznikov tudi nacionalne in regionalne organizacije, društva in iniciativne skupine. IFCO sodeluje tudi z raznimi mednarodnimi organizacijami, npr. z UNICEF in drugimi. Od leta 1988 dalje se letno izmenjavajo mednarodne in evropske konference.

SPREMNA BESEDA NEMŠKE ZVEZNE MINISTRICE ZA ŽENSKE IN MLADINO DR. ANGELE MERKEL

Evropsko konferenco v Berlinu je spremljala uvodna beseda nemške zvezne ministrice za ženske in mladino dr. Angele Merkel, ki je najprej izrazila izredno zadovoljstvo, da je evropski kongres (prvič) v Nemčiji, in to v letu družine, in da se srečuje toliko predstavnikov iz raznih držav, med njimi tudi iz nekdanjih socialističnih držav, nato pa je poudarila, da danes ne obstaja več le rejništvo oz. otrok-rejenec, temveč imamo razne vrste organiziranega varstva otrok, ki so samo okvirno pravno določene in imajo različne finančne modalitete, tako da omogočajo prilagajanje raznim življenskim stiskam oz. potrebam varstva otrok.

Opisala je še novo pravno ureditev v Nemčiji, ki velja od leta 1991 dalje in ureja varstvo otrok in mladine (*Kinder- und Jugendhilferecht*). Pomembno vlogo imajo v tej novi ureditvi posebni samostojni strokovnjaki, ki so v mladinskih uradih in v uradih za rejništvo in ki sodelujejo z vsemi udeleženimi, z matično družino, z rejniško družino in otrokom-rejencem; v tem je perspektiva za kvalitetno spremljanje rejniških razmerij. Rejniške družine imajo veliko odgovornost, ne samo pri vzgoji in razvoju posameznega otroka, temveč za vso družbo.

KAJ PONUJA EVROPA V POMOČ MLADIM?

Predstavniki organizacijskega in programskega odbora so na začetku konference (po dveh letih priprav) poudarili zlasti naslednja vprašanja, na katera bi naj dala Evropska konferenca 1994 v Berlinu odgovore:

- Kaj ponuja Evropa v pomoč mladim na področju rejništva in drugih oblik organiziranega varstva otrok?
- Ali lahko »Evropska hiša« postane hiša nas vseh in ali se lahko v njej združimo, ne da bi morali opustiti svoje posebnosti?
- Na katerih področjih je zaslediti pozitiven razvoj, kje pa lahko opazimo grožnjo ali celo nazadovanje v pravicah in v podpori otrokom-rejencem in rejniškim družinam?
- Kako bomo po tolikih letih izolacije in različnih ureditev spletali in poglabljali potrebno sodelovanje med Vzhodno in Srednjo Evropo? Sedaj smo dobili priložnost, da se spoznamo in izmenjamo izkušnje, saj je veliko referentov iz dežel, ki so prvič na konferenci svetovnega združenja IFCO. Sodelovanje nas bo samo obogatilo.

PREAMBULA KONFERENCE

Konferenca IFCO 1994 želi učinkovati proti raznim zavirajočim gibanjem in zastojem ter upreti pogled v prihodnost.

Ljudje v Evropi so priče epohalnemu prebratu. Doživljajo strah in sovraštvo, negotovost in napetost, vse do državljanske vojne in smrti.

Norme socializacije so postale krhke.

Veliko otrok, pa tudi odraslih se počuti nesrečne, ker se od njih preveč zahteva.

Splošni razvoj pa vendarle zahteva tudi konsekventen razvoj sistema pomoči mladim: nadaljni razvoj in reforme se temu ne morejo izogniti.

Prisila k spremembi ponuja tudi upanja.

Spreminjevalni procesi se lahko vpeljejo, upanja pa zgradijo, če bo pomoč mladih dobila družbeno, politično, strokovno in finančno podporo. Na področju rejništva je nujno nadomestiti zamujeno.

OKVIRNE TEME NA KONFERENCI

REJNIŠKE DRUŽINE V SEDANJEM ČASU IN POTREBNE SPREMEMBE

V okviru te teme, ki je bila obravnavana prvi dan, je naprej spregovoril sedanji predsednik združenja IFCO John Meston iz Kanade, nato pa je imela obsežen referat Gisela Erler, predstavnica nemškega inštituta za mladino (*Deutsches Jugendinstitut*) v Münchnu. Njena tema je bila »Otroštvo in družina v spreminjajočem se svetu«. Obravnavala je rezultate empirične študije, opravljene v Rusiji, na Poljskem, na Madžarskem ter v Vzhodni in Zahodni Nemčiji, ki je odgovorila na številna vprašanja, zlasti pa, kako reševati konfliktne situacije zaradi zaposlenosti staršev, zaradi pomanjkanja organiziranega varstva otrok, ki so takega varstva potrebni, itn.

Sledila je tema z naslovom »Rejniške družine in družinska politika«. V okviru te teme so bili obravnavani dosedanji dosežki na tem področju in možnosti za nadaljnji razvoj. Predstavili so jo udeleženci iz Rusije, z Madžarskega, iz Velike Britanije, s Švedskega, z Nizozemskega, iz Poljske in iz Belgije, vsak na podlagi podatkov in izkušenj iz svoje države.

Zelo aktualna je bila tudi tema z naslovom »Rejništva in posvojitve z različnimi kulturami« (*Interkulturelle Pflegekindschaft und Adoption*), v okviru katere so predstavniki iz Mednarodnega socialnega urada v Frankfurtu na Maini (*Internationaler Sozialdienst*) in drugi predstavili problematiko otrok migrantov in beguncev. Zelo aktivne so bile tukaj socialne delavke, rejnice oz. rejniške družine, pa tudi pravniki. Posebej so bile prikazane izkušnje iz Nemčije in Ruske federacije.

Naslednja tema je primerjalno obravnavala pravno ureditev na področju rejništva in družbenega-državnega varstva otrok. V okviru te teme sem predstavila pravno ureditev rejništva v Republiki Sloveniji in nekatere druge oblike varstva in vzgoje otrok pri osebah, ki niso njihovi starši. Naša država je ena od redkih, ki poznajo poklicno rejništvo.

Niso se mogli izogniti obravnavi izkušenj in problemov ob uvajanju zahodnoevropskih modelov pomoči mladim in konceptov socializacije v dežele Vzhodne Evrope. Pri tem so še

zlasti izpostavili probleme, ki so v zvezi s tem nastali z združitvijo obeh Nemčij.

Predstavljen je bil tudi poseben »Dunajski model«, ki je v rabi za pripravo, svetovanje in spremljanje rejniških razmerij in se je uveljavil v Avstriji, poleg tega pa tudi na Madžarskem in v Romuniji. Predstavila ga je avtorica dr. Elisabeth Lutter.

Posebej so bile predstavljene baltiške države. V Estoniji je okoli 2.000 otrok v domovih. Šele sedaj počasi uvajajo »oblike pomoči« — namestitev otrok v družine. Nujno potrebujejo nova spoznanja, teoretična in praktična.

Kot nasprotje tem začetnim težavam je bila prikazana organizacija SINUT (*Youth in Care*) s Finskega, kjer je okoli 9.000 otrok pri drugih družinah. SINUT deluje dobri dve leti; v njej so aktivni predvsem mladi (kakšnih 120 jih je že). Ti izobražujejo celo socialne delavce in rejnike na Finskem in se udeležujejo domačih in mednarodnih konferenc. Organizacija želi opogumiti mlade, jih izobraževati in krepiti njihovo identiteto.

Sledile se še številne zanimive teme, kot na primer:

- kako pomagati seksualno izrabljenim otrokom v domovih, pa tudi v rejniških družinah (to so podali predstavniki mesta Berlin ter iz Velike Britanije);
- vpliv srečevanja otrok, ki so nameščeni v različnih državnih domovih na Poljskem in se nato družijo v različnih prireditvah v posebnih igralskih skupinah (*SWIATTOMY*, *Wir sind Welt*), zlasti v Krakovu;
- skupinsko delo z otroki iz različnih rejniških družin (model iz Nizozemske);
- »Jarem« (*Das Joch*), rejenci med dvema družinama. Razgovori in srečanja udeležencev, ki so se razvila kot poseben model pri *Jugendamt Reutlingen*, Nemčija.
- Veliko pozornost so posvetili otrokom, ki so jih starši oddali sorodnikom ali bližnjim znancem. Za te otroke se velikokrat ne ve in najti je treba načine, kako v teh primerih pomagati. Posebej so bili izpostavljeni primeri in načini rešitve s Švedskega in Poljskega ter iz Amsterdama in Berlina.

OBLIKE VARSTVA (OSKRBE) V SEDANJEM ČASU IN NJIHOVE SPREMEMBE

Ta tema je bila obravnavana drugi dan konference. Uvodni referat je imel David Tobis, predstavnik Centra za družinsko politiko iz New Yorka (*Center for the Study of Family Policy*, Hunter College, New York). Spregovoril je o trendih, problemih in mednarodnih perspektivah na področju rejništva. V nadaljni temi, ki je obravnavala različne poti k družinsko naravnani obliki pomoči, so se mu pridružili še predstavniki iz Nemčije, Avstrije, Švice, s Poljskega in Nizozemskega.

Naslednja tema je bila pomoč pri vzgoji med matično in rejniško družino. Moderator te teme je bil Wolfgang Trede, predstavnik Mednarodnega združenja za pomoč pri vzgoji v Frankfurtu na Maini. Posebna tema je bila posvečena tudi iskanju novih oblik pomoči prizadetim otrokom, o kateri so spregovorili predstavniki iz Nemčije, s Poljskega in Madžarskega. O posebni šoli za rejnike, še zlasti tiste, ki sprejmejo v oskrbo prizadete otroke, pa je spregovorila socialna pedagoginja iz Berlina Cornelia Schiemann.

Posebne predstavitve so zajemale rejniške družine na Nizozemskem (Joep Verbugt, direktor ustanove za pomoč mladini v Limburgu), alternativne možnosti nastanitve rejencev na Švedskem (Kerstin Baddredine in Ulla Idström, socialni delavki iz Göteborga), modele rejniških razmerij v Angliji (Helen Jones, socialna pedagoginja pri britanskem ministrstvu za zdravstvo) ter otroke med matično in rejniško družino. Zadnjo, nadvse zanimivo temo so predstavile udeleženke iz Nemčije, rejenka Manuela Bremer iz Essena, rejnica dr. Ursula Menzebach iz Berlina in psihologinja Irmela Wiemann iz Frankfurta, ki je znana po številnih monografijah o psiholoških vidikih rejništva in posvojitve. Moderatorka je bila Henrike Hopp, socialna delavka pri Združenju rejnikov in posvojiteljev dežele Nordrhein-Westfalen.

Posebna tema je bila posvečena mednarodnim izkušnjam na področju povračilnih možnostih pri poravnavi stroškov v zvezi z rejniškimi razmerji. Pri tej temi so sodelovali predstavniki z Madžarskega, iz Velike Britanije, Avstrije in Nemčije. Nakazali so vse možnosti uveljavljanje in povračila stroškov, ki jih imajo rejniki pri delu z rejenci.

Posebna tema je bila posvečena otrokombeguncem iz Albanije, Makedonije in s Kosova. Ta projekt je predstavila Julie Vullnetari z Madžarskega (*Solomon Foundation*, Ungarn). Referentka je bila socialna delavka iz Albanije, ki sodeluje s to fundacijo pri reševanju posebnih vprašanj otrok-beguncev.

EVROPSKE PERSPEKTIVE NA PODROČJU REJNIŠTVA

Zadnji dan kongresa so bile obravnavane evropske perspektive na področju rejništva. Socio-ekonomske perspektive so predstavili udeleženci iz Amsterdama in Varšave ter z Norveškega, iz Španije, z Madžarskega, iz Velike Britanije in Nemčije. Vse te perspektive so izzvenele v želji za novim srečanjem v Bergnu na Norveškem leta 1995, kjer bo od 25. do 29. julija mednarodna konferenca z okvirno temo »Gradnja mostov« (*Building Bridges*). Predstavili so se člani pripravljalnega odbora ter nas povabili na to svetovno srečanje.

Vsi udeleženci kongresa (bilo nas je kakšnih 770 iz 34 dežel) smo na koncu sprejeli posebno resolucijo.[1] Z njo smo se tudi zavezali, da bomo uresničevanje sprejetih nalog pospeševali pri vladah posameznih držav.

Miroslava Geč-Korošec

[1] Objavljena bo v prihodnji številki Socialnega dela.

Tanja LAMOVEC (1995), *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup: Nove oblike skrbi za osebe v duševni krizi.* Ljubljana: Lumi (360 str.)

> NE SMEŠ. Le to besedo poznam. To je edina beseda, ki sem se jo kdajkoli naučila. Ne smeš. Ne morem pisati samo z eno besedo. Ženski besednjak: ne smeš. Ne povej. Ne misli. Nikdar ne, karkoli delaš, ne občuti. Kajti če boš občutila, se bo bolečina zopet povrnila. Ne.
>
> *Elly Danica*

> Resnična pomoč je lahko le tista, ki jo posameznik poišče po svoji svobodni volji, pod pogoji, na katere pristane. Vse ostalo je nasilje in ga moramo kot takega tudi pojmovati. Psihiatrija, kakršno poznamo danes, ne služi koristim uporabnikov, temveč potrebam družbe.
>
> *Tanja Lamovec*

Način, na katerega določena družba ravna z ljudmi, na katere se lepijo etikete, tako na ravni izjav kot na ravni dejanj, je eden najpomembnejših kriterijev za oceno njene duhovne razvitosti in dosežene stopnje tolerance. Za dosego takega duhovnega stanja pa mora biti vsaj nekaj ljudi, ki z nadpovprečno senzibilnostjo za določen problem širijo področje znanja, nujnega za prevpraševanje starega korpusa stališč in miselnih modelov.

Knjiga dr. Tanje Lamovec je v tem smislu pionirsko delo, ki s svojim radikalnim pristopom k tematiki duševnega zdravja odpira nove prostore, ki se raztezajo onstran medicinskega modela in tradicionalnih socialnih modelov. Njeno delo zaznamujeta izjemna inovativnost in radikalen pogled na obstoječa medicinska, socialna in psihološka znanja. V evropskem prostoru bi v tem hipu težko našla podoben učbenik in znanstveno razpravo obenem, ki bi problematizirala toliko področij in s tem razprostrla problem duševnega zdravja v vseh razsežnostih: vprašanje psihoz, spremenjenih stanj zavesti, problem »psihiatrogenih« poškodb, pa tudi alternativna gibanja in skupnostne oblike skrbi za ljudi v duševni krizi.

Knjiga obravnava zgodovino razvoja psihiatrije, duševnih bolezni in oblik zdravljenja, ki so značilne za različna obdobja bližnje zgodovine. Ta pregled pokaže, da zgodovina psihiatrije temelji na nadzorovalnih mehanizmih, ki naj bi rešili družbo pred človekom, ki je drugačen, in človeka samega pred svojo lastno drugačnostjo. Avtorica se ustavlja ob tem, kaj danes pomeni biti zaznamovan kot »duševno bolan«, kako to dejstvo spremeni vsako poro življenja in kakšne so razlike med modeli zdravljenja v tradicionalnih tribalnih družbah in v zahodnih razvitih družbah. Če je v tribalnih družbah v proces zdravljenja vključena vsa skupnost, je v zahodnem medicinskem modelu človek iz nje izločen in podvržen številnim ritualom ponižanja. Avtorica na dramatičen, ekspresiven in obenem realističen način opisuje mortifikacijske rituale v psihiatrični ustanovi, katerih izkušnje ima tudi sama in ki pripeljejo do posledic, ki jih je Ivan Illich imenoval iatrogene poškodbe.

> Nikomur nisem bila nevarna, le nekoliko boljše volje sem bila. Vedela pa sem tudi, da se to ne sme stopnjevati. Nihče ne bi mogel reči, da sem psihotična. Celo ona tega ni trdila. Nikogar na svetu nimam, ki bi se zavzel zame. Nikogar, ki bi verjel, da se mi godi krivica. Moji ›najbližji‹ so me izdali. Če ne bi bilo tistega telefonskega pogovora, bi me mogoče še spustila. Potem sem podpisala, da sem prišla prostovoljno. Gnusila sem se sama sebi, a preveč sem se jih bala. Bala sem se njihovega mučenja s prevelikimi dozami zdravil, ki jih včasih uporabljajo kot kazen. (Str. 32.)

Okoliščine zdravljenja pogosto bolj kot psihična kriza spremenijo življenje človeka in ga globoko zaznamujejo. Zato ljudje v času psihiatričnega zdravljenja v klasičnih institucijah razvijejo strategije, ki jih varujejo pred dologotrajnim bivanjem v ustanovi in pred njenimi negativnimi učinki.

Kot alternativo zahodnemu medicinskemu modelu avtorica postavlja socialni model, podoben tribalnemu, v katerem človek doživi

kar najmanj stigmatizacije in institucionalnih poškodb. Različna spremenjena stanja zavesti je mogoče pripisati tudi različnim mističnim doživetjem, ki povsem uhajajo medicinski interpretaciji psihoze.

Dr. Tanja Lamovec proces doživetja psihoze prikazuje na dveh študijah primera, ki govorijo tako o procesu psihotičnega duševnega stanja kot o procesu napora, notranje moči in samodiscipline za izhod iz njega. Gre za primer Johna Thomasa Percevala in Johna Custancea, ki sta že v preteklem stoletju prav zaradi osebne izkušnje psihotičnega doživetja zahtevala reformo psihiatričnih bolnišnic.

Pomemben del knjige je uvod v fenomenološki pristop na področju duševnega zdravja, ki se ukvarja s problemom intersubjektivnosti, brezpogojnega sprejemanja, razumevanje dogodka s pogledom tistega, ki je akter doživljanja (emski pristop), upoštevanje vsakdanjega sveta kot izvora spoznanja in aktivne vloge človeka v njem. Prav to pa so ključni elementi pri ravnanju s človekom, ki je v globoki duševni stiski. Avtorica se opira na rimsko fenomenološko šolo in zlasti na predstavnike fenomenološke psihiatrije, ki so v severni Italiji začeli demokratizacijo in dezinstitucionalizacijo psihiatrije v 70. letih. Kot zapiše avtorica:

»Basaglia se kot fenomenolog ni ukvarjal le s klasificiranjem simptomov in motenj, kot je to značilno za klasično psihiatrijo, temveč je poskušal povezati motnje z okoliščinami, v katerih so nastajale. Ni se zadovoljl le z družbeno kritiko, temveč je, v skladu s predpostavkami fenomenologije, aktivno pristopil k spreminjanju družbe.« (Str. 151.)

Pomemben del knjige sestavlja prikaz alternativnih gibanj na področju duševnega zdravja od sedemdesetih let naprej. Ta gibanja so bila sestavljena iz gibanj uporabnikov, zainteresiranih laikov, prostovoljcev na tem področju, staršev in različnih strokovnjakov. Vprašanje duševnega zdravja so videli kot vprašanje neustreznega ravnanja medicinskih ustanov, kot problem procesa stigmatizacije in kot problem človekovih pravic. Med take alternative sodijo na primer Kingsley Hall in Arbours Association v Londonu, Soteria v ZDA in ALTRA - Odbor za novosti v duševnem zdravju v Ljubljani. Njihova skupna značilnost je, da temeljijo na konceptu skupnostne skrbi in na organizaciji uporabnikov ter da so alternativa ravnanju s psihotičnimi duševnimi stanji v instituciji. Tudi druge skupnostne oblike, ki jih predstavlja avtorica, temeljijo na podobnih načelih: na konceptu normalizacije in deinstitucionalizacije, na temeljnih človekovih potrebah in na človekovi avtonomiji in enkratnosti. Modeli intervencije so sestavljeni iz krizne intervencije na terenu, iz široke ponudbe različnih bivalnih enot, kamor se lahko oseba za daljši ali krajši čas umakne, ali iz večnamenskega dnevnega centra, kjer se odvijajo različne aktivnosti. Skupna značilnost skupnostnih služb je, da so uporabniki in uporabnice udeleženi v vseh procesih odločanja in da načrtovanje službe temelji na njihovih potrebah.

Avtorica predstavlja skupine za samopomoč kot pomembno obliko druženja za ljudi, ki so uporabniki psihiatričnih služb, in različne tipe zagovorništva. Zagovorništvo se je na pobudo Altre od leta 1993 začelo razvijati tudi v Sloveniji. Avtorica, ki je tudi sama ena od njegovih pobudnic, analizira dosedanje delo te službe in njene cilje v prihodnje.

Naslednji model skupnostne skrbi za ljudi, ki imajo težave z duševnim zdravjem, je delo z družinskimi člani, ki lahko pomembno vplivajo na izboljšanje ali poglobitev duševne krize. V svetu obstajajo različni modeli za izobraževanje družin in za sodelovanje med strokovnjaki in svojci. Ena od alternativ medicinskemu modelu je preživetje krize znotraj družine, kar lahko pomeni varen in znan prostor za osebo, ki trpi. Druga vrsta inovacij, ki jih predstavlja avtorica, je gibanje ljudi, ki slišijo glasove; to je najbolj razširjeno na Nizozemskem in v Veliki Britaniji. Skupnostni model pomoči, ki razširja ozke medicinske definicije, poudarja namreč pomen drugačnega ravnanja z glasovi in ne njihovega zanikanja.

Čeprav avtorica v predgovoru zapiše, da poskuša knjiga spregovoriti o norosti, pa njeno delo pomeni veliko več. Ukvarja se namreč s procesi, ki se dogajajo v času psihoze — »razpada filtra« —, s procesi, ki se dogajajo pri uporabi nevroleptikov, pa tudi z načini, kako premagati krizo brez vstopa v institucijo. Največja inovacija, ki jo prinaša knjiga v slovenski prostor, je analiza načinov in pravil, kako si lahko človek v krizi pomaga sam, kako lahko zmanjša posledice krize in kako lahko osebi pomagajo drugi. Med alternative medicinskemu zdravljenju spada tudi preživetje krize

doma, s podporno skupino ljudi, ki sledi pravilom za ravnanje v krizni situaciji, saj »toplo in vzpodbudno okolje, ki omogoča samostojno odločanje, v večji meri preprečuje nadaljne krize kot nevroleptiki« (str. 351).

Knjiga dr. Tanje Lamovec sega torej na področje zgodovine, socialne psihologije, socialnega dela, filozofije in duševnega zdravja, pa tudi na področje konkretnih sprememb v vsakdanjem življenju pri nas in v tujini, na področje socialnih inovacij, socialnih akcij in eksperimentov. Odlikuje jo izjemno razumljiv jezik, ki pričujoče znanstveno delo odpira tudi ljudem, ki niso strokovnjaki/strokovnjakinje, vendar potrebujejo pomoč. Knjiga sama ponuja podporo in opogumljanje za samopomoč in samozagovorništvo.

Kakor avtorica v zadnjem odstavku knjige zapiše, da je čas, da začnemo ustvarjati alternative, tako je bil tudi že čas, da smo dobili tako knjigo. Morda bi lahko imeli prav to delo za mejnik, ki je na Slovenskem dokončno definiral socialno in skupnostno perspektivo na področju duševnega zdravja in tako zasul sramotno in zevajočo zev, ki se je raztezala v teorijo in prakso tega področja. Dogodek, ki prinaša olajšanje in veselje.

Darja Zaviršek

Vprašalnik za nove socialne dejavnosti v Sloveniji

Nadaljujemo predstavitve novejših služb oz. dejavnosti s področja socialnega dela. Vabimo tudi druge izvajalce podobnih dejavnosti (ustanovljenih leta 1990 ali pozneje), da sodelujejo v anketi, če sodijo, da je njihovo delo kakršnakoli novost na področju (psiho)socialnih služb.

Prispevkov v tej rubriki ne lektoriramo. Priloge, ki niso zastavljene kot (zgoščen) odgovor na vprašanje, podvprašanje ali dodatno vprašanje, izpuščamo. Kjer na vprašanje ni odgovora, ga ni v izvimiku.

36

1. Ime in naslov ustanove

Center za socialno delo Koper, Zdravstveni dom Lucija

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

"Socialno urejanje družin obremenjenih z alkoholizmom"

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Ponedeljek (17.-19.), Sreda (17.30-19.30), Četrtek (16.-17.), Zadnji petek v mesecu (17.-18.), Tretji vikend v mesecu - sobota (7.-8.)

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

Urejanje družin obremenjenih z alkoholizmom

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

- načelo samoodločbe; - načelo aktivne udeležbe v procesu urejanja; - načelo vzajemnosti, solidarnosti in samopomoči

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Urejanje poteka ob delu, v domačem okolju, tam, kjer je problem nastal. Ne uporabljamo medikamentoznih terapij, niti uslug zdravstveno-psihiatrične službe.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Formalni ustanovitelj je Zdravstveni dom Lucija, vendar je zainteresiran le kot sofinancer dela dejavnosti (sestanki). Za dejavnost je formalni ustanovitelj financiran iz sredstev zdravstvene skupnosti, tako da so njegovi dohodki neprimerno višji kot izdatki. Center za socialno delo, kjer dejavnosti potekajo, ni zainteresiran, da bi bil program socialnega urejanja alkoholičnih družin v njegovi pristojnosti.

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Kladnik Tone, dipl. soc. delavec, Center za socialno delo Koper.

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

Dipl. socialni delavec

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

Eden

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

25

9.b. Kdo prihaja k vam?

Alkoholiki in njihovi partnerji, odrasli otroci alkoholikov, razvezani partnerji bivših alkoholikov.

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

Zasvojenost in problemi v zvezi z njo; neurejeni partnerski odnosi, čustvena odtujenost - "mrtvi zakoni".

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

Pridejo samoiniciativno; program poteka za potrebe Obale že od 1.9.1987. Na podlagi dobrih rezultatov in ugleda programa (priznanji Obalnega planinskega društva Koper, Atletskega kluba Koper, redna objava o možnosti urejanja ob delu v lokalnem časopisu) zainteresirani zvedo za možnost rešitve problema alkoholizma.

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

Zaposleni; v povprečju s srednješolsko izobrazbo; alkoholik - moški, svojec - žena.

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

- Individualna priprava na vključitev v program (3 do 5 srečanj). - Sodelovanje v programu: - Vsak drugi ponedeljek - Klub zdravljenih alkoholikov, - Vsak drugi ponedeljek - Srečanji prijateljskih skupin, - Vsaka sreda - Terapevtska skupina, - Vsak četrtek - Tekaška šola, - Vsak tretji ponedeljek v mesecu - Terapevtska skupnost, - Tretji vikend v mesecu - Planinski pohod, - Vsak zadnji petek v mesecu - Srečanja z osamelimi stanovalci Doma upokojencev Izola.

10. Financiranje

Sredstva za delovanje (sestanki) zagotavlja Zdravstveni dom Lucija, ki je za program financiran od Zdravstvene skupnosti Piran; cca 35.000 SIT prispeva Skupščina občine Piran; ostala sredstva zberemo s članarino (10 DEM mesečno).

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

Zdravstveni dom Lucija, Center za socialno delo Koper.

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

Društvo terapevtov za alkoholizem Slovenije, Socialni forum za zasvojenosti in omamo - sekcija za alkoholizem, Strokovna skupina terapevtov primorskih klubov.

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

11.b. Neformalno

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

- Problem vrednotenja-financiranja. - Problem prostora za srečevanje. - "Domovinska pravica" programa. Ni sprejet niti pri zdravstvu niti pri Centru za socialno delo. Oboji bi namreč problem zasvojenosti in učenja zdravega načina življenja reševali na sestankih med delovnim časom, vzvišeno in neosebno. Dejavnosti, ki zapolnijo praznino, ki jo pušča za seboj abstinenca od alkohola in nikotina, so za uradne institucije nepotrebne.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Uporabniki se vključujejo v program kot svobodni ljudje. V primeru, da jim ne odgovarja, se prijateljsko razidemo.

13.a. Kakšen je postopek?

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

- Spoznanja sodobne alkohologije - predvsem socialno andragoške metode dela z ljudmi v stiski, - Spoznanja realitetne terapije, - Spoznanja logoterapije, - Individualno delo, - Skupinsko delo

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

- Društvo terapevtov za alkoholizem Slovenije (dr. J. Rugelj), - Socialni forum za zasvojenosti in omamo - sekcija za alkoholizem (dr. J. Ramovš), - Psihiatrična bolnica Idrija (dr. M. Pišljar)

16. Podatki o uporabnikih

Pismena dokumentacija, ki se v času programa zbira pri vodji programa urejanja, ima zaupni značaj. Hranimo jo v posebnih fasciklih. Na razpolago je izključno terapevtu. V primeru, da uporabnik zapusti program, mu na njegovo željo dokumentacijo vrnemo.

16.a. Katere podatke zbirate?

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Program se je izkazal kot uspešen, saj rešuje problem zasvojenosti pa tudi stigme, ki jo dobi pacient psihiatričnih ustanov. V bodočnosti bomo uredili tudi formalni status programa in s tem boljše finančne ter prostorske možnosti za njegovo izvajanje.

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

Kontaktna oseba, tel. št.

Kladnik Tone, dipl. soc. delavec, Center za socialno delo Koper, Vergerijev trg 3, Koper

37

1. Ime in naslov ustanove

Center za socialno delo Murska Sobota, Slovenska 44, Murska Sobota.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

Naslov dopolnilnega projekta centra: Svetovalno delo z mladimi brezposelnimi Romi.

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Socialna delavca sta uporabnikom programa na razpolago vsak delovni dan od 7. do 15. ure, skupaj z zunanjimi sodelavci pa enkrat tedensko, prostor in ura se določata sprotno.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

V programu gre predvsem za: - sprotno pridobivanje podatkov o številu nezaposlenih Romov, - svetovalno delo z Romo v smislu razvijanja zavesti o tem, da edino zaposlitev omogoča reševanje individualnega slabega materialnega položaja in s tem tudi splošni družbeni položaj Romov, - sodelovanje s storitvenim podjetjem MANUAL, ki zaposluje samo romske iskalce zaposlitve, sodelovanje z ostalimi podjetji v občini ter posameznimi delodajalci iz sosednje Avstrije, - iskanje del po pogodbi, sezonske zaposlitve in vključevanje mladih romov v javna dela.

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

Pri delu z uporabniki se poslužujemo vseh temeljnih načel, najbolj pa načela individualnosti, saj je vsak človek osebnost s svojimi težavami, ki jih bo ob naši pomoči vendarle moral sam rešiti.

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Posebnost našega programa je razumevanje in blaženje stiske brezposelnega človeka. S svetovanjem hočemo razvijati zavest o tem, da si romi edino z lastnim trudom, željo in prizadevanjem preskrbijo materialna sredstva za lastno preživljanje in preživljanje svoje družine,s tem pa so potem posledično manj odvisni od ustaljenih državnih oblik socialne pomoči. S tem bi radi ustvarili to, da imamo na eni strani samozavestne rome, ki so od strani ostalih romov vredni posnemanja, na drugi strani pa razbremenimo državni proračun.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Ustanovitelj programa je strokovni svet Centra za socialno delo Murska Sobota.

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Pobudo za ta program so dali strokovni delavci CSD Murska Sobota.

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

Izvajalci programa so delavci naslednjih profilov: dva socialna delavca, en dipl. sociolog in en delavec s končanim V. programom družboslovne smeri. Vsi štirje predstavljajo delovni team.

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

Redno zaposlena sta dva delavca, prostovoljcev nimamo, pogodbena - zunanja sodelavca sta dva.

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

9. Uporabniki storitev oz. uslug

Uporabniki programa so vsi nezaposleni romi, prijavljeni kot iskalci zaposlitve na Zavodu za zaposlovanje v Murski Soboti, stari od 15 do 45 let. Vseh Romov je 493 od tega 248 žensk in 245 moških. K nam prihajajo samoiniciativno, pošilja jih tudi Zavod za zaposlovanje. Bolj vztrajni pri sodelovanju so moški, saj je pri romski populaciji po večini še prisoten patriarhakni odnos v družini. Uporabniki programa so v slabem socialno - ekonomskem stanju. Individualnih obiskov pri CSD je tedensko povprečno 60, frekvenca se je v letu 1993 v primerjavi z letom 1992 povečala za 365%.

9.a. Koliko jih je?

9.b. Kdo prihaja k vam?

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

10. Financiranje

Sredstva za izpeljavo prgrama so zagotovljena v okviru programa CSD (občinski program), v letu 1993 pa iz sredstev natečaja Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

Nadzor nad dejavnostjo izvaja ustanovitelj, oz. direktor CSD in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

11.a. Formalno

11.b. Neformalno

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

V ustanovi se ne srečujemo z nobenimi večjimi problemi v zvezi z izvajanjem programa.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Vsak uporabnik ima možnost pritožbe direktorju oz. strokovnemu svetu centra, vendar se to še ni zgodilo.

13.a. Kakšen je postopek?

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Pri delu uporabljamo metode individualnega dela, dela s skupino in skupnostjo.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Sodelujemo z zvezo Romov občine Murska Sobota, storitvenim podjetjem MANUAL, Zavodom za zaposlovanje v Murski Soboti,s podjetji iz občine, zasebnimi podjetniki in obrtniki ter zasebnimi delodajalci iz Avstrije.

16. Podatki o uporabnikih

Sprotno pridobivamo podatke o nezaposlenosti Romov iz Zavoda za zaposlovanje, vodimo podatke o spolu iskalcev zaposlitve, o njihovi izobrazbi, zaposlitvah v preteklosti, o njihovih družinah, delovnih navadah ipd. Podatke obdelujemo ročno in so na razpolago strokovnemu timu.

16.a. Katere podatke zbirate?

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Program želimo v prihodnje še razvijati, saj so se uspehi že pokazali. Želimo pridobiti več zunanjih sodelavcev, pripraviti več predavanj na to temo s strokovnjaki iz različnih področij ter s tem tudi seznaniti širšo javnost o pereči problematiki romskega življa.

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

V okolici ne poznamo nobene nove službe s področja psihosocialne prakse.

Kontaktna oseba, tel. št.

Pušenjak Darja, socialna delavka, Center za socialno delo Murska Sobota, Slovenska 44, tel. (069) 31-758 fax (069) 31-759

38

1. Ime in naslov ustanove

Center za socialno delo Murska Sobota, Slovenska 44, Murska Sobota.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

Naslov projekta: Socialno delo z mlajšimi invalidnimi osebami.

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Socialna delavka je uporabnikom na razpolago ob torkih in četrtkih od 7. do 15. ure, za nujne primere pa je organizirana popoldanska služba, vsak dan do 19. ure, ko so dosegljivi tudi drugi strokovni delavci centra.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

V programu gre predvsem za: - delo z odraslimi invalidnimi osebami, - urejanje statusa invalida, zdravstvenega varstva, kategoriziranim osebam, urejanje družinskih razmer, pomoč pri vključevanju v varstveno delovne centre, pomoč pri vključevanju v domsko varstvo za invalide, ki ostanejo sami in za samostojno življenje niso sposobni, - organiziranje popoldanskih dejavnosti za invalide, ki se jih glede na svoje zdravstveno stanje lahko udeležijo. Skratka, celotna skrb za mlajše kategorizirane invalidne osebe, ki so ostale same oz. pri svojih družinah.

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

Pri delu z uporabniki se poslužujemo temeljnega načela socialnega dela s posameznikom, skupinskega socialnega dela, vključujemo pa tudi elemente skupnostnega socialnega dela.

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Posebnost tega projekta bi bila v tem, da invalidnim osebam zagotavlja celovito varstvo, nadzor in skrb za njihovo nadaljnje življenje. Ko invalidna oseba pridobi status invalida, ostane v evidenci za kakršnokoli obliko pomoči, ki jo potrebuje. Na našo službo se obračajo osebe ne samo za denarno pomoč, temveč tudi za celotno oskrbo in nadzor.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

7. Ustanovitelj programa je strokovni svet Centra za socialno delo Murska Sobota.

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Pobudo za ta program so dali strokovni delavci CSD.

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

Projekt vodi socialna delavka centra, vključujejo pa se še psiholog, sociolog in zdravnik, ki so redno zaposleni pri centru, vključujejo se še trije prostovoljci in dva pogodbena zunanja sodelvca.

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

9. Uporabniki storitev oz. uslug

Uporabniki programa so mlajše invalidne osebe, ki jih imamo evidentiranih 390, redno vključenih v program pa je 16 invalidnih oseb. K nam prihajajo invalidne osebe same, njihovi svojci, predstavniki KS, pogosto pa tudi zdravstveni domovi, bolnišnice in društva invalidov. Največkrat pridejo samoiniciativno, v zadnjem času pa opažamo, da so velikokrat napoteni tudi iz drugih služb, ki jim tovrstne pomoči ne morejo nuditi. Na nas se obračajo z različnimi prošnjami, ki zadevajo materialno pomoč, urejanje statusa, ureditve oskrbe ipd. Po socialnem statusu izhajajo te osebe iz socialno in ekonomsko šibkejših družin. Če živijo na kmetiji, so le te male in ne ustvarjajo dovolj niti za lastno preživetje. Zdravi potomci so odšli od doma, ostajajo le ostareli starši in prizadeti potomci. Pri delavskih družinah pa je običajno zaposlen le en družinski član. Po spolu nekoliko prednjačijo ženske. Izvajanje projekta je vezano tudi na obiske na domu, ki jih opravimo 15 do 18 mesečno.

9.a. Koliko jih je?

9.b. Kdo prihaja k vam?

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

10. Financiranje

Sredstva za izvedbo programa so zagotovljena v okviru rednega dela CSD (občinski del programa) in iz sredstev natečaja Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve.

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

Nadzor nad dejavnostjo izvaja ustanovitelj oz. direktor CSD in Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve.

11.a. Formalno

11.b. Neformalno

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Osnovni problem, s katerim se srečujemo pri izvajanju projekta, je prostorska stiska, saj se projekt izvaja na Centru za socialno delo, kamor prihajajo tudi drugi uporabniki. Vedno večja je potreba po delu na terenu, kar pa je težko ali včasih nemogoče uskladiti s tekočimi obveznostmi na centru. Pri svojem delu smo glede na zakonodajo omejeni. Razne ustanove in društva pričakujejo od nas, da bomo uredili vse potrebe, čeprav niso v naši pristojnosti. Velikokrat naletimo tudi na težave pri raznih službah, ki bi gotovo zadeve morale urejati, pa nimajo razumevanja oz. niso pripravljene pomagati invalidom.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Vsi uporabniki naših uslug oz. storitev se lahko pritožijo na vodstvo Centra za socialno delo, vendar se to doslej še ni zgodilo.

13.a. Kakšen je postopek?

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Pri svojem delu izhajamo iz stališča, da je vsak človek osebnost zase, ki je nočemo in ne moremo spreminjati, temveč ji le pomagati, da bo zaživela sebi dostojno življenje. Kot smo že navedli, se največ uporablja metoda individualnega socialnega dela. Pogosto pa se poslužujemo tudi skupinskega socialnega dela.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Pri svojem delu sodelujemo z institucijami kot so: Zavod za pokojninsko in invalidsko zavarovanje, Zavod za zaposlovanje, Zdravstveni domovi, bolnišnice itd. Največ pa sodelujemo z društvi in

socialno humanitarnimi organizacijami kot so: Društvo paraplegikov, Društvo slušno prizadetih, Društvo slepih in slabovidnih, Društvo za pomoč duševno prizadetim.

16. Podatki o uporabnikih

16.a. Katere podatke zbirate?

Zbirajo se podatki o uporabnikih socialnovarstvenih storitev. To so podatki iz družinske in zdravstvene kartoteke, podatki o premoženjskem stanju. Vsi podatki so zajeti v socialni anamnezi vsakega posameznega upravičenca. Podatki se hranijo in obdelujejo v okviru enotne evidence večinoma ročno, na nekaterih področjih pa računalniško (denarne dajatve). Podatki so na razpolago le delavcem CSD za izvajanje svojih nalog.

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

17. Kakšni so načrti za nadaljnji razvoj vaše ustanove?

Navedeni program želimo razvijati naprej. Prizadevamo si ustanoviti mobilno službo, v okviru katere bi obravnavali čimveč invalidnih oseb na njihovih domovih, kajti te osebe je težko obravnavati na sedežu centra, ker se zaradi invalidnosti ne morejo redno udeleževati seans.

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

Kontaktna oseba, tel. št.

Marta Volmut, socialna delavka, Center za socialno delo Murska Sobota, Slovenska 44 tel. (069)31-758, fax (069)31-759.

39

1. Ime in naslov ustanove

CENTER ZA SOCIALNO DELO TREBNJE

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

Ime in naslov službe oz. dejavnosti PROGRAM ZA KVALITETNEJŠE ŽIVLJENJE ROMOV

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Dejavnost se izvaja vsak delovnik od novembra do aprila (zimski čas) v romskem naselju Hudeje

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

program zajema organizacijo zdravstvene vzgoje, izobraževanja odraslih, predšolske vzgoje in socialnega dela z Romi v namenskem prostoru, ki je lociran v največjem romskem naselju z namenom omogočiti Romom čim več možnosti za poznejše vključevanje v življenje in delo

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

TEMELJNA NAČELA pri delu z uporabniki so: približati kraj in čas dejavnosti uporabnikom, individualni programi prilagojeni njihovemu sprejemanju, sprejemati njihovo drugačnost

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

POSEBNOST te službe oz. dejavnosti je v tem, da so Romi vključeni v njim znanem in "varnem" okolju, da je čas zimski, ker poleti nabirajo zelišča izven kraja bivanja, da se prilagaja njihovim potrebam in da pomeni dejavnost korake kizboljšanju razmer pri Romih (nizka izobrazbena raven, vpliv negativnih družbenih pojavov, nemotiviranost za šolanje, zaposlovanje)

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Formalni ustanovitelj Centra za socialno delo Trebnje, kjer deluje program, je Vlada R Slovenije

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Pobudo za to službo oz. dejavnost je dala občina, Center kot eno od oblik preventive in tudi korekcije razmer

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

8a Profili: zdravniki in v. medicinske sestre, vzgojiteljice, učitelji, socialne delavke

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

1

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

-

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

8a3 Ni neposrednih pogodbenih sodelavcev, ker obstaja dogovor med dejavnostmi zdravstva, predšolske vzgoje izobraževanja odraslih in socialnega dela.

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

Uporabniki programa so predšolski otroci iz romskega naselja Hudeje (16), posamezne skupine za zdravstveno vzgojo (30), izobraževanje odraslih (22), posamezne skupine za socialno delo (skupina mlajših, ki niso nikamor vključeni, ostale skupine se oblikujejo glede na temo)

9.b. Kdo prihaja k vam?

Vključujejo se ženske, otroci, mladi, pravzaprav večina Romov iz tega naselja, ki šteje 100 prebivalcev

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

Predšolski in izobraževalni program ponudimo, pri zdravstvenem programu upoštevamo njihove potrebe (naša, deloma njihova ocena), pri skupini mladih se program oblikuje skupaj, prav tako od njih izhajajo potrebe po posameznih informacijah in rešitvi problemov)

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

K programom prihajajo na osebno vabilo, večkrat je potrebna dodatna motivacija

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

Socialni status nam je poznan, saj je program nastal zaradi njihovega statusa - nepismenost, nezaposlenost, nemotiviranost

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

Dejavnost tako organizirano poteka drugo zimo, Romi jo sprejemajo in se dnevno udeležujejo vsega, kar se dogaja - povprečno je pri programu po 10 do 20 udeležencev

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

Sredstva za dejavnost zagotavlja Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve iz sredstev za preventivne programe in pa Center iz redne dejavnosti

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

Nekaj sredstev prispeva tudi občina, ni pa sponzorjev

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

Formalno Center za socialno delo, Ministrstvo

11.b. Neformalno

Neformalno občina, občina

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Največji problemi, s katerimi se srečujemo pri sami dejavnosti, so predvsem: pomanjkanje kadra, sredstev za izvedbo programa, po drugi strani pa velika pričakovanja družbe na eni strani in majhna pripravljenost Romov za sodelovanje na drugi strani

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

Uporabniki imajo možnost pritožiti se zaradi storitev, to izrazijo neposredno, vendar se ne nanašajo na sam program pač pa na splošne probleme - materialna stiska, neustrezen odnos družbe do njih ipd

13.a. Kakšen je postopek?

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

METODE, ki jih izvaja Center v tem programu, so predvsem: koordinacija dejavnosti, neposredno socialno delo pa vključuje tako individualne oblike kot oblike skupinskega in skupnostnega socialnega dela

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Pri programu sodelujemo z vzgojnovarstveno organizacijo, zdravstvenim domom, centrom za izobraževanje in kulturo (delavska univerza), šolo, občino

16. Podatki o uporabnikih

16.a. Katere podatke zbirate?

Program je namenjen vsem Romom iz naselja, kjer je 100 prebivalcev, od katerih je polovico otrok in mladostnikov in veliko mladih, ki so starši in imajo velik vpliv na nadaljnjo socializacijo

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

NAČRTI so predvsem v kontinuiranem delovanju te službe, ob prilagajanju programov njihovim potrebam in možnostim ter vključevanjem posameznikov v redne programe

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

Kontaktna oseba, tel. št.

Anica Miklič, 068 44256, 44293

40

1. Ime in naslov ustanove

Center za socialno delo Ravne na Koroškem, Gozdarska pot 17, 62390 Ravne na Koroškem.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

KLUB ZA PREŽIVLJANJE PROSTEGA ČASA ODRASLIH DUŠEVNO PRIZADETIH OSEB.

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Vsako drugo in tretjo soboto v mesecu, dopoldan, od 9.00 do 13.00 ure.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

- omogoča večjo kvaliteto življenja odraslih prizadetih v svojem neposrednem bivalnem okolju; - zbiranje odraslih duševno prizadetih oseb; - druženje in konstruktivno preživljanje prostega časa; - doseganje višje stopnje socializacije; - integracija populacije duševno prizadetih v ožje in širše okolje

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

- izhajamo iz potreb udeležencev; - upoštevamo različnost in specifične sposobnosti in posebnosti posameznika; - preko dejavnosti oblikujemo osebnost posameznika in ustvarjamo skupinsko dinamiko

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

Je nadgradnja institucionalne skrbi za duševno prizadete osebe v naši občini. Odraslim prizadetim srečanja v klubu omogočajo potrditev lastne vrednosti, bogatijo njihovo življenje.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

Center za socialno delo Ravne na Koroškem v sodelovanju z Društvom za pomoč duševno prizadetim Ravne na Koroškem

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

Strokovni delavci Centra: Zmaga Prošt, dipl. psih. in Jelka Kovač, socialna delavka.

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

8.a. Dijaki, študentje, starši duševno prizadetih, fizioterapevt, ekonomist, socialni delavci, specialni pedagogi, dipl. psiholog.

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

Socialna delavka, dipl. psihologinja

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

Prostovoljci: 14 oseb (13 žensk, 1 moški)

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

Zunanji sodelavci: usposabljanje in supervizija prostovoljcev, občasno

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

30 duševno prizadetih oseb iz občine Ravne na Koroškem (21 moških, 9 žensk)

9.b. Kdo prihaja k vam?

duševno prizadete osebe obeh spolov starih od 18 do 72 let

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

želijo zadovoljiti svoje potrebe po sprejetosti, moči, zabavi, sprostitvi, razbremenitvi, zaposlitvi in druženju s prijatelji.

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

Večina pride samoiniciativno, nekaj jih je spodbudila socialna delavka.

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

Osebe s priznanim statusom invalidne osebe in slabimi socialnimi razmerami. Živijo pri starših, skrbnikih ali pa v popolni zavodski oskrbi. Potrebujejo vodenje in nadzor v vsakdanjem življenju in delu pod posebnimi pogoji.

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

Redno mesečno prihaja v klub 25 do 30 oseb. Delujeta dve enoti kluba, ena v Mežici, ena na Ravnah (10 do 15 oseb v vsaki).

10. Financiranje

Ta oblika preventivnega programa se odvija že četrto leto. Na začetku sta pri financiranju pomagala CSD Ravne in Društvo za pomoč duševno prizadetim Ravne. V letu 1993 pa smo dobili nekaj sredstev tudi od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve in iz občinskega proračuna.

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

Nadzor nad delom izvaja CSD Ravne na Koroškem.

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

Starši oziroma skrbniki duševno prizadetih oseb in Društvo za pomoč duševno prizadetim Ravne na Koroškem.

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

11.b. Neformalno

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Prostori za delo klubov: ena klubska enota ima svoj sedež na CSD, druga v Mežici pa nima svojih prostorov in se mora občasno seliti in iskati nove lokacije.

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

da

13.a. Kakšen je postopek?

Dajo ustno ali pisno pritožbo na CSD Ravne ali Društvo za pomoč duševno prizadetim Ravne.

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

ne

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

Pri delu upoštevamo defektološka, psihološka, socialna znanja, metode skupinske dinamike in individualizacije. Glavno izhodišče pa je: sprejemanje oseb z drugačnimi potrebami ter pripravljenost biti njihov prijatelj.

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

Sodelujemo s CSD Ravne, ZDUM Črna, Društvom za pomoč duševno prizadetim Ravne, OŠPP Ravne, Vzgojno svetovalnico Maribor.

16. Podatki o uporabnikih

16.a. Katere podatke zbirate?

Osnovne podatke o članih kluba.

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

Hranimo jih na CSD.

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

Na razpolago so samo interno za pomoč in usmeritev pri delu.

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

Načrti: - bolj poglobljeno delo; - zagotovitev pomoči na domu invalidnim osebam, ki ne morejo prihajati v klub (nepokretnim).

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

Kontaktna oseba, tel. št.

Jelka KOVAČ, socialna delavka in Zmaga PROŠT, dipl. psih., tel.: 0602 23004, 23399, 20169.

41

1. Ime in naslov ustanove

Center za socialno delo Ravne na Koroškem, Gozdarska pot 17, 62390 Ravne na Koroškem.

2. Ime in naslov (če se razlikuje) službe oz. dejavnosti

POMOČ NA DOMU (PD)

3. Delovni čas (kdaj je služba na razpolago uporabnikom)

Vsak delovni dan od 7.00 do 15.00 ure.

4. Kakšne vrste storitev oz. uslug zagotavlja navedena služba?

Zagotavlja pomoč starim, bolnim in invalidom na domu glede na njihove potrebe: laično medicinsko nego ali pomoč pri raznovrstnih gospodinjskih opravilih, nakupih, urejanju različnih zadev...

5. Katerih temeljnih načel se držite pri delu z uporabniki?

V skladu s specifičnimi potrebami za uporabnike organiziramo pomoč, ki jo izvaja usposobljena skupina izvajalk pomoči na domu.

6. V čem je posebnost te službe oz. dejavnosti - v čem se po vašem mnenju (najbolj) razlikuje od drugih služb oz. dejavnosti s tega področja?

- zadovoljuje potrebe starostnika v njegovem domačem okolju; - prilagaja se potrebam in željam uporabnika (obseg in vrsta pomoči); - starim omogoča, da dalj časa ostanejo v svojem naravnem okolju, kjer se počutijo varne; - razbremenjuje svojce uporabnikov (v času, ko so na delu). Pomoč

na domu poteka kot javno delo od junija 1991. Izvajalke pomoči so mlade ženske, ki nimajo možnosti za redno zaposlitev.

7. Kdo je formalni ustanovitelj vaše ustanove?

7. Center za socialno delo Ravne na Koroškem.

7.a. Kdo je dal pobudo za to službo oz. dejavnost?

7.a. strokovni delavki Centra za socialno delo Ravne na Koroškem

8. Izvajalci storitev oz. uslug, ki jih nudi služba oz. dejavnost

8.a. Profili

socialni delavec, psiholog; delavci brez poklica, poklicne šole različnih usmeritev, srednje šole različnih usmeritev

8.a.1. Redno zaposlenih (število?)

dva: socialna delavka in psiholog na Centru za socialno delo

8.a.2. Prostovoljcev (število?)

-

8.a.3. Pogodbenih/zunanjih sodel. (število?)

23 izvajalk PD - javno delo

9. Uporabniki storitev oz. uslug

9.a. Koliko jih je?

povprečno 75 na mesec

9.b. Kdo prihaja k vam?

stari, bolni, invalidi, ki ne zmorejo več sami zadovoljevati svojih osnovnih potreb pri skrbi za samega sebe

9.c. S kakšnimi razlogi se obračajo na vas; kakšne vrste problemov imajo?

želijo in potrebujejo pomoč pri osebni negi, dajanju zdravil; pripravo enostavnih obrokov hrane, nakupih, spremstvo k zdravniku; pomoč pri pospravljanju in čiščenju stanovanja

9.d. Način napotitve (pridejo samoinicitivno, so napoteni od drugod)?

pomoči potrebni samoiniciativno ali v njihovem imenu sorodniki, sosedje, znanci; patronažna služba, društva upokojencev, invalidov; krajevna skupnost

9.e. Socialni status in spol (če imate te podatke zbrane)?

zelo pester; upokojenci, onemogle gospodinje

9.f. Število in frekventnost (število obiskov na dan, mesec ali leto; štev. enkratnih in večkratnih obravnav)

- socialna delavka obišče uporabnike ob sklenitvi dogovora ter po potrebi preverja delo izvajalk (večkrat letno); - neposredno pomoč opravljajo izvajalke glede na vrsto pomoči oziroma opravil (objektivna potreba uporabnika) zelo različno: enkrat tedensko, nekajkrat na teden ali vsak dan

10. Financiranje

10.a. Kdo zagotavlja sredstva? (Ustanovitelj, uporabniki, državni, mestni, občinski organ?)

- občinski proračun; - Zavod za zaposlovanje; - uporabniki (prispevek glede na materialno stanje

10.b. Kako? (Sponzorji, donacije... Posamezen vir v celoti ali v kombinaciji...?)

11. Kdo izvaja nadzor nad službo ali dejavnostjo?

11.a. Formalno

Center za socialno delo Ravne na Koroškem

11.b. Neformalno

sorodniki, sosedje

12. Kateri so največji problemi, s katerimi se srečujete v svoji ustanovi?

Izbor dobrih in zanesljivih izvajalcev pomoči (pripravljenost in posluh za delo s starimi)

13. Ali se imajo uporabniki pri vas možnost pritožiti zaradi storitev oz. uslug?

da

13.a. Kakšen je postopek?

pisna ali ustna pritožba na Center za socialno delo

13.b. Se vam je to že zgodilo? Opišite na kratko, prosim, za kaj je šlo.

da. Uporabnik in izvajalka pomoči se nista mogla "ujeti". Problem smo rešili z zamenjavo delavke.

14. Kakšne metode, pristope, teorije uporabljate oz. iz kakšnih izhodišč izhajate pri svojem delu?

- individualno delo z uporabniki; - skupinsko delo z izvajalkami pomoči (predhodno usposabljanje, dodatno izobraževanje, analiza dela...); - podlaga za delovanje PD so spoznanja sodobne gerontološke teorije in prakse

15. S katerimi ustanovami (ali zunanjimi strokovnjaki) največ sodelujete in v kakšni zvezi?

15. - zdravstvena služba (patronažna služba); - Urad za delo in Zavod za zaposlovanje (izbor izvajalk)

16. Podatki o uporabnikih

16.a. Katere podatke zbirate?

podatke, ki so nujno potrebni za organizacijo in koordinacijo ustrezne pomoči uporabniku (podatke o njem samem, pomembnih sorodnikih, sosedih; o zdravstvenem stanju in podatki o izvajalkah (načrt dela, realizacija...)

16.b. Kako jih hranite in obdelujete?

na Centru za socialno delo, osebni spisi uporabnikov in izvajalcev PD

16.c. Komu in v kakšni obliki so na razpolago?

- strokovni službi Centra za socialno delo za načrtovanje in izvajanje dejavnosti PD; - Zavodu za zaposlovanje in občini (pogodba o javnem delu; financiranje)

17. Kakšni so načrti za nadaljni razvoj vaše ustanove?

- dvig kvalitete dela; - evalvacija rezultatov pomoči na domu; - širitev socialne mreže za pomoč starim na domu: uvajanje prostovoljnega dela mladih za pomoč starim in invalidom; - iskanje možnosti za sistemsko preoblikovanje te dejavnosti v skladu s potrebami starih in obstoječo zakonodajo

18. Poznate v okolici kakšno novo službo, dejavnost, storitev, ki se vam zdi pomembna ali zanimiva novost na področju psihosocialne prakse?

Kontaktna oseba, tel. št.

Marjeta ŠTREKELJ, socialna delavka in Zmaga PROŠT, dipl. psih., 0602 23004, 23399, 21169.

P O V Z E T K I

Lena Dominelli
Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu

Dr. Lena Dominelli je nosilka katedre za socialno upravo na Univerzi Scheffield.

Alarmanto razraščanje rasističnih napadov in porast skrajne desnice v Evropi je razgibalo evropski tisk. Javno zanimanje za načine, kako se državljanstvo redefinira na podlagi pomika na desno v evropski politiki in pod vplivom globalizacije, je manj opazno. Ta članek analizira to dinamiko in odkriva, da nastaja skupina deprivilegiranih državljanov, ki nimajo normalnega dostopa do socialnega varstva, ki je tradicionalni simbol državljanstva. Po avtoričinem mnenju ima antirasistično socialno delo pomembno vlogo pri prepoznavanju oblik izključevanja in pri tem, da se sooči z njimi v vsakdanji praksi; razpravlja o tem, kako se lahko socialni delavci lotijo problematike pri delu s temnopoltimi ljudmi neevropskega izvora. To delo zahteva priznanje, da socialno delo ni nevtralen poklic, temveč političen. Profesionalci na področju skrbstva bodo morali resno vzeti zagotavljanje državljanskih pravic, če naj njihovo delo ne prispeva k deprivilegiranosti precejšnjega števila pripadnikov neevropskih narodov, ki zakonito živijo in delajo v Evropi.

Vesna Leskošek
Socialno delo ni politično (ali pač?)

Socialna delavka in pedagoginja Vesna Leskošek je vodja Centra za pomoč mladim v Ljubljani pri Centru za socialno delo Ljubljana Moste-Polje.

V zadnjih letih smo priča vedno večjim kritikam klasičnega koncepta države blaginje, ki se pojavljajo tudi kot spremljajoč pojav združevanja zahodno evropskih držav. Ob razpadu družbenega sistema in nastajajnju novih konceptov pomoči ljudem v stiski se tudi naša država pridružuje iskanju ustreznejših odgovorov, ki pa so v marsičem neprimerljivi z dogajanjem zunaj naših meja. Nova socialna politika zunaj naših meja išče ustrezne odgovore na zagotavljanje socialnih pravic, ki jih imajo ljudje, pri nas pa izdelujemo koncepte za ustreznejšo pomoč ljudem v stiski. Ta dva koncepta sta si v nasprotju, če razumemo prvega kot spoštovanje pravic posameznika, drugega pa kot pravico države, da intevenira takrat, ko se njej zdi to ustrezno. Težave ljudi oceni po svoji presoji, pogosto brez soglasja klientov. Tukaj pa se že lahko dotaknemo odvisnosti socialnega dela od konkretne socialne politike. Če je koncept socialne politike odvisen od tega, kakšna je odločitev vladajočih političnih strank, in če je socialno delo odvisno tudi od socialne politike, potem je socialno delo politično vsaj v dveh smislih: tako, da je odvisno od politike, in tako, da lahko in mora nanjo vplivati.

Franc Hribernik
Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji

Sociolog dr. Franc Hribernik je asistent za ruralno sociologijo na Biotehniški fakulteti Univerze v Ljubljani, Oddelek za agronomijo.

Članek obravnava nekatera vprašanja socio-demografskega položaja slovenskih kmečkih družin na začetku 90. let. Na temelju statističnih podatkov popisa prebivalstva v Republiki Sloveniji v letu 1991 in opravljenega empiričnega sociološkega raziskovalnega dela smo želeli zlasti ugotoviti, kolikšna je še socialno-reproduktivna sposobnost kmečkega prebivalstva, kakšen odnos ima vitalna kmečka populacija do družine kot temeljne socialne skupine in kateri so temeljni razlogi za njeno ustvarjanje. Rezultati raziskovalnega dela so pokazali, da je za največji del anketirancev družina še vedno središčni socialni milje, ki opravlja številne nepogrešljive socialno-ekonomske funkcije. Tudi v kmečkih družinah se je zmanjšalo tradicionalno veliko število potomcev, toda reprodukcijski vzorci še vedno presegajo vse bolj kritično slovensko povprečje. Izraženo mnenje o želenem številu otrok v okviru kmečke družine pa dokazuje, da se med tem delom slovenskega prebivalstva deloma še ohranjajo nekatere tradicionalne vrednote.

Milko Poštrak
Perspektive sociologije kulture

Sociolog mag. Milko Poštrak je mladi raziskovalec na Visoki šoli za socialno delo Univerze v Ljubljani.

Ena od najbolj hvalevrednih tendenc v sodobnem družboslovju je gotovo vse bolj izražena težnja po interdisciplinarnosti. Avtor v uvodu svojega zapisa najprej pogleda, kako se nakazana interdisciplinarnost odraža v polju sociologije kulture. V nadaljevanju umesti sociologijo kulture v kontekst matične discipline, torej sociologije, in ugotavlja njen marginaliziran status. Vendar se v zadnjih letih položaj sociologije kulture znotraj discipline spreminja, pač vzporedno s postopnim preusmerjanjem sociologov z vprašanj družbene strukture na vprašanja kulture. S pomočjo lanskoletnega zbornika o razvijajočih se perspektivah sociologije kulture avtor na kratko pregleda in povzame nekatere novejše tendence v okviru sociologije kulture, navede njihove vire in nakaže njihove perspektive.

Andreja Grom
Primer suportivne psihoterapije starejših

Andreja Grom je delovna terapevtka v Domu upokojencev Vrhnika.

Veliko starejših ljudi je zaradi določene stopnje socialne izolacije osamljenih, tudi če živijo v domu, med množico. To dejstvo in predpostavka, da je ljudem lažje, če lahko govorijo (tudi o svoji osamljenosti), sta spodbudila nastanek skupine, ki jo predstavlja članek. Avtorica navede nekaj referenc s področja psihoterapije starejših, posebej pa se ustavi pri odnosu starejšega človeka do sebe, bolezni, starosti in institucije "doma za starejše". Oriše nekatere oblike skupinskega dela v domu, med katere je vpeta mala pogovorna skupina. Poda osnovne podatke o tej skupini in prikaže dve srečanji. Predstavi priprave, nastajanje skupine, najpogostejše teme, koterapijo in supervizijo. Skupina poteka četrto leto.

Boža Napret
Neodvisno življenje

Sociologinja Boža Napret je predsednica komisije za socialno delo pri Društvu mišično obolelih Slovenije.

Avtorica opisuje svoje doživljanje stigmatizacije na podlagi progresivnega mišičnega obolenja. Njene ugotovitve lahko strnemo v sklep, da se ekološka samouresničitev ne more posrečiti niti neodvisno od drugih niti v celostnosti samega sebe, temveč samo s sodelovanjem v širših, medčloveških procesih in v medsebojnem omejevanju. To pa kaže na naslednji paradoks: bolj ko se samouresničujemo, manj smo lahko avtonomni in samostojni, saj so soljudje tisti, ki nam dajejo prostor za samouresničevanje in sodelujejo pri razvoju naših možnosti.

Editor´s notes

The first article of the present issue is ***Lena Dominelli****'s presentation of anti-racist social work, written for the international issue of our journal. No doubt this concept is relevant in our circumstances as well. It may be said that in many respects, our social work meets very similar problems as elsewhere in Europe, i. e., as those described by the author, and that therefore, social work has many similar tasks. We do think it already fulfils them rather well but without an appropriate reflection, and we hope the article may serve this purpose.*

The key thesis for this concept is elaborated also by ***Vesna Leskošek*** *— namely, that social work is a political profession. The author, who puts the thesis (in the form of a question) into the title of her contribution, touches the core of the matter: social work is political both because it follows (is bound to follow) the actual political solutions of the issue of its concern, and — for our present context even more importantly — because it itself has an impact on those solutions. How and to what extent it does the latter, indeed depends on the degree of political influence it can exert, but just as much also on how social work articulates the issue in its own professional framework.*

"Traditional values" are, as we know, a blade with two edges: on the one hand, they may serve to resist contemporary (and also more just — traditional values often oppose the principle of human rights) approaches to social issues, while on the other hand they form part of what is termed "the diversity of cultures" and sometimes offer original solutions of certain social issues. We point out this marginal, yet not insignificant dimension of ***Franc Hribernik****'s research on the reproductive capabilities of the Slovenian rural population.*

Our topics are frequently related in not-too-obvious ways. Thus the above statement may be said to belong to the context of sociology of culture. However, for this science to be, properly speaking, applicable, its general co-ordinates have to be established first, and this is precisely the subject of ***Milko Poštrak****'s contribution.*

There are many reasons for group work to become established in social work, and in some respects this work may be compared to psychotherapeutic one, or to be more exact, some psychotherapeutic elements are present also in social work with groups. But it is also useful for social workers to become acquainted with them for the simple reason that they may avoid certain traps inherent in such work, traps that at least some theories of psychotherapy are already familiar with. So that social workers who work in groups may only benefit from the presentation of a group work with the aged conducted by the author ***Andreja Grom****. It is our intent to publish further presentations of group work (family therapy, self-help groups, etc.).*

Our series of essays written by the people who are themselves touched by various forms of "treatment", i. e., by the very users of services, continues with the essay of ***Boža Napret****. It is almost redundant to add that these are the most relevant views on "treatments", and in this way, to return to the notion of traditional values, we deviate from the traditional relationship of helping professions to their users, that is, to the object of treatment.*

A B S T R A C T S

Lena Dominelli
Anti-racist perspectives in European social work

Lena Dominelli, Ph. D., holds the Chair in Social Administration at Scheffield University. Besides doing research and teaching at university, she has worked as a community worker, social worker and probation officer.

The alarming increase in racist attacks and the growth of the Far Right in Europe has been aired in the European press. However, public interest in examining the way in which citizenship is being redefined by both the move to the right in European politics and the impact of globalisation has been less evident. This paper analyses these dynamics and reveals that a group of disenfranchised citizens is being created who will not have normal access to welfare — a traditional symbol of citizenship. Arguing that anti-racist social work has a role to play in identifying these forms of exclusion and addressing them in day-to-day practice, it considers how social workers can take the issue on board in their work with people of non-white European origin. Their doing so would require acknowledgement that social work is not a neutral profession, but a political one. Caring professionals will have to take the realisation of citizenship rights seriously if their work is not to feed into the disenfranchisement of significant numbers of non-European nationals residing and working legally in Europe.

Vesna Leskošek
Social work is not political (or is it?)

Social worker and pedagogue Vesna Leskošek is manager of Youth Help Centre of Ljubljana Moste-Polje Social Work Centre.

In the past few years we have witnessed more and more critiques of the classical welfare state concept that accompany the unification of Western European states. With the breakdown of our social system and the emergence of new concepts of help for the distressed persons, this country, too, joins the efforts of finding more suitable solutions; however, in many ways they are incomparable to the developments outside our borders. Instead of proper implementation of the people's social rights, our social policy seeks more appropriate help for the people in distress. The two concepts are opposing one another, if the former is understood as respecting an individual's rights, and the latter as the right of the state to intervene when it deems appropriate. It assesses the people's problems itself, often without the consent of clients. Here we may touch upon the dependency of social work on actual social policy. If the concept of the latter depends on the decisions of the ruling political parties and if social work also depends on social policy, then social work is political at least in two senses: as being dependent on politics and as being in a position to be able and obliged to influence it.

Franc Hribernik
Some aspects of socio-demographic status of Slovenian peasant families

Sociologist Franc Hribernik, Ph. D., is an assistant lecturer of rural sociology at University of Ljubljana Biotechnical Faculty, Department of Agronomy.

The article deals with some questions of the socio-demographic status of Slovenian peasant families in the early 90's. The research was planned on the statistical data of the population census in the Republic of Slovenia in 1991 and on the empirical sociological approach. It was mainly concerned with the following questions: what is the ability of social reproduction of the agricultural population, what are the views of the vital agricultural population on family as the basic social group, and what are their main reasons to form a family. The results indicate that family remains the central social milieu with many indispensable socio-economic functions for the largest number of the interviewees included in the survey. In spite of the fact that the number of children in peasant families has also decreased, the agricultural population still has a higher average number of offspring in comparison with the Slovenian population as a whole. The expressed desired number of children in peasant families proves that this population has partly preserved some traditional values.

Milko Poštrak
New perspectives of sociology of culture

Sociologist Milko Poštrak, M. A., is a junior researcher at University of Ljubljana School of Social Work.

One of the most commendable tendencies in contemporary sociology is certainly its increasing tendency to inter-disciplinarity. The author initially reviews its reflections in the field of sociology of culture. Next, he places sociology of culture within the context of its mother discipline, i. e., sociology, and finds that its status there is marginalized. However, in the recent years the status of sociology of culture within the discipline has changed, parallely with the gradual reorientation of sociologists from the questions of social structures to the questions of culture. With the aid of last year's compendium on the developing perspectives of sociology of culture, the author briefly reviews some recent tendencies within sociology of culture, cites their sources and outlines their perspectives.

Andreja Grom
A case of supportive psychotherapy of the aged

Andreja Grom is an occupational therapist in the Home of the retired in Vrhnika.

Because of a certain degree of social isolation, many aged persons are lonely even in a home, amongst a crowd. This fact and the assumption that people feel better if they can talk (also about their loneliness) have enticed the beginning of the group presented in the article. The author quotes some references on psychotherapy of the aged, and in particular on the attitudes of an aged person towards him/herself, illness, old age and the institution of "home for the elderly". She outlines some forms of group work in the home that include the small conversational group. She gives the basic data on the group and an account of two sessions. She presents the preparations and the forming of the group, the commonest themes, co-therapy and supervision. The group is in its fourth year of existence.

Boža Napret
Independent life

Sociologist Boža Napret is Chairman of the Commission for social work of the Slovenian Association of Musculary Ill.

The author describes her experiences of stigmatisation on the basis of her progressive muscular illness. Her findings may be condensed into the conclusion that ecological self-realisation cannot succeed either independently from the others or within self-integration but only in co-operation within wider interpersonal processes and in setting boundaries to oneself. This, however, brings forth a paradox: the more we realise ourselves, the less we may be autonomous and free, for it is the other people who give us the space for our self-realisation and participate in the development of our potentials.

ŽENSKA SVETOVALNICA

Kersnikova 4, Ljubljana
5. nadstropje

Telefon: (061) 13 16 169

Komu je namenjena?

— Ženskam, ki se v nekem obdobju svojega življenja znajdemo v stiski in potrebujemo podporo pri svojih odločitvah.

— Ženskam, ki se sprašujemo, kako naprej, in se pri tem opiramo zlasti na svoje notranje sile in moči.

— Ženskam, ki potrebujemo pozornost in koga, ki bi nas zares poslušal.

Kdaj se lahko obrnete na nas?

VSAK DAN od 14.00 do 16.00
razen v ČETRTEK, ko delamo od 10.00 do 12.00

Vse usluge so brezplačne.

Tanja Lamovec:
Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup
(Nove oblike skrbi za osebe v duševni krizi)

Knjiga obravnava zgodovino razvoja psihiatrije, duševnih bolezni in oblik zdravljenja, ki so bila značilna za različna obdobja. Ta pregled pokaže, da je zgodovina psihiatrije temeljila na nadzorovalnih mehanizmih, ki naj bi družbo rešili pred človekom, ki je bil drugačen od ostalih in človeka samega pred svojo lastno drugačnostjo. Avtorica pokaže, kaj pomeni biti označen kot "duševno bolan", in kakšne so razlike med modeli zdravljenja v tradicionalnih in sodobnih družbah. V knjigi lahko najdemo tudi opise ritualov v psihiatričnih ustanovah in izkušnjah, ki jih ima tudi sama. Ugotovi, da okoliščine zdravljenja pogosto bolj kot psihična kriza spremenijo življenje človeka. Da bi se lahko temu čimbolj izognili, avtorica predstavlja kot alternativo zahodnemu medicinskemu modelu zdravljenja socialni model, v katerem človek doživi kar najmanj stigmatizacije in institucionalnih poškodb.

Čeprav je v predgovoru zapisano, da knjiga poskuša spregovoriti o norosti, pomeni mnogo več. Tako knjiga tudi predstavlja načine in pravila, kako si človek sam lahko pomaga v krizi, kako lahko zmanjša posledice krize in kako lahko osebi pomagajo drugi. Med alternative medicinskemu zdravljenju spada tudi preživetje krize doma s podporno skupino ljudi.

Čeprav je to znanstveno delo, pa knjigo odlikuje izjemno razumljiv jezik, ki jo odpira tudi ljudem, ki niso strokovnjaki, vendar potrebujejo pomoč, podporo in opogumljanje v smeri samopomoči in samozagovorništva. Pa tudi vsem drugim, ki jih ta problematika zanima.

Knjiga formata 15cm X 22.5 cm ima 360 strani.
V knjigarnah stane 2.940,00 sit.
S to naročilnico jo lahko naročite za 2.415.00 sit.

LUMI, d.o.o.
Rusjanov trg 10
61110 Ljubljana

NAROČILNICA

Naročamo ..... izvodov knjige T. Lamovec: **Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup.**

Ime/organizacija:.....

Naslov:.....

Pošta:.....

Datum:.....

Knjigo bom/o plačal/i (željeno obkrožite):
1 z virmanom (za organizacije),
2 poštarju (pošljite po povzetju).

Podpis (in žig za organizacije):.....

Kako naj bo urejeno besedilo za objavo v časopisu Socialno delo

• Besedilo je treba oddati hkrati na disketi in v izpisu. Izpis naj ima dvojne razmake (30 vrstic na stran), 65 znakov na vrstico (velikost znakov: 10 pik).

• Besedilo na disketi naj bo zapisano v enem od naslednjih programov: WordStar, WordPerfect, Word for DOS ali Write for Windows.

• Besedilo na disketi naj bo neformatirano, brez pomikov v desno, na sredino, različnih velikosti črk ipd. Ne uporabljajte avtomatičnega številjenja odstavkov. Vse posebnosti, ki jih želite v tisku, naj bodo zaznamovane na izpisu. Za citate, opombe in naslove bomo uporabili naš standarden tisk.

• Kurzivo ali podčrtavo (kar je ekvivalentno) uporabljajte zgolj za poudarjeno besedilo, v referencah kakor na zgledih spodaj in za tuje besede v besedilu, ne pa za naslove, razločevanje citatov ipd.

• Ves tekst, vključno z naslovi, podnaslovi, referencami itn., naj bo pisan z malimi črkami, seveda pa upoštevajte pravila, ki veljajo za veliko začetnico. Če bi zaradi kakšnega posebnega učinka želeli, da so deli besedila v samih velikih črkah, zaznamujte to na izpisu.

• Vse opombe naj bodo v formatu opomb (*footnotes* ali *endnotes*) ali pa pomaknjene na konec besedila.

• Grafični materiali naj bodo izrisani v formatu A4 in primerni za preslikavo. Upoštevajte, da je tisk črno-bel. Če so grafike računalniško obdelane, se posvetujte z uredništvom.

• Literatura naj bo razvrščena po abecednem redu priimkov avtorjev oz. urednikov (oz. naslovov publikacij, kjer avtor ali urednik ni naveden), urejena pa naj bo tako:

Antropološki zvezki 1 (1990). Ljubljana: Sekcija za socialno antropologijo pri Slovenskem sociološkem društvu.

D. Bell, P. Caplan, W. J. Karim (ur.) (1993), *Gendered Fields. Women, men and ethnography.* London: Routledge.

J. D. Benjamin (1962), The innate and the experiential. V: H. W. Brosin (ur.), *Lectures in Experimental Psychiatry*. Pittsburg: Univ. Pittsburg Press.

J. Chaseguet-Smirgel (1984), *The Ego Ideal: A Psychoanalytic Essay on the Malady of the Ideal*. New York: Norton.

— (1991), Sadomasochism in the perversions: some thoughts on the destruction of reality. *J. Amer. Psychoanal. Assn.*, 39: 399-415.

G. Čačinovič Vogrinčič (1993), Družina: pravica do lastne stvarnosti. *Socialno delo 32*, 1-2: 54-60.

Didier-Weil *et al.* (1988), *El objeto del arte*. Buenos Aires: Nueva Visión.

A. Miller (1992), *Drama je biti otrok*. Ljubljana: Tangram.

D. W. Winnicot (1949), Mind and its relation to the psyche-soma. V: — (1975), *Through Pediatrics to Psychoanalysis*. New York: Basic Books.

Številka letnika revije ali volumna dela je del naslova. S črto na začetku vrstice zaznamujemo, da gre za istega avtorja kakor pri prej navedenem viru; s črto kakor v zadnjem zgledu zaznamujemo, da gre za istega avtorja (zbornika) kakor pri navedenem viru. Avtorjevo ime (v zgledih zgoraj inicialke) lahko tudi izpišete.

• Reference v besedilu naj bodo urejene tako: (avtor$_1$, koavtor$_1$ leto$_1$: stran$_1$; avtor$_2$, koavtor$_2$ leto$_2$: stran$_2$; itn.); enako, če gre za urednika. Imena istega avtorja ali urednika v zaporednih referencah ni treba ponavljati. Npr.: (Bell, Caplan, Karim 1986; prim. tudi Didier-Weil *et al.* 1988; Winnicott 1949: 145; Chaseguet-Smirgel 1984: 111; 1991: 87). Če navedba vira neposredno sledi omembi avtorja oz. urednika v besedilu, se njegovo ime v oklepaju izpusti, npr. ...po Millerjevi (1992) je... ali ...po Millerjevi (*op.cit.*: 44) je... Kadar je referenca izključna ali bistvena vsebina opombe pod črto, oklepaja ne pišite.

• Vse tuje besede (razen imen) in latinska bibliografska napotila (*ibid.*, *op. cit.* ipd.) pišite ležeče ali podčrtano. Kjer z izvirnim izrazom pojasnjujete svoj prevod, ga postavite med poševni črti, npr.: ... igra */play/* ...; s takima črtama zaznamujte tudi neizrečen ali izpuščen del citata, npr.: ..."/družina/ ima funkcijo..."; ...po Millerjevi je "funkcija družine /je/...".

• Posebna datoteka naj vsebuje povzetek v ne manj od 10 in ne več od 15 vrsticah. Omembe avtorja naj bodo v tretji osebi.

• Posebna datoteka, katere ime je priimek avtorja besedila, naj vsebuje kratko informacijo o avtorju (v tretji osebi). V datoteki Y bo torej pisalo:

Sociologinja dr. X Y je asistentka na Visoki šoli za socialno delo v Ljubljani, podpredsednica Društva socialnih delavcev Slovenije in pomočnica koordinatorja Evropskega programa za begunce.

• Če želite, da bi bili v prevodu povzetka ali informacije o avtorju v angleščino rabljeni kakšni posebni strokovni termini, jih pripišite v oklepaju.

social work
Vol. 34, June 1995, Part 3
Published by University of Ljubljana School of Social Work
All rights reserved

Editorial Board
Vika Bevc
Vito Flaker
Anica Kos
Blaž Mesec (Chairman)
Pavla Rapoša Tajnšek
Marta Vodeb Bonač
Marjan Vončina

Editor-in-Chief
Bogdan Lešnik

Editors
Darja Zaviršek (book reviews)
Srečo Dragoš (research)
Jo Campling (international editor)

Address of the Editor
Šaranovičeva 5, 61000 Ljubljana, Slovenia
phone & fax (+386 61) 133-7011
e-mail: vssdelo@uni-lj.si

Advisory Board
Franc Brinc
Gabi Čačinovič Vogrinčič
Bojan Dekleva
Andreja Kavar Vidmar
Zinka Kolarič
Mara Ovsenik
Jože Ramovš
Tanja Rener
Bernard Stritih

selected contents

Lena Dominelli
Anti-racist perspectives in European social work 181

Vesna Leskošek
Social work is not political (or is it?) 195

Franc Hribernik
Some aspects of socio-demographic status of Slovenian peasant families 203

Milko Poštrak
New perspectives of sociology of culture 217

Andreja Grom
A case of supportive psychotherapy of the aged 225

Boža Napret
Independent life 235

Editor's notes and English Abstracts 267

Published in six issues per year.

socialno delo 34 (1995), 3

članki

Lena Dominelli
Antirasistične perspektive v evropskem socialnem delu 181

Vesna Leskošek
Socialno delo ni politično (ali pač?) 195

Franc Hribernik
Nekateri vidiki socio-demografskega položaja kmečkih družin v Sloveniji 203

Milko Poštrak
Nove perspektive sociologije kulture 217

Andreja Grom
Primer suportivne psihoterapije starejših 225

esej

Boža Napret
Neodvisno življenje 235

poročilo

Evropski kongres o rejništvu • **Miroslava Gec-Korošec** 245

recenzija

Lamovec, *Ko rešitev postane problem in zdravilo postane strup* • **Darja Zaviršek** 249

dokumenti

Vprašalnik za psihosocialne službe (VIII) 253

povzetki

Slovenski 265
Angleški 267

ISSN 0352-7956 UDK 304+36